valóság

2021

10

A TARTALOMBÓL

Trembeczki István: A Nagy Történelem, vagy az apró különbségek és kritikus fordulatok...

Surányi Dezső: A nomád vándorlásból a fejlett kertkultúrába

Győri Szabó Róbert: Katalónia a Franco-diktatúra első időszakában (1939–1959)

András Hanga: Székelyföld retrospektív – egy közösség identitásának alakulása

Bíró Béla: Terminusok és sorskérdések

Kakuk Gabriella: Humanitárius vízum

Bólya Anna Mária – Pónyai Györgyi – Dani Erzsébet: AranyVáRy-projekt – Tánctörténet és virtuális valóság

Bólya Anna Mária: Táncnyelvi crossover és bartóki egység

Lázár György: Bartók Béla: A fából faragott királyfi

Dr. Koncz Katalin: A népességfogyás megállításának lehetséges modellje: egy könyv margójára

Márfai Molnár László: Bejárni a szavakból épült katedrálist

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

valóság

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat havi folyóirata

2021. október LXIV. évfolyam 10. szám

Szerkesztőség
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.
Postacím:
1431 Budapest, Pf. 176
Telefon: +36-1-327-8965
+36-1-327-8950
Fax: +36-1-327-8969
E-mail: valosag@titnet.hu
Internet: www.valosagonline.hu

Kiadja a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat

Felelős kiadó
Piróth Eszter igazgató
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.

Nyomás
Pauker Nyomda
Felelős vezető
Vértes Gábor

Index: 25 865

ISSN 0324-7228

Támogatóink:
Nemzeti Kulturális Alap,
Emberi Erőforrások Minisztériuma,
Emberi Erőforrás Támogatáskezelő,
Magyar Művészeti Akadémia,
Innovációs és Technológiai Minisztérium

Szerkesztőbizottság
Benkő Samu
Bogár László
D. Molnár István
Harmati István
Kapronczay Károly
Pomogáts Béla
Tellér Gyula

Főszerkesztő
Kucsera Tamás Gergely
Tőkéczki László (1994–2018)

Szerkesztők
Cseresnyés Márk
Kengyel Péter

Szerkesztőségi irodavezető
Kiss-Nemeskéri Zsuzsanna

Előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: +36-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu, eshop.posta.hu, vagy megvásárolható a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatnál: +36-1-327-8950, titlap@titnet.hu, Árusításban kapható a Lapker Zrt. árusítóhelyein.

TREMBECZKI ISTVÁN

A Nagy Történelem, vagy az apró különbségek és kritikus fordulatok. A globális és lokális dilemmái történetfilozófiai szempontból

A történelem nagy narratíváinak különböző változatai egyetemes kapcsolatot, egy centrális összetevőt próbálnak felfedezni az események sokasága mögött. A cél ambiciózus, s ha a történetfilozófiák némelyikének impozáns megjelenésére, diadalútjára gondolunk, úgy tűnt, hogy sikeres vállalkozások születtek ennek érdekében. Azután a történelmi események kezdték erodálni az interpretációk érvényességét, s a vállalkozás kudarcáról lehetett hallani.

Ennek ellenére a ’90-es években megszületett a Nagy Történelem gondolata és projektje, történészek és természettudósok együttműködése révén, mely a lehető legtágabb perspektívából ábrázolja a történelem folyamatát. Az alábbiakban a Nagy Történelem néhány problematikus eleméből kiindulva, velük szemben más szempontokat vetünk fel, hogy végül egy teljesen ellentétes koncepcióval ütköztessük a Nagy Történelem gondolatát, a történelmi fejlődés miként jének lehetséges jobb megértése céljából.

David Christian ausztrál történész 1991-ben használta először a Nagy Történelem (Big History) kifejezést, s ekkortól indul az a projekt is, ami az univerzum eddigi ismereteink szerinti történetébe ágyazza az emberiség múltját.[1] Az ősrobbanástól napjainkig terjedő történet a szerző szerint egy eredettörténet (Origin History) is, hiszen az emberiség keletkezése és eddig megtett útja egy modern kozmológia hátterében jelenik meg, kiemelve azokat a főbb csomópontokat, melyek meghatározóak voltak az eddigiek során.[2]

Christian nyolc csomópontot – küszöböt – ismertet, az univerzum, az élet és az emberiség történetében kiemelkedő jelentőségű eseményeket. Ezek a következők:

1. Az ősrobbanás, a Világegyetem kezdete 2. A csillagok keletkezése 3. Új elemek képződése a haldokló csillagokban 4. A Nap és a Naprendszer keletkezése 5. Az élet megjelenése a Földön 6. A *Homo sapiens* megjelenése 7. A holocén kezdete, a mezőgazdaság kialakulása 8. A fosszilis üzemanyagok felhasználásának kezdete.[3]

A növekvő komplexitás kapcsolja össze az egyes küszöböket és adja meg az új szakasz elsődleges tartalmát.[4] Ennek igazolása a modern kozmológia, az asztrofizika, a csillagászat és a bolygótudomány jelen tudásának summázata által bontakozik ki, majd a geológia, a kémia, a molekuláris biológia és a paleontológia segítségével lépünk tovább az ember megjelenéséig. Ekkortól kapcsolódnak be a humán tudományok az emberiség történetének legátfogóbb bemutatása során.

A Nagy Történelem valóban megfelel a nagy narratívák fogalmának: az ősrobbanástól napjainkig történeti keretbe ágyazza a valóságot. Ez a történelem szekuláris és egyetlen idővonalra fűzött visszatekintés a múltra, a természet és társadalomtudományi diszciplínák legjavát összesűrítve.[5]

Talán a szekuláris felfogás miatt nem tesz utalást David Christian az elődök közül Pierre Teilhard de Chardinre, aki az *Emberi jelenség* című könyvében, bő fél évszázaddal korábban szintén ilyen Nagy Történelmet írt, a kozmogenezistől és a geogenezistől a biogenezisig, majd a pszichogenezistől a nooszféra kialakulásáig, vagyis a noogenezisig.[6] A fentebb említett küszöbök esetében elég sok a párhuzam. De innen ómega-pont –

a kulturális evolúció által létrehozott minőségi ugrás – elérése révén Chardin szerint bekövetkezhet a transzcendens létsíkkal való találkozás.[7] Amúgy David Christian is említi – többször is a hatodik küszöb átlépését követően – a nooszféra létrejöttét, ami egy planetáris tudásbázis és információs hálózat, ez formálódik jelenleg is, mint az emberiség fejlődését létrehozó kollektív tanulás eredménye.[8]

Christian Nagy Történelme persze a legújabb tudományos eredményeken alapszik, hatalmas szakmai háttérre épülve. A kulcsmotívum – az energia és az anyag komplexitásának növekedése az ősrobbanástól máig – konkrét fizikai magyarázatot kap: a komplexebb megjelenési formák oka az anyag és az energia jelenléte mellett azok a fizikai törvények, amelyek úgy alakították ezt az univerzumot, amilyennek mi is látjuk, mivel ezek a szabályok csak a velük kompatibilis világegyetem-állapotot engedték meg.[9] Majd újabb szabályok keletkeztek. A kezdet tehát a következőképpen alakult David Christian megfogalmazásában: „Az első struktúrák és minták azonnal megjelentek, amint az energia különböző formákban kezdett létezni. Amikor az energia belefagyott az anyag első részecskéibe, akkor, ennek a folyamatnak is megvoltak a maga szabályai."[10]

S innen következnek az ontológiai és történetfilozófiai dilemmák.

Az első, amibe beleütközünk a determináció kérdése. Christian sajátos feltételek – ezeket egy meséből kölcsönözve, úgy nevezi, hogy Goldilocks-feltételek[11] – létének szükségességéről ír, az egyes szakaszhatárok átlépésével kapcsolatban. Egy kissé hosszabban idéznénk tőle, mivel ebben a metaforában rejlik – véleményünk szerint – a Nagy Történelem alapvető dilemmája. „Mindazonáltal, különleges és szokatlan környezetekben, mint például saját bolygónkon, tökéletes Goldilocks-feltételek állnak fenn, vagyis olyan a környezet, mint a medvebocs kásája Goldilocks történetében, nem túl meleg, de nem is túl hideg, nem túl sűrű, de nem is túl ritka, hanem pontosan megfelelő a komplexitás evolúciójához. Ezekben a Goldilocks-környezetekben az évmilliárdok során egyre összetettebb dolgok jelentek meg, olyanok, amelyeknek egyre több mozgó részük volt és bonyolultabb belső kapcsolatok határozták meg viszonyukat egymáshoz".[12] És végül a könyv célja: „Ha tehát megértjük, hogyan jöttek létre a komplex dolgok és mely Goldilocks-feltételek engedték meg a felbukkanásukat, akkor jó úton járunk, hogy megértsük önmagunkat és azt a világot, amelyben ma élünk."[13]

A könyv a későbbiekben is ehhez igazodik: a csillagok és galaxisok létrejöttéhez az anyag és a gravitáció által létrehozott szabad energia kellett; a sok proton és a nagyon magas hőmérséklet a csillagok pusztulása során létrehozta a kémiailag gazdagabb univerzumot; a szabad energia tartós áramlását biztosító megfelelő környezet, a fiatal csillagok körül keringő molekulák szolgáltatták a bolygók, holdak és aszteroidák nyersanyagát, amelyekből a csillagok által létrehozott kémiai rendezés és körülöttük keringő anyagdarabok összetömörülése révén naprendszerek épülhettek fel. Tömören ezek a második, harmadik és negyedik küszöb átlépéseinek feltételei.[14]

Minket nem a fizikai feltételek igazolhatósága foglalkoztat, hiszen azok láthatóan igen széles természettudományos konszenzuson alapszanak, hanem a feltételek létéből fakadó történeti dilemmák.

Tehát, ha ezek a feltételek nem jelennek meg, akkor nem következik be az újabb fejlettebb állapot, az idővonal megszakad. De, ha megvannak, akkor szükségszerű a további fejlődés, vagy csak a lehetősége van meg? A szerző az esély és szükségszerűség kombinációjáról beszél, ahol a fizika törvényei sok lehetőséget kizárnak, majd a véletlen utat nyit a többinek.[15] Mindez bizonyos meghatározottságot és ezzel együtt bizonyos korlátokat jelent a történések folyamatában.

Természetesen a szigorú determinációt nem tudjuk bizonyítani a tudományos kutatások és egyáltalán az emberiség tapasztalatának fiatal jellege miatt, de amikor a szerző a Föld, a Nap, a Tejútrendszer, valamint az univerzum távoli jövőjéről tesz prognózisokat, megint a meghatározottság, irányultság érzését kelti.[16] Ezt más források is megerősítik: például a kvantumfizikus Michio Kaku, aki az emberiség jövőjéről gondolkodva, bolygószinten és kozmikus távlatokban olyan elkerülhetetlen eseményekről ír, mint a tömegkihalások, a jégkorszakok bekövetkezte, a Yellowstone Nemzeti Park szupervulkánjának újabb kitörése, meteoritbecsapódások, vagy a Nap életciklusa, s ezzel összefüggésben a Föld, majd a még távolabbi jövőben a naprendszer sorsa.[17]

A második, talán az előzőnél is nagyobb dilemma pedig az, hogyan jöttek létre a Goldilocks-feltételek? S miért pont ezek? Christian válasza ezekre a kérdésekre az, hogy nem tudjuk.[18] Tehát, csak visszatekintve áll össze egy lineáris kép, a lehető legnagyobb kozmikus perspektíva – bár igen meggyőző – talán pusztán az esetlegességen alapszik. Vagyis, történhetett volna másképpen is. A kozmikus törvényszerűség úgy tűnik, néha meghátrál a véletlenszerű előtt. Mindezt persze a későbbi kutatások még jobban tisztázhatják, bár lehet, hogy ezek azok a végső kérdések, amelyekre talán soha nem fogunk választ kapni.

A determináció és az univerzum működési szabályainak miértje mellett az egyetemesség kérdése is felmerülhet. Ugyanis, ha az egészre, az univerzumra érvényes fizikai törvények rendezik a valóságunkat, akkor mi magyarázza a differenciákat? Egyszerűen fogalmazva: miért nem homogén az ősrobbanásból származó világegyetem, vagy a jelent tekintve, miért nincsennek mindenütt Föld típusú bolygók? Legalábbis az eddigi kutatások ezt látszanak megerősíteni. Az élet, s különösen az értelem sincs mindenütt jelen – szintén a mai tudásunk szerint.

Ez a dilemma az univerzum léptékű történelem filozofikus szemléletéből fakad: lehet, hogy az egyetemes törvények utat engednek a lokális eltéréseknek? Az univerzumban lévő galaxisok, csillagok, bolygók típusainak rendszerezhetősége – a csillagok esetében például a valódi fényesség és a szín, valamint a csillagok tömege alapján[19] – ellenére a különbségek is markánsan jelen vannak, ez látható, de mi az oka? A válasz talán éppen a kozmosz történetiségében rejlik s talán abban, hogy a kozmikus történelem során megjelenő lokalitások sajátos dinamikára tesznek szert, ami befolyásolja a monoton ismétlődést. Ez természetesen csak egy történetfilozófiai megközelítés.

David Christian a könyv második részében is a megfelelő feltételek fontosságát hangsúlyozza, mind az élet megjelenését, mind az emberi faj kialakulását és felemelkedését elemezve. Az élet megjelenésének négy feltétele van: a Naprendszer a galaxisunk megfelelő helyén, a lakható zónában található, sem a peremvidéken, sem a központi fekete lyukak közelében. Azután A Föld a Naprendszer lakhatósági zónájának közepén található, ahol nincs túl meleg, ami változatos kémiát tesz lehetővé. Ezzel együtt jelen vannak a folyadékok, nulla és száz Celsius fok közötti felszíni hőmérsékleti tartományban, gázok és szilárd anyagok társaságában. Végül, jelen van a kémiai sokféleség, a Napnak köszönhetően.[20]

A probléma itt is ugyanaz: mi hozta létre ezeket a feltételeket? A feltételek hiánya a fejlődést is akadályozta volna? S a megléte determinálja? A történeti narratíva ismét egy láncolatot ad, de ami globális változás – hiszen itt már a földi eseményekről beszél – a lokálison alapszik. A geológiai, biokémiai és földrendszertani alapok itt is nagyon kiforrottak, és nyilvánvaló, hogy még több tudományos eredmény várható. De a kezdet és a történeti folyamat sok pontjának kontingenciája akkor is fennáll.

Emellett a mi nézőpontunkból a biológiai evolúció során lezajlott komplexitás növekedés – hiszen az életformák egymásutániságában is megtalálható ez a faktor, elég csak az eukarióták megjelenésére, a biodiverzitás növekedésére, a szárazföldek

meghódítására és természetesen a tudat felbukkanására gondolni – hasonló dilemmákat vet fel az egyetemes fejlődéstörténet és a lokális meghatározottságok tekintetében, mint a világegyetem története.

Vagyis, az élet egyszerre történt megjelenésekor nekiinduló egyetemes mozgatóerők diverzifikált életformákat hoznak létre a környezethez való alkalmazkodás, a kiválasztódási folyamatok és a mutációk által, kihalási eseményekkel tarkítva az élővilág történetének idősorát. Ha ebből a perspektívából nézzük, akkor a lokalitás felülírhatja a gének átadásának egyetemes parancsát, a természettörténet esetében is. A kihalási események – különösen a tömegkihalások – az egész életre veszélyt jelenthetnek, pedig végül is esetlegességek, mint egy kisbolygó becsapódása.[21]

Ugyanakkor a környezethez való adaptáció messzemenőleg specializálhat fajokat, akár a túlélési esélyüket is csökkentve a későbbi feltételek megváltozásának függvényében. Az összefüggéseket feltáró Nagy Történelem linearitása egy sokkal összetettebb képet mutat, ha a lokalitások felől szemléljük.

A harmadik problémakör ugyanebből a szempontból a legkiélezettebb, hiszen ekkor már az emberiség történetéről van szó. A tanulmány elején már említett három utolsó szakasz tartozik ide, a *Homo sapiens* megjelenésétől máig tartó emberi történelem.

A mi fajunk megjelenésében és evolúciós sikerében David Christian arról a különbségről értekezik, mely csak nálunk van meg. Ez pedig a környezetre vonatkozó információ kezelésében, a vele történő gazdálkodásban jelenik meg, az agy, a kézügyesség és a társas lét mellett, de azokat jelentőségében megelőzve. Ezt a feltételt – bár ebben a fejezetben nem használja a Goldilocks-kifejezést – egy apró változás, a nyelv kialakulása teremtette meg. A nyelv pedig azzal, hogy lehetővé teszi az információk gyors továbbadását és megőrzését, egy új hatóerőt is létrehozott az emberiség számára: a kollektív tanulást.[22]

A nyelv bizonyosan a döntő tényezők közé tartozik fajunk és a többi hominida közötti különbség megragadásában, s a kollektív tanulás bizonyosan óriási szerepet játszott a kompetitív kizárás néven ismert evolúciós folyamatban[23] a többi versenytárs kiszorításában. De itt is felelhető egy dilemma: a nyelv egyszerre kialakult, de a paleolitikum kis létszámú, egymástól elszigetelt közösségei végül is nyelvek sokaságát hozzák létre a helyi feltételeknek, hagyományoknak megfelelően. A kulturális evolúció számtalan lokális formát ölt, még ha egy kis csoportból indult is el a kezdet kezdetén.

Nem akarunk a nyelvek kialakulásának nehéz kérdésébe, sem a kulturális diffúzió milyenségének összetett problémájába belebonyolódni – most csak a történetfilozófiai távlatok foglalkoztatnak. Ugyanis a Nagy Történelem kollektív tanulási folyamata – meglátásunk szerint – túlzott linearitást sugall, holott a szerző maga is elismeri, hogy a tudás a paleolitikumban „[…] még mindig széttagolt volt, mert az egyes közösségekhez kötődött, mégis elképzelhetjük, amint bolygónk történelmében először, lassanként megjelent a közös tudás új birodalma, a nooszféra."[24] A nooszféra – a globális tudat szférája, ahogy a szerző definiálja[25] – milyen formában létezhetett a legkorábbi időszakoktól fogva, mintegy lassú folyamatként bővülve, amikor a nyelvek zűrzavara és a háborúk egyáltalán nem a homogenitást mutatják? Nem beszélve a hiedelmek, vallások, kulturális identitások, társadalmi szervezettség különbségeiről, melyek szintén konfliktusok forrásai lehettek.

Természetesen a versengés és a konfliktusok is egyfajta kapcsolatként hozzájárultak a tudáskészlet növekedéséhez, de ebben az esetben a kollektív tanulás fogalma eléggé más színben tűnik fel. Egész tudáskészletek, hagyományok tűnhettek el a törzsi konfliktusok, vagy később a birodalmi hódítások következtében, melyek céljaiknak megfelelően sematizálni, homogenizálni akarták a meghódított területek eltérő kultúráit. A birodalmak

minden látványos eredményük dacára sokszor gépezetként folythatták el a nekik még nem alávetett lokalitások sajátos világát, s ezzel alapvetően befolyásolták a történelmi fejlődés jellegét – figyelmeztet Lewis Mumford *A gép mítosza* című írásában.[26]

A történelem folyamatának belső tartalmi összefüggései maradnak ezáltal a háttérben, s a következő fejezetekben az ebből fakadó feszültségek újra és újra felbukkannak. Hiszen ez a tartalom – az események bekövetkezésének hasonlóságai és eltérései, miéntje – befolyásolta a történelmet egészen máig.

A hetedik küszöb – a mezőgazdaság megjelenése – esetében már jobban kiemeli a helyi körülmények szerepét, de nem minden dilemma tűnik el. A séma meggyőző: a mezőgazdaság kialakulásának Goldilocks-feltételei: az új technológiák megjelenése a környezetre vonatkozó ismeretek felhalmozódásával együtt, a népességnövekedés és a holocén korszak kedvezőbb klimatikus viszonyai széleskörű tudományos konszenzuson nyugodnak, mint a neolitikus forradalom feltételei.[27]

Ugyanakkor itt már Christian is kitér a földrajzi és biológiai véletlenek történelmet alakító szerepére, sőt a mezőgazdaság elterjedésének időbeli eltéréseire is. Vagyis arra, hogy csak a Föld néhány régiójában, ott is nagy időbeli eltérésekkel kezdődtek el a változások, majd terjedtek elsősorban a Termékeny Félhold felől tovább.[28] De ezeken a különbségeken túl a Nagy Történelem csak később, a földrajzi felfedezések és a különböző világzónák népeinek találkozása kapcsán, egy bekezdésben utal az eltérések politikai-társadalmi és technológiai, sőt immunológiai következményeire,[29] pedig korábban hivatkozik Jared Diamond *Háborúk, járványok, technikák* című könyvére a letelepedés elemzése során.[30] Diamond szerint a földrajzi és ökológiai különbségek meghatározó szerepet játszottak a letelepedés és mezőgazdaság – mint a vadászó-gyűjtögető életmóddal szembeni versengő alternatíva – kialakulásában és uralkodóvá válásában. Majd, mivel nagyobb népességet sikerül eltartani, katalizálták a társadalmi munkamegosztás fejlődését, a társadalmi komplexitás és technikai hatékonyság növekedését. Mindez a földrajzi és időbeli eltérés egyenlőtlen társadalmakat eredményezett a földrajzi felfedezések korára, hosszú időre – azt is mondhatjuk, hogy jelentőségében máig – meghatározva a történelem menetét.[31]

Mindezek a differenciák a Nagy Történelem természettörténetet és emberi történelmet átfogó perspektívájában tehát megtalálhatóak, de csak, mint a lineáris fejlődés háttérelemei, nem a történeti fejlődés interpretációjának fontos részei. S ekkor alapvető ellentmondásra bukkanunk a korai mezőgazdaság történetéről és földrajzáról szóló fejezetben. Itt ugyanis, amikor a mezőgazdaság terjedéséről ír, akkor azt mondja, hogy a változások egyes közösségeken belül zajlottak, helyi szinten. Sőt, az elmúlt ötszáz évig tartó alapvető akadályokról beszél! Ezek a földrajzi akadályok gátolták a tudás, a technológia és a földműveléssel kapcsolatos információk áramlását.[32] „Valójában az emberek több, egymástól elszigetelt világban éltek."[33]

Ezek az elszigetelt világok – Christian szavaival világzónák, mint keletkezésük sorrendjét tekintve az afro-eurázsiai, az ausztrál-ázsiai, az amerikai és a csendes-óceáni[34] – a szerző megfogalmazásában „regionális történelmeket" hoztak létre, valamint, „rendkívül fontosnak bizonyultak" – a földrajzi felfedezések korában.[35] Vagyis a kollektív tanulás korábbi homogén képzete differenciálódott.

Mégis, a fejezet végén a szerző újra megerősíti az eredeti álláspontját, miszerint a történelem előbb-utóbb konvergáló jelenségeket alkot. David Christian megfogalmazásában: „A mezőgazdaság, vagy legalábbis annak kezdetleges szintje, egymástól teljesen függetlenül fejlődött ki a világ különböző részein. Nem egyszeri találmány volt tehát. Ez egy nagyon fontos felismerésre vezet: amikor az egymástól független emberi

közösségek egyre több technológiai és ökológiai tudást halmoznak fel, akkor bárhol is éljenek, nagy valószínűséggel a gyűjtögető korszakukban megszerzett tudást végül a mezőgazdaság kifejlesztésére használják fel."[36]

De a következő mondatban már azt olvashatjuk, hogy a földművelésre történő áttérést valószínűleg csak a többlet erőforrások megszerzésének szükségessége indította el, mivel az új életforma komoly nehézségekkel járt.[37] Az ezt követő fejezetben pedig a népesedési nyomás hatását elemezve, az átalakulás kényszer, vagy szükség mivoltát húzza alá többször, a felhalmozott tudás és a kedvező éghajlat mellett, illetve, az ausztráliai és az amerikai megafauna kipusztulása következményeként az ottani mezőgazdaság időbeli lemaradását és kisebb kiterjedését.[38] Vagyis ami visszatekintve egységes folyamatnak tűnik, a lokalitások felől nézve már jóval differenciáltabb lesz.

Az agrárcivilizációk – az első államok és birodalmak, amelyek még nagyobb energiaáramlásokat tudtak ellenőrzésük alá vonni, mint a korai földművelő közösségek – esetében is hasonló analógiára lel. „Kétezer évvel ezelőtt az amerikai világzónában is léteztek már államok és agrárcivilizációk, különösen Közép-Amerikában és az Andokban, és ezekben ugyanazok az anyagcsere-mechanizmusok működtek, mint Afrika és Eurázsia államaiban."[39]

Vagy mégsem teljesen? Ugyanis később ez a megállapítás is módosul a földrajzi felfedezésekhez közeledve: „A népesedési nyomás és az új erőforrások megszerzésének szükségessége az afro-eurázsiai világzónában volt a legszembetűnőbb, hiszen ez volt a világzónák közül a legrégebbi, a legnagyobb, a legnépesebb és a leginkább sokszínű."[40] Majd ugyanebben a fejezetben megismétli, hogy: „1400-ban a világ még mindig különálló világzónákra oszlott, amelyek között nem volt jelentős kapcsolat."[41] Ismét a globális folyamatok és a lokális differenciák feszültségével találkozunk. Mert nem kétséges, hogy az eltérő világzónákban számos, a gazdaság, a társadalom és a kultúra területén található paralel jelenséggel szembesülünk, de jelentős különbségekkel is, melyek nem hagyhatók figyelmen kívül.

Bár Christian nem tárgyalja külön korszakként a földrajzi felfedezéseket, a jelentőségüket meghatározónak tartja: „Ez olyan horderejű változás volt, mint mindaz, ami a bioszféra teljes négymilliárd éves történetében bekövetkezett."[42] Az elindulásának hajtóerői a népesedési nyomás, az új erőforrások megszerzésének igénye, valamint az uralkodók támogatása voltak.[43] Ezek a Goldilocks-feltételek ismét csak több térségben megjelentek, mégis a világzónákat elválasztó földrajzi akadályokat az afro-eurázsiai zónából kiindulva törték át, mivel az „erőteljes mobilizációs nyomás" ezt „rendkívüli mértékben valószínűsítette."[44] Majd később még egy lokális aktor: „Az európai tengerészek azért törtek át a másik világzónákba, mert egyébként *nem* fértek hozzá egykönnyen Dél- és Délkelet-Ázsia gazdag piacaihoz."[45] A mobilizációs nyomás átfogó jellege és a tényleges események miértje közötti dilemma ismét csak háttérelemként jelenik meg, a mai globális világ kialakulása hátterében. Sőt, a következményeket tekintve az Európa számára a gazdagság és az információk irányítása felett több évszázadra megszerzett előnyről a fejezet elején maga is ír.[46]

Az egy világrendszer létrejöttét összekapcsolja az iparosodás elindulásával is, ami a máig tartó legutolsó nagy szakasz. Ennek Goldilocks-feltételeit jórészt a felfedezések eredményei alakították ki: nagyobb gazdagság, több tudás és információ, a kereskedelem egyre nagyobb jelentősége, és a technológiai áttörések, különösen a fosszilis tüzelőanyagok felhasználása.[47] A dilemma ugyanaz, mint eddig: miért pont a nyugati hatalmak hozták létre az egy világrendszert? Miért Angliából indult el az ipari forradalom?

Itt érdemes még egyszer megállni és ennek a globális hatást gyakorló eseménysornak, a földrajzi felfedezéseknek és a gyarmatosításnak mélyebb összefüggéseire fókuszálnunk, mert akkor még feltűnőbb lesz a lokalitás, a helyi sajátosságok fontos szerepe akár egy fél évezrednyi időintervallumig terjedően is.

A földrajzi felfedezések és hódítások kiváltó okait Ormos Mária a témát összefoglaló és felfedezések történéseit részletesen bemutató könyvének feltételek (!) című fejezetében összegzi.[48] Eszerint, a felfedezést elindító országoknak kelet felé elzárták az útját az arabok, illetve a törökök. A királyi udvarok is támogatták a felfedezőket, akik ekkor már tengerjáró hajókkal rendelkeztek. E mögött a mezőgazdaság szerkezeti átalakulása, a gyors városiasodás, a céhek működésének és a közigazgatásnak az átalakulása is ott volt. A nagybirtokos osztály több tagja is bekapcsolódott az üzleti életbe. Volt elegendő befektethető tőke, amely a kereskedelemből, a földek állami felvásárlásból, vagy megtakarításból származott. A belső piacok megnövekedtek a középrétegek számának növekedésével és a városokba áramlással. A konkurenciát jelentő kínai és indiai hajózás a nyugati felfedezések elindulásának idejében alábbhagyott. A kincsvágy, mint mentális elem is lényeges szerepet játszott a felfedezések elindulásában. A keresztény kultúra munkamorálja és ideológiai háttere is katalizálta a folyamatokat. A latin betűs írás és az arab számok használata egyszerűbbé tette a műveltség elsajátítását, az oktatás kezdett eltávolodni a hagyományos formáktól. A polgárság kezdett jelentősebb társadalmi szereplővé válni.[49]

Majd a felfedezések következményei – az új földterületek, nyersanyagforrások, élelmiszerek, az olcsó munkaerő (bennszülöttek és rabszolgák), a technikai fejlesztések, a bővülő piacok, az átalakuló fogyasztási szokások és a kereskedelemből származó profit, valamint a bővülő ismeretek – tovább katalizálták a folyamatokat, versenyelőnyt biztosítva a felfedezések eredményeit hasznosítóknak. Mindez később az ipari forradalomban is fontos elem volt – a földrajzi felfedezések és az ipari forradalom között Ormos Mária is erős korrelációt lát.[50]

Ez a feltételsor illeszkedik Diamond korábban említett felfogásához az eurázsiai régió sajátosságai tekintetében, hiszen az elkanyarodás mögött már hosszú társadalomfejlődés húzódik meg, előkészítve a talajt a technológiai-logisztikai-immunológiai fölényhez, melyek a XV. században majd összefonódnak a többi körülménnyel, történelmi konjunktúrával.

A regionális sajátosságoknál is kisebb egységeknek tulajdonít döntő jelentőséget Daron Acemoglu és James A. Robinson szerzőpáros a *Miért buknak el nemzetek?* című, a hatalom, a szegénység és a jólét okait kutató gazdaság- és politikatörténeti könyvükben.[51] Ők a mai világállapot gazdasági-társadalmi különbségeinek elemzésekor három elméletet bírálnak, amelyek a szegénység és a lemaradás okait a földrajzi-ökológiai körülményekben, a kulturális különbségekben és az elitek eltérő tudásszintjében látják, mondván, hogy ezek nem magyarázzák meg a jólét és a szegénység mai dichotómiáját. Túl átfogóak ahhoz, hogy a részletesen fel tudják tárni a történelmi divergencia folyamatát.

Nézetük szerint a fennálló gazdasági és politikai intézményrendszerek, valamint a kellő mértékű állami centralizáció léte az adekvát magyarázat, amelyek, ha befogadó, az innovációt és a szabad vállalkozást ösztönző gazdaságpolitikát, az ennek támaszul szolgáló jogrendszert, közszolgáltatásokat, törvényes rendet, valamint az elitek hatalmát korlátozó plurális érdekeket megjelenítő politikai intézményrendszert működtetnek, akkor az teljesen mindegy, hogy milyen földrajzi körülmények között, milyen történelmi múlttal rendelkezik egy ország, elérheti a jólét világát. Tehát a történelmi különbségek, elkanyarodások hátterében az adott ország döntéshozatali folyamatai révén kialakult intézményrendszert nevezik meg és a gyakorolt társadalom – és gazdaságpolitikát.[52]

A befogadó gazdasági és politikai intézmények és az erős, de nem túlzott hatalommal rendelkező állam és a kizsákmányoló, egy szűk elit érdekeit bebetonozó intézmények között a történelmi fejlődés során a kis, apró különbségek döntöttek, és alakították ki a mai világunkban tapasztalható eltéréseket. Ilyen különbségek Nagy-Britannia esetében például a kormányzat ellenőrzése a Magna Chartával (1215) kezdődően a dicsőséges forradalomig, ezzel párhuzamosan a tulajdonjogok megerősödése és racionalizálódása, a pénzügyi piacok megerősödése, a külföldi kereskedelemben lévő állami monopóliumok és az ipar térnyerését akadályozó korlátok eltűntetése. A széles, plurális érdekcsoportok egyre nagyobb jelenléte a politikában és ezzel párhuzamosan az atlanti-óceáni kereskedelem expanziója. Ezek a különbségek okozták Anglia elsőségét az ipari forradalomban.[53]

A döntő differenciák egyetlen országra, s döntési folyamatokra redukálódnak. Majd a későbbiekben kedvező körforgás révén tovább erősítik a befogadó politikai és gazdasági intézményrendszer működését, még ha néha megtorpanások is bekövetkeznek.[54] Ezt az interpretációs nézőpontot ezután a szerzők kiterjesztik gyakorlatilag a világ egészére, bizonyítva, hogy a meglévő apró politikai-gazdasági eltérések okozták egyes kritikus fordulat, történelmi helyzet idején azt, hogy a társadalmak befogadó vagy kizsákmányoló intézményeket alakítanak-e ki.

Ám a meggyőzőnek tűnő elemzésükben is vannak olyan dilemmák, amelyek mégis a földrajzi és ökológiai feltételek, a nagyobb léptékű történelmi trendek meghatározóbb fontosságára, a történelmi fejlődésben játszott meghatározóbb szerepére hívják fel a figyelmet. Mert az apró különbségek hogyan képesek megmagyarázni olyan évszázados, akár évezredes időintervallumban ható történelmi jelenségeket, mint a világvallások, birodalmak, technikai konvergenciák, kulturális irányzatok léte? Vagy olyan egymással kapcsolatban nem álló, más világzónába tartozó területek társadalmi struktúrájának, gazdasági berendezkedésének, kulturális életének konvergenciáit? Az elméletük keltette dilemmák pontosan fordított irányban hatnak, mint a Nagy Történelem esetében.

Például a földrajzi-ökológiai előnyök és hátrányok esetében pontosan Diamond nézeteit támadják, vagyis, hogy ez alapján nem magyarázható a mai Spanyolország és a korábbi gyarmata, Peru közötti eltérő fejlődés, Észak és Dél-Amerika eltérő fejlődése, a fejlett technológiák egyenlőtlen alkalmazása a Föld különböző régióiban, Afrika és Európa mai különbségei, valamint a kontinenseken – elsősorban az eurázsiai kontinensen – belüli eltérések. Hiszen a vizsgált országokban a gyarmatosítás kezdetekor nem volt ilyen mértékű az elmaradás a gyarmatosítókhoz képest, vagy maguk a gyarmatosítók hidalták át a földrajzi nehézségeket, mint Afrika esetében.[55]

Az eléggé erős hangvételű bírálatuk nem jogos, hiszen Diamond a gyarmatosításig tartó időszakról és annak tartalmáról értekezik, nem az az utáni állapotról. Arra a kérdésre keresi a választ, hogy tette lehetővé és gyorsította Eurázsia fejlődését, amikor az mezőgazdaság kilenc régióban is megjelent a neolitikum idején. Csak nem mindegy, hogy milyen fajgazdagságban, mikor, s milyen sebességgel terjedhetett. Amúgy Eurázsia későbbi fejlődésében szerinte is nagy szerepet játszott a tudáskészletek cseréje, csak hogy itt is Eurázsia javára billen a mérleg, ahogy a járványok révén az immunitás nagy részének megszerzésében is. A felfedezések és gyarmatosítás sikerének magyarázata érdekli, s ezért fordul a kezdetekhez és Eurázsia sajátos körülményeihez.[56]

Hogy az intézmények korábban is szerepet játszhattak, bizonyos, de az is tény, hogy a tengeri hódításokat a nyugati államok kezdik. Eurázsián belül amúgy nincsenek akkora különbségek legalább a XVIII. századig, mint a szerzők vélik: a középkori és kora újkori ázsiai államok és birodalmak méltó ellenfelei a nyugati hatalmaknak, magasan

szervezett, tűzfegyvereket használó birodalmak, csak inkább Ázsia belső területei felé terjeszkednek, Kína rövid ideig tartó tengeri expanziójától eltekintve. Ázsia történelmének nagy része teljesen hiányzik Acemoglu ás Robinson interpretációjából. Tehát, ebben az esetben nem elegendő csak az intézményi fejlődésre hivatkozni.

A kulturális és tudásszinttel összefüggő érvelésük részben megállja a helyét, hiszen kulturális javak átvétele hamar megtörtént – illetve megtörténhetett volna – a gyarmatosított területeken is, ilyen jellegű determináció nem létezett. Ebben az esetben ténylegesen az elnyomó politikai és gazdasági intézményrendszer tehető felelőssé a szegénységért és leszakadásért.[57] De, az elnyomó intézményeket sokszor a gyarmatosítók hozták magukkal, vagy a helyi hagyományra támaszkodva formálták tovább, ahogy Acemoglu és Robinson is írja egy későbbi fejezetben.[58] Vagyis a kulturális háttér – amitől az intézményrendszer szerintünk nem elválasztható – szerepe a kezdeti bírálatuk ellenére újra felmerül.

Ennek ellenére az apró különbségek és kritikus fordulatok történelmi jelentőségéről szóló elméletük a jelen világot is bevonva az eddigi vizsgálódásunkba, fontos adalékot jelent a globális és lokális történeti dinamikájának jobb megértésében. Ugyanis a Nagy Történelem és a helyi eltérésekre, intézményi különbségekre támaszkodó elmélet fentebb ismertetett dilemmái, ellentmondásai egy, a természettörténet és a humán történelem folyamatában létező alapvető összefüggésre világítanak rá.

Ha az elgondolásunk megállja a helyét, akkor azt lehet mondani, hogy a globális és lokális feszültségében rejlő dinamika jelen van a valóság folyamatainak sokaságában. Ha a világegyetem kialakulása és fejlődése az egyetemes fizikai törvények megvalósulása révén materiális differenciákat hozott létre, ha az egyszeri kezdetből kiinduló biológiai evolúció szabályszerűsége fajok sokaságát, biodiverzitást hozott létre, ha társadalmi-kulturális evolúció általános folyamata komplex és differenciált emberi világot hozott létre, akkor ez a dinamika egyúttal egy szabályszerűség is a Nagy Történelem menetében.

Ez a dinamika egy nagyléptékű, akár globális igénnyel fellépő történelmi változás, impulzus vagy jelenség és a vele találkozó lokális entitások között bontakozik ki. A lokális reagál az őt ért hatásra, vagy adaptálja azt, vagy ellenáll neki, s megpróbálja átalakítani. A globális impulzus a lokalitásban széttöredezik differenciákra. Esetleg a helyi válasszal találkozva, és/vagy a belső fejlődése által maga is transzformálódik. A globális és a lokális egymást kölcsönösen gazdagíthatja, vagy konfliktusban állhatnak egymással. A végeredmény nem feltétlenül egy minőségi értelemben vett fejlődés, annak kimenetele változó.

A globális igénnyel fellépő jelenség, vagy jelenségegyüttes lehet fizikai, mint az ősrobbanás és a világegyetem kialakulása, lehet biológiai, mint az élet megjelenése, lehet humán történelmi, mint a világvallások, világbirodalmak, politikai formák, termelési módok, ideológiák, technológiák, tudáskészletek, norma- és intézményrendszerek világméretű elterjedése. A kezdeti lendületből lokális valóságok keletkeznek, annak tartalmából merítve, s adaptálva a már létező lokális történelmi-társadalmi valósághoz. Ez a történeti-ontológiai dinamika nem dialektika, a szó klasszikus értelmében, hiszen nem csak ellentétek egymásnak feszüléséről és meghaladásáról van szó, hanem a legtöbb esetben többszereplős folyamatokról, melyek akár kiegészíthetik, akár megsemmisíthetik egymást.

Hogy milyen történelmi impulzus, jelenség válhat globálissá, vagy legalább átfogóvá, sokszor a helyi feltételeken és a véletlenen múlik, mivel paradox módon a makrotörténelmi folyamatok is valamikor lokális kezdetből indultak ki. Vagyis a globális kihívás és a lokális válasz együtt határozzák meg a történelem menetét, a lokalitás,

mint Goldilocks-feltétel utat nyit a globális folyamat előtt, befolyásolja a megvalósulás eredményét, ugyanakkor maga is sokszor a globális jelenségegyüttes által jött létre.

Az emberiség történelmében ezért kiemelkedően fontos a földrajzi felfedezések és a gyarmatosítás óta eltelt időszak, hiszen addig jórészt elkülönült világzónák léteztek, innentől kezdve a szó szerinti globális kihívásokkal találkozhatunk. A kezdeti gyenge kapcsolatok mára intenzívvé váltak, egyetlen világrendszer jött létre – ahogy azt David Christian Nagy Történelme bemutatja.[59]

Ugyanakkor a globális kihívás sokszor a sajátos jellegének köszönheti sikerét: ez lehet a jobb adaptálhatóság, a hordozó közeg kezdeti enyhe fölénye, az ellentétes impulzusok gyengülése, vagy a nagyobb mozgástér és a megszerezhető energiatöbblet. De a véletlen szerepe sem elhanyagolható.

A globális és lokális dinamikájában az eddig feltárt történelmi nagy narratívák többsége is úgy jelenik meg, mint egy globális kihívás, amely vagy képes volt a történelmi valóságot minél intenzívebben átalakítani, vagy csak nagyobb tér- és időintervallumban működött, majd átalakult, vagy lefékeződött.

Erre találhatunk számos példát a klasszikus nagy narratívák közül, és általuk tömören meg tudjuk fogalmazni a történelem folyamán globális igénnyel fellépő impulzust is: a humanitás eszméjének és az ezt hordozó intézmények kifejlődése (Herder);[60] az emberi természet sajátosságainak kifejlődése, a polgári társadalom megteremtése (Kant);[61] a történelmi folyamat racionális tartalmának kibontakozása és önreflexiója, majd manifesztációja a szabadságtudat fejlődésében (Hegel);[62] a kulturális fejlődés három szakasza, mely a tudományos világképbe torkollik (Comte);[63] a termelési módok egymásutánja, amelyek velük kompatibilis politikai-társadalmi rendszereket hoznak létre (Marx);[64] és végezetül a civilizációk felemelkedése és bukása az őket ért kihívásokra adott válaszok függvényében (Toynbee).[65] A globális és lokális dinamikájaként fentebb bemutatott történelmi mélystruktúra erőteljesen támaszkodik Toynbee gondolataira, de mások a történelmi aktorok és bővebb a kihívás tartalma.

További példákat találhatunk globális jelenségegyüttesekre a modern történetfilozófiák és nagy narratívák között is. Ezek szintén tömören megfogalmazva a következőek: a világgazdaságok működése által formált történelem és strukturált nemzetközi rend (Wallerstein);[66] a szabálytalan gazdasági és technológiai fejlődés által meghatározott nagyhatalmi hegemóniaciklusok váltakozása (Kennedy);[67] „mechanizmus" és az elismerés iránti vágy mozgatta történelmi fejlődés, a liberális demokráciák jelentette eszmei értelemben vett végpontig (Fukuyama);[68] a civilizációk erőviszonyai által meghatározott történelem (Huntington);[69] egy állatfaj felemelkedése és uralkodóvá válása, a bukás lehetőségéig (Diamond);[70] a *Homo sapiens* diadalútja akár a *Homo sapiensen* túli állapotig (Harari).[71] És ebben a felsorolásban helye van a kozmikus genezistörténetnek is, a nooszféráig tartó teopanteizmus keretében (Chardin).[72] A sort természetesen az univerzum történetét az emberi történelemmel összekapcsoló, a növekvő komplexitást fókuszba helyező Nagy Történelem zárja: David Christian eredettörténete.[73]

Az általuk megtalált összefüggések – ha nem is minden szegmensükben – reálisak, de pontosan a globális és lokális dinamikája miatt nem képesek a történeti valóság egészét lefedni, csak annak átfogóbb folyamataiból néhányat megragadni. De egymást kiegészítve nem hiábavaló kísérletek a történeti valóság megértésére. És ez egyáltalán nem azt jelenti, hogy a nagy narratívák újabb formái ne jelenhetnének meg. Talán figyelembe lehetne venni az ember környezetátalakító képességének növekedését, s egyúttal a természeti erőforrásokért folytatott versengést, mint lehetséges történelmi narratívát.[74]

Ha a fentebb elmondottak megállják a helyüket, akkor továbbmenve azt is feltételezhetjük, hogy a globális és lokális dinamikája hozza létre a differenciált valóságot, a sokszínű történelmet, sőt talán ennek hiányában a történelmi mozgásfolyamat le is áll. Ahogy az univerzum működése is leáll egyszer, s az entrópia győzedelmeskedik – mondja David Christian a könyve végén, a távoli jövőről gondolkodva.[75]

És ugyanezt az emberiség történelméről is elmondhatjuk. Hiszen a globális impulzusok – akár több évezreden átívelő hatásuk ellenére is – ágazatokra, irányzatokra és helyi eltérésekre bomlottak, a történelmi események mélystruktúráját adva. Mintha minden eddigi próbálkozás ellenére, amelyek egyfajta homogén tömbbe akarták integrálni a lokalitások jelenvalóságát, a differenciák és alternatívák fennállását, a lokalitások – táj, régió, haza, kultúra, nép, nemzet – fennmaradása egy nagyobb ontológiai szükségszerűség része lenne. A humán történelem ebből a szempontból mégsem különbözik annyira a természettörténettől. De az ontológiai szükségszerűség azt is jelenti, hogy erkölcsi kötelesség a lokalitások védelme.

JEGYZETEK

1 Christian, David: *A Nagy Történelem,* (Ford: dr. Both Előd), Budapest, Akkord Kiadó, 2019. 10. o.
2 I. m. 15–22. o.
3 I. m. 23–24. o.
4 I. m. 21-22. és 52–54. o.
5 I. m. 19–22. o.
6 de Chardin, Pierre Teilhard: *Az emberi jelenség,* (Ford.: Rónai György és Bittei Lajos), Budapest, Gondolat Kiadó, 1980.
7 I. m. 293–358. o.
8 Christian: i. m. 191–332. o.
9 I. m. 39–41. o.
10 I. m. 40. o.
11 I. m. 21. o.
12 Uo.
13 Uo.
14 Christian: i. m. 55–58. és 62–69. és 71–72. és 76–79. o.
15 I. m. 41. o.
16 I. m. 330–332. o.
17 Kaku, Michio: *Az emberiség jövője,* (Ford.: dr. Both Előd), Budapest, Akkord Kiadó, 2019. 19–25. o.
18 Christian: i. m. 39–40. o.
19 I. m. 62–69. o.
20 I. m. 100–102. és 142–144. o.
21 I. m. 152–155. o.
22 I. m. 188–195. o.
23 I. m. 195–199. o.
24 I. m. 205. o.
25 I. m. 191. o. Ő ezt a kifejezést Vlagyimir Vernadszkijtól vette át.
26 Mumford, Lewis: *A gép mítosza,* (Ford.: Csillag Veronika – Lukin Gábor), Budapest, Európa Könyvkiadó, 2000. 5–62. o.
27 Christian: i. m. 208–209. és 216–217. o.
28 I. m. 223–226. o.
29 I. m. 268–269. o.
30 I. m. 215. és 222. o.
31 Diamond, Jared: *Háborúk, járványok, technikák,* (Ford.: Födő Sándor), Budapest, Typotex Kiadó, 2001. 81–294. o.
32 Christian: i. m. 214. o.
33 Uo.
34 I. m. 214–215. o.
35 I. m. 215. o.
36 I. m. 216. o.
37 Uo.
38 I. m. 216–223. o.
39 I. m. 252. o.
40 I. m. 263. o.
41 I. m. 265. o.
42 I. m. 266. o.
43 I. m. 262–265. o.
44 I. m. 265. o.
45 I. m. 267. o. A kiemelés tőle.
46 Uo.
47 I. m. 370–384. o.
48 Ormos Mária: *A Föld felfedezése és meghódítása,* Budapest, Kossuth Kiadó, 2016. 9–21. o.
49 I. m. 11–19. o.
50 I. m. 15–16. o.
51 Acemoglu, Daron–Robinson, James A.: *Miért buknak el nemzetek?* (Ford.: Garamvölgyi Andrea), Budapest, HVG Kiadó Zrt. 2013.
52 I. m. 74–98. és 179–206. és 352–383. o.
53 I. m. 99–124. és 179–206. o.
54 I. m. 290–320. o.
55 I. m. 54–61. o.
56 Diamond: i. m. 9–79. és 295–403. o.
57 Acemoglu-Robinson: i. m. 62–73. o.

58 I. m. 237–263. o.
59 Christian: i. m. 267–276. o.
60 Herder, J. G.: *Eszmék az emberiség történetének filozófiájáról,* (Ford.: Imre Katalin és Rozsnyai Ervin), Budapest, Gondolat Kiadó, 1978.
61 Kant, Immanuel: *Az emberiség egyetemes történetének eszméje világpolgári szemszögből,* (Ford.: Vidrányi Katalin), In uő: *Történetfilozófiai írások,* Gödöllő, ICTUS, 1995–97. 41–58. o.
62 Hegel, G. W. F.: *Előadások a világtörténet filozófiájáról,* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979.
63 Comte, August: *Beszéd a pozitív szellemről,* (Ford.: Berényi Gábor), Budapest, Magyar Helikon, 1979.
64 Marx, Karl: *A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai,* Marx, Karl–Engels, Friedrich Művei: 46/1–2., Budapest, Kossuth, 1984.
65 Toynbee, Arnold J.: *Tanulmány a történelemről,* (Ford.: Mesterházi Márton), In: *Történetelmélet I.,* Budapest, Osiris Kiadó, 2006. 686–710. o.
66 Wallerstein, Immanuel: *A modern világgazdasági rendszer kialakulása,* (Ford.: Bittera Dóra et al.), Budapest, Gondolat, 1983.
67 Kennedy, Paul: *A nagyhatalmak tündöklése és bukása,* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992.
68 Fukuyama, Francis: *A történelem vége és az utolsó ember,* (Ford.: Somogyi Pál László), Budapest, Európa Könyvkiadó, 1994.
69 Huntington, Samuel P.: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása,* (Ford.: Puszta Dóra–Gázsity Mila–Gecsényi Györgyi), Budapest, Európa Könyvkiadó, 1998.
70 Diamond, Jared: *A harmadik csimpánz felemelkedése és bukása,* (Ford.: Győrvári Borbála), Budapest, Typotex, 2009.
71 Harari, Yuval Noah: *Sapiens,* (Ford.: Torma Péter), Budapest, Animus, 2015.
72 Chardin: i. m.
73 Christian: i. m.
74 Trembeczki István: *A történelem végének filozófiája,* Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2019.
75 Christian: i. m. 328–332. o.

A nomád vándorlásból a fejlett kertkultúrába
A magyarság kezdetektől való, vándorlás során átvett és megörökölt ismeretei a Kárpát-medencében

A tanulmány a Kr. e. II. évezredtől – az egyik őshaza elmélet szerinti – vándorlási helyeink főbb természet-földrajzi sajátságai alapján azt vizsgálja, hogy az „ősi tudáshoz kapcsolódó" átvett ismeretek, továbbá a honfoglalás kori tapasztalatokra építve, majd a korai államiságtól a kereszténységgel megismert földművelődés milyen fontos szerepet játszott Magyarország kertkultúrájának kibontakozásában. Györffy–Zólyomi (1994) tanulmánya (6) a Kárpát-medence és Etelköz képére határoztak meg olyan tárgyköröket, amely őstörténetünk egészére is érthetők. A régi természeti viszonyok három szempont alapján írhatók le: a) a földfelszín és a szárazulatok állandóan vagy időszakosan vízzel borított képe a maihoz viszonyítva, b) a hőmérséklet és csapadék változása visszamenőlegesen, c) növényi asszociációk térbeli elterjedése és változása. Mindezek nemcsak a természeti kép, hanem a népességtörténet jellemzőit befolyásolták, így a magyarságot is – az őshazától a Kárpát-medencéig. Annak ellenére, hogy e változások befolyásolják a népek életét, sem a népvándorlások, sem a katonai-háborús események – sőt még a kismérvű erdőirtások sem alakították át úgy a természetes környezetet, hogy azok drámai történelmi változásokat hoztak volna. A földrajzi determinista iránnyal szemben, így épp fordított jelenséget tételezhetünk fel (16, 26).

(Az őshaza vidékén) A legkevésbé az ős ismeretekre tudunk kitérni, viszont a magyarság vándorlása során a Bajkál-tó és a DK-Urál vidéke (26, 32, 33), Magna Hungaria (Baskíria) (31, 34), Levédia és Etelköz (5, 9, 16, 26), a Keleti-Kárpátok és Al-Duna (5, 6, 11, 31), végül a letelepedés területe a Kárpát-medencében (6, 11, 26) a magas hegyek, vagy mocsaras vidékek, továbbá a folyók jelentette akadályokat figyelembe vették. Ezért az erdős sztyepp, a füves sztyepp és félsivatagi tájak szerepét célszerű vizsgálni, mint ahol az érintkező népcsoportoktól és a környezetből eredően fontos ismeretekhez jutott a magyarság (3, 7, 26, 29).

Az Urál hegylánc mind szélességi, mind függőleges tagoltsági irányban változatos, részben a tundra, majd az erdők és a sztyeppék dominálják. Az erdőtájak sokfélék, különösen a déli része felén. A nyugati oldalon sötét tűlevelű tajgaerdők helyezkednek, amelyek délen vegyes és lombos erdőkre változnak. A keleti hegylejtőkben pedig könnyű tűlevelű tajgai erdők és egyre változatosabb faji összetételű vegyes lombos erdők találhatók. A tűlevelű erdőkben bőségesen van vörösfenyő, tölgyek, nyír, juhar és szil. Az Északi Urálban a szibériai fenyő-, cédrus-, luc- és fenyőfajok dominálnak, ahol a növényborítottság is sokkal gyérebb. Míg az Urál hegység más területein a fák 1000 m-es magasságig fordulnak elő, a sarkvidéki régióban 250–400 m-en eltűnnek az erdők. A Sarkvidéken az erdők alacsonyak, mocsarak, zuzmók, lápok és cserjék keverednek. Bőséges a törpe nyír, mohák és bogyók (áfonya, törpemálna, fekete varjúbogyó stb.) aránya (16, 33).

Az Urál déli részén a meredek, kavicsos lejtőket és a keleti lejtők dombjait többnyire sziklás puszták borítják. A réti sztyeppék növényzete ritkásabb, szárazabb és alacsonyabb. A sztyeppék az Urál déli és különösen délkeleti részén helyezkednek el, ezek az

ún. „mezőpuszták” a déli hegyoldalakon, a különböző lóhere, százszorszép, legyezőfű, réti perje és muhar, elérhetik a 60-80 cm magasságot is. A folyók, nagyobb vízfolyások völgyeiben fűzfa, nyárfa és borsófa cserjék élnek (16, 31, 32).

Az uráli erdőkben előfordul jávorszarvas, barnamedve, róka, farkas, rozsomák, hiúz, a mókus és a fekete mókus. A Középső-Urálban a fekete mókus és a fenyőnyest ritka keverékével találkozhatunk, prémjük miatt vadászták. A Déli-Urálban az állatvilág gyérebb. A madárfajok közül a fekete és a mogyorós fajd, a foltos diótörő és a kakukk gyakori. Nyáron a Déli- és Középső-Urált énekesmadarak tömege látogatja, mint például a csalogány és a vörösbegy (19, 33). A Dél-Urál sztyeppéin olyan mezei nyulak és rágcsálók dominálnak, mint a hörcsög, az ürge és az ugró egér, ezek ragadozó madárfajokat vonzanak (kisebb tüllök és ölyvek, havasi bagoly stb.) (11, 19, 32).

A népcsoportok sűrűsége nagyobb és mozgása a Dél-Urálban sokkal kisebb akadályt képez, mint a Közép- és Sarkvidéki Urálban. A mérsékelt öv összefüggő erdőrengetege 1000 km-nél is szélesebb (Székely, 29). A 72. szélességi foktól északra a tél egyre zordabb (-4 és -8 °C alatt, tőzeglápok), dél felé haladva a nyár viszont melegebb, a csapadék mennyisége csökken. A talajvíz gyengén sós, „alagos” tavak fordulnak elő, és földművelésre alkalmas feketeföldek alakulnak ki (11, 15, 29, 32).

A mintegy 2500 km hosszú hegylánc a zonalitás miatt változatos, bár a jég szerepe egyöntetűen nagy volt a felszín alakításában. De a vízfolyások ugyancsak befolyásolták a térszínt. Nagy folyammedrek alakultak ki, a mélyedékekben dagadólápok keletkeztek. Az erdős sztyepp hátságok tükrözik a felszíni tagoltságot, ami észak felé tundrában, törpe fás cserjések, majd erdőkben, dél felé füves sztyeppben folytatódik. A barna erdőtalajok, vagy még inkább a vastag lösz kezdetleges földművelés lehetőségét teremtette meg (11, 16, 29). A Déli-Uráltól kezdődően, majd a Közép-orosz-hátságon és az Ukrán-orosz-kalmük-sztyeppen a balka teknőszerű löszvölgy és ovrág pedig keskeny, v-alakú képződmény jellemző (11, 29). Mint Székely hangsúlyozza könyvében, a nagy intenzitású záporok üregessé is teszik a felszínt, ami a rágcsálófélék életterét (niche) növelik (29); szuffúziónak nevezik a jelenséget.

Részben a zárt erdőségek és a sztyeppek vidékét lehetséges Baskíria északi részére is érteni. Igaz, az már délebbre esik. A terület az Oka és a Gyeszna felső szakaszainak medencéjében helyezkedik el. Folyóvölgyekkel és vízmosásokkal szabdalt, dombos vidék. Nyugaton, északnyugaton a Szmolenszk-moszkvai-hátság, keleten a Közép-orosz-hátság egy részét foglalja magában, középső területe eróziós síkság. A tengerszint feletti legmagasabb pontja mindössze 279 m (16, 34). A régió legnagyobb része a Volga vízgyűjtőjéhez tartozik. Legfontosabb folyója az Oka, a nyugati rész a Dnyeper vízgyűjtőjére esik, a folyók közös jellemzője, hogy esésük kicsi, medrük kanyargós; a tavaszi áradásokat követően, nyáron vízállásuk többnyire alacsony.

A terület éghajlata kontinentális, mérsékelten meleg és csapadékos a nyár, és mérsékelten hideg a tél. A januári középhőmérséklet -9, -10 °C, a júliusi 18 °C. Az éves csapadék mennyisége átlagban 600 mm, délen és keleten kevesebb. A legtöbb csapadék április és október között esik. Az éves középhőmérséklet északon 3,5-4,0 °C, nyugaton és délen 4,0-4,6 °C, a tenyészidő 177-184 nap. Többnyire az északi, északnyugati széljárás uralkodó (5, 16, 34).

A tajga-övezet déli határát általában a vegyes erdők jelzik, de az eredeti növénytakaró csak foltokban maradt meg. Az elterjedt fafajok az erdei- és a lucfenyő, a nyír és nyárfa, ritkábban a tölgy. Délen a vegyes erdőt fokozatosan erdős sztyepp váltja fel. A közepesen podzolos talajok a terület nagy részére jellemzők, termékenyebb világosszürke erdőtalajok inkább a központi és főleg a keleti részeken, lápos talajok a folyóvölgyekben

fordulnak elő. A területen 70-féle emlősállatfajt és 267 madárfajt, továbbá különféle fafajokat – a tölgy mellett gyakran fordul elő hárs, kőris; a juhar, vadalma, szil – tartanak számon. A folyóvizekben főleg dévérkeszeg fordul elő, jóval kevesebb a harcsa és a fogas-süllő. 1992-ben az itteni, déli erdőket reprezentálták, de a csernobili katasztrófa idején a védett területeket sugárszennyezés érte (31, 33, 34).

(A sztyeppek világa) A sztyepp füves, vagy fákkal, állandó vízfolyásokkal és kiterjedt árterekkel tagolt, általában alföldi-dombsági táj, környezeti mikro- és makroterületek globális övezetességet mutató ökoszisztémája. Jelenlegi kiterjedése a Fertő-vidéktől a Bajkálig, vagy még azon túl is, a Csendes-óceánig húzódik. A sztyepp lassan a misztikus régmúlt, a végtelen rónaság, a nemzeti hagyomány, a puszta pedig a hungarikum védendő öntudatunk időtlen emlékképévé kezd átalakulni (Kordos, 11).

A sztyepp vagy régiesen steppe a mérsékelt öv egyik alapvető biomja, elsősorban az eurázsiai sztyeppvidéket értik alatta, ami a Közép-Ázsia és Kelet-Európa nagy területeit elfoglaló sík vagy enyhén dombos füves puszták alkotta terület (9, 28, 33). Az arid övet északról, illetve délről szélesen szegélyező, szemiarid éghajlatú füves puszta, amely három területen (Eurázsiában, Észak-Amerikában prérin, illetve Dél-Amerikában pampa) fejlődött ki (14, 33) olyan helyeken, amelyeken már nincs elég csapadék összefüggő erdők fenntartásához (1, 2). A két biom átmeneti zónája az erdős sztyepp (2, 33).

Az orosz geobotanikus, Lev Berg meghatározása szerint a sztyepp olyan, többékevésbé sík terület, amelyet a tavaszi jeges ár sem önt el; talaja a jó vízvezető feketeföld (csernozjom), és az azt egész évben borító növénytakaróban a fűfélék dominálnak (2, 32). Alapvetően három lehetőség vár az élőlényekre (ember, állat, növény számára egyaránt): a kihalás, az alkalmazkodás vagy a korábbi ökoszisztéma életfeltételeinek követése (vándorlás). Az utóbbi két túlélési lehetőség az ősemberi-őslénytani adatok szerint minden glaciális-interglaciális ciklus váltásakor kb. 40-60%-ának sikerült, miközben rendszerint új alfajokká, fajokká alakultak át – ez embertani viszonyokra is értendő.

A jelenlegi sztyepp-erdős sztyepp ökoszisztémánk kezdetei legfeljebb 5-6 ezer évvel ezelőttig vezethetők vissza. Nagyon valószínű azonban, hogy a máig tartó és természetes állapotában már alig létező Kárpát-medencei kontinentális sztyepp kialakulása a Krisztus utáni első évezred globális környezetváltozásával vette kezdetét. A sztyepp újbóli terjeszkedése a népvándorlás kori emberi csoportok többszöri, keletről nyugatra irányuló mozgását is meghatározta. Az emberi kultúrákat is megmozgató természeti kényszerek a történelmi időkben talán ekkor érvényesültek utoljára jelentős mértékben. Néhány száz évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy az emberi tevékenység és a környezet állandóan változó kölcsönhatására a természetes sztyepből a Kárpát-medencében létrejöjjön a puszta, a mezőföld vagy éppen az ugar. Az 1850-es évek végén általános felmelegedésbe váltó kis jégkorszak, a jelenlegi globális felmelegedéshez hasonlóan – az ökoszisztémák átalakulását nem idézte elő. Sztyeppünk várható eltűnését elsősorban nem a globális felmelegedés fokozódása, hanem az emberi tevékenységekkel létrejött mesterséges tájak önpusztító térhódítása veszélyezteti (11).

Az eurázsiai sztyeppet (9, 31, 33) a geobotanikusok általában négy fő övre osztják fel északról dél felé haladva, az éghajlat változásának megfelelően. Nevezetesen az erdős sztyepp vagy erdős puszta, a kétszikűekben gazdag, árvalányhajas-csenkeszes sztyepp, a kétszikűekben szegény, rövidfüvű puszta (árvalányhajas sztyepp) és a félsivatagi jellegű, törpecserjék uralta csenkeszes ürömsztyepp (száraz, meleg sztyepp).

A sztyeppöv ilyen övezetes jellegét az éghajlat fokozatos változása, elsősorban a növekvő szárazság alakítja ki. Ennek megfelelően északról délre nő a szárazságtűrő fajok aránya, csökken a területegységre eső fajok száma, nő a rövid életű növények aránya.

A sztyeppöv Délkelet-Európára eső nyúlványának nagy része a szubmediterrán erdős sztyepp, ami a Kárpát-medencét és a Balkán északkeleti részét foglalja magában. A Kárpátoktól keletre, a Fekete-tenger északi előterében hűvös kontinentális sztyepp található. Ez utóbbi növényföldrajzilag további két nagy részre osztható. A Kárpátoktól az Altaj–Szaján láncáig terjed a pontuszi-kazah sztyepp, míg az Altajtól keletre egészen Mandzsúriáig a közép-ázsiai sztyeppét találjuk (1, 9). E sztyeprégiók elsősorban az ott élő növény- és állatfajok alapján különböznek egymástól (15, 24).

Az erdős sztyepp (erdős puszta) zonális vegetációja átmenet a teljesen fátlan füves puszta és az árvalányhajas-csenkeszes sztyepp között. Jellemzően löszön és löszszerű kőzeteken fejlődött ki mérsékelten száraz éghajlaton. Humusztartalmuk 5,0–7,2%. Talajuk, a csernozjom rendkívül termékeny (1, 3, 9). Éppen ezért a mezőgazdaság miatt természetes növénytársulásai erősen összeszorultak. Ez volt az egykori pusztai népek jellegzetes élettere, így az ősmagyaroké is. Érintetlen árvalányhajas–csenkeszes sztyeppék Ukrajnában védett területként maradtak. A hosszúfüvű növényzetben dominálnak (1, 2) az 1–1,5 m magasra is megnövő csenkeszek és az árvalányhaj-fajok. A fűtakaró sűrű borítású. A fontosabb fűfélék Izsák (9) szerint a homoki, a hosszúlevelű és bolyhos árvalányhaj, hegyi lóhere, gyermekláncfű; a cserjék közül a fontosabbak: törpe és közönséges mandula, vagy a borsófa.

A rövidfüvű puszták jellemzően Eurázsia belsejében fejlődtek ki, ahol a tél hideg. A csapadék jellemzően több, mint a száraz, meleg sztyeppeken (300–400 mm). Domináns növényei az árvalányhaj fajok; a gyakoriak a sótűrő fajok, mint például az üröm- és a libatopfélék sótűrő fajai. Ez annak a jele, hogy ebben az övben gyakori a talajok szikesedése (9, 14).

A csenkeszes ürömsztyepp, amelyet helyenként a félsivatagok felé a törpecserjék váltanak fel, vagyis e sztyepp forma (száraz, meleg sztyepp) átmenet a félsivatag és a sivatag között. Jellemző talajai a sós csernozjom és a világosszürke csernozjom (9, 14). Ukrajnában ‚az Azovi- és a Fekete-tenger partvidékén fordul elő a Duna torkolatától a Kercsi-félszigetig. Domináns a pusztai csenkeszek, árvalány-fajok, félcserjék, üröm-félék (krími, selymes és tengermelléki üröm, vagy sziki kámforfű [9, 33]) alkotta növénytakaró.

Mérsékelt övi füves puszták tehát ott alakultak ki, ahol az éghajlat kontinentális jellegű. Ezt a klímatípust a meleg, időnként forró nyár, a hideg tél, nagy évi hőingás, valamint az éves csapadék jellemzően egyenetlen eloszlása jellemzi. Utóbbira jellemző a téli és tavasz eleji csapadékszegénység, a nyár eleji csapadékmaximum, és a nyár végi hosszabb-rövidebb aszályos időszak. A csapadék éves összege általában 250–600 mm. A valódi árvalányhajas sztyeppék zónájában nyáron jellemzőek a néhány napos száraz időszakok, amikor a levegő páratartalma napközben 20% alá csökken, és éjszaka sem emelkedik 60-70% fölé. A szteppöv nyugati részén a kontinentalitás mérsékelt, de kelet felé erősödik és Mongóliában már extrém nagy. Az egyes vidékek éghajlati különbségeit a klímadiagramok jól érzékeltetik (9, 11, 13).

A sztyeppek uralkodó talajai a csernozjom különböző változatai. Az erdős sztyeppen a kilúgozott és a tipikus csernozjom, a valódi sztyeppekben a déli és gesztenyebarna csernozjom a legelterjedtebb, az ürömsztyeppeken pedig a világos színű sztyepptalajok (kasztanozjom) uralkodnak. Ezek humusztartalma és fizikai tulajdonságai is eltérőek.

Kőzethatású talajokon, intrazonálisan alakulnak ki a homokos sztyeppek és köves talajú sztyeppek. A szikesedés hatására a rövidfüvű pusztáktól a csenkeszes ürömsztyeppen át a mérsékelt övi sivatagokig jellemzőek a foltosan megjelenő szikes-sós talajokon (31).

A sztyeppövön belül azonban más talajok is előfordulnak, így vannak homokos sztyeppék és köves talajú sztyeppék is. A szikes-sós talajok (szoloncsákok és szolonyecek) előfordulása egyaránt jellemző a sztyeppövre (és a mérsékeltövi sivatagokra) (33). A sztyeppek jellemző növényei a különböző szárazságtűrő, keskenylevelű fűfélék, ezek közül is az árvalányhajak. Az európai erdős sztyeppek zónájában a pusztai árvalányhaj, a valódi sztyeppek északi részén a csinos, keskenylevelű, borzas ukrán árvalányhaj, a délebb részeken pedig a szőröstoklászú, és kunkorgó árvalányhaj. Gyakoriak az alacsony termetű cserjék, így a törpemandula, csepleszmeggy, zanótok, szkíta rekettye, fekete madárbirs, gyöngyvessző fajok, és vadrózsák.

A szárazabb sztyepp típusokban gyakoriak a hagymás gumós-növények, így az Allium-fajok, tulipánok, tyúktaréjok, sáfrányok stb. A sztyeppéken gyakoriak az ún. ördögszekér növények, amelyek terméseiket a tőről leszáradva és a szél által tovagörgetve terjesztik, mint a tátorján, az ukrán és a borzas macskamenta, a buglyos fátyolvirág és a tatár lelleg. A törpecserjéket a délibb sztyeppzónákban ürömfüvek, valamint a csikófark, a heverő seprőfű és néhány egyéb libatopféle képviselik (31, 33).

A sztyeppék állatvilága elég gazdag mind a gerinctelenek, mind a gerincesek tekintetében. A rovarvilágban jellemzőek a tápnövény-specialista fitofág lepkék és bogarak, valamint az egyenesszárnyúak. A gerincesek közül jellegzetes, csak vagy elsősorban a sztyeppövben előforduló állatfajok a Magyarországon is élő rákosi vipera, a haragos sikló, kerecsensólyom, parlagi sas, kék vércse, túzok, ürge, sztyeppi mormota vagy bobak, pártásdaru, pusztai sas, fakó rétihéja, feketeszárnyú székicsér, szerecsen pacsirta, fehérszárnyú pacsirta, lilebíbic, molnárgörény, csíkos szöcskeegér, güzüegér, lemmingpocok, pusztai pocoknyúl, szajga, golyvás gazella, és egykor a vadló (Przsevalszki ló) (15, 18, 19).

A sztyeppékre jellemző, hogy a kezdetben nedves légtömegek folyamatos, de egyre csökkenő mértékű csapadékkal látják el a sztyepp területét, amihez *a sztyepp lakóinak alkalmazkodniuk kellett úgy, hogy kelet felé növekszik az állattartás és csökken a földművelés jelentősége.* Erre az állandó éghajlati sajátosságra ülnek rá a globális éghajlatváltozások, felmelegedések, lehűlések, csapadékosabbá, illetve szárazabbá váló periódusok, amelyekre már rövidebb távon kell *válaszolniuk az ott élő népeknek. Ez a válasz mindig lehet az életmódváltás, de ez időnként fájdalmasabb, mint az életmódhoz való ragaszkodás, amit vándorlással lehet megőrizni.* Ha az éghajlat *csapadékosabbá válik*, akkor több lehetőség nyílik az élelmiszer-termelésre, nincs vándorlási kényszer, *a régi életmódot lehet új elemekkel bővíteni a régi feladása nélkül.* Ez nem alapvető probléma, az ilyen időszakok nem okoznak drasztikus változást, hacsak nem elmocsarasodásról van szó. *Más* azonban *a kiszáradás* időszaka, ami rögtön éhínséggel jár. Ilyenkor kézenfekvő az *elvándorlás* a csapadékosabb területre, ami *az eurázsiai sztyeppén egyértelműen nyugat felé vándorlást jelent* a fentebb vázolt éghajlati okok miatt. Az ilyen *száraz periódusok okozták a történelemben sokszor bekövetkező nagy népvándorlásokat, amelyek története némi egyszerűsítéssel az eurázsiai sztyeppe történelme* (31, 32, 33).

(A Kárpát-medencében) Az Urál hegység két földrész határa. A hegylánc kb. 2500 km hosszú, a 3-400 m-es hegyhátak dél felé haladva egyre inkább (a klímaviszonyok és a magasság miatt) járhatók. Átlagosan a hegylánc 600 m magas, legmagasabb csúcsa 1895 m, a nyugati oldalon őserdő borítja (Wikipédia adat). Délen a száraz, félsivatagi – olykor erdős sztyepp foltok is megjelennek. Borhidi (1968: 3, és az újabb kiadásban is)

a következőket írja (145. o.): *„Ha végigkísérjük a magyarok vándorlásának útvonalát az urali őshazától a Magyar Alföldig, azt látjuk, hogy ez az út szinte végig erdőspuszták övében halad. Egy kivétellel valamennyi közbeeső településünk* [helyesebben: szállás-helyünk] *is ebbe az övbe esett, a Volga és Káma vidéke, Etelköz, Levédia és a Kárpát-medence. Ez a vegetációs öv ugyanis a maga sajátos összetételével nyilvánvalóan kedvező körülményeket nyújtott a pásztorkodó* [ti. transzhumáló] *nomádoknak, amennyiben a sztyep jó legelőt, és az erdő* [de a folyók is] *jó védelmet biztosított. Hogy a magyarság végül is mai helyén telepedett le és nem folytatta útját nyugat felé, annak oka valószínűleg nemcsak az erős nyugati állomok ellenállása volt, hanem az is, hogy az Alföld az erdőspuszták övének legvégső kicsengése, és tovább nyugatra ilyen jellegű tájat már nem találtak portyázó őseink."* – írta a neves botanikus.

László Gyula (16), és Fodor (5) szerint „… az ősmagyarság – a vaskor kezdetén – vált önálló néppé (etnikummá) a Dél-Uráltól keletre eső ligetes sztyep és sztyep földrajzi övezetében, azaz nagyjából két és fél ezer esztendeje…", vagyis ahogy Kordos (9) az előzőkben írta, a jelenlegi sztyepp-erdős sztyepp ökoszisztémák kialakulásának „félidejében". A klimatikus viszonyok, cönológiai jellemzők és hidrogeológiai adottságok – nézetünk szerint – legalább annyira hatottak egy népcsoport allokációjára és mobilitására, mint más etnikumok demográfiai és katonai ereje. A klíma változásai, a korai nagyon kezdetleges földművelés, vagy az új miliőben a kerti növények művelése (pl. 26, 27) növekvő gazdasági erőt, jobb táplálkozásélettani lehetőségeket teremtett. A Kárpát-medence elfoglalása több népcsoport kiszorításának és asszimilálásának tekinthető, amit a megmaradt hagyományok átvétele ugyancsak elősegített.

Ezért az őshaza kérdésében sem kívánunk határozottan állást foglalni, mert egyrészt a tanulmánynak nem témája, másrészt jelenleg intenzív régészeti és történeti kutatások folynak; viszont az ősi természetismeretünk, a genetikai adottságaink és vándorlásunk során szerzett tapasztalatok integrálása sikeresebb honfoglalást eredményezett. Kristó (2003, 12) a síkvidék és a folyóvizek szerepét ugyancsak befolyásoló tényezőknek találja a szálláshelyek megválasztásában (44. o.) és a folyóvizek kihasználásában (17. o.). Borhidi (3) szerint Európa népeinek elhelyezkedését döntően a növénytakaró befolyásolta, az egyik népvándorlási áramban az erdei nomádok (kelta, gót, germán törzseké), a déli áramban pedig az erdős sztyeppek nomádjai (avarok, szarmaták, hunok és magyarok) játszották a fő szerepet.

Mindez rányomta bélyegét a Kárpát-medence tájhasználatára, de nem feledkezve el a magyarság azon természetismeretéről, amelyek a virágzó flórára, gyógynövényekre, vadon élő fűszerekre, és más, gyűjtögethető élelem alapanyagokra vonatkozott. Rapaics (1932, 20) utalt Kandra adataira (1897, cit. 20): 82-féle gyógynövényt használtak, mint a gilisztavirág, Boldogasszony rózsája, vagy különféle hagymás növények stb. A mitológiai hagyományok Ipolyinál (1854, cit. 20, 24) is érdekes elemeket mutatnak, vagy Huszka turáni elmélete (1930, cit. 20, 24) pedig perzsa elemeket sorjáznak. Mindezeket vázlatosan összefoglaltuk egy régebbi kézikönyvben (24). A löszpuszták növényeinek tavaszi virágzása, vagy az őszi aszpektusuk megihlették a magyarságot (megjelent emlékük a díszítőművészetben), amire László több esetben is tett utalást (32, 33).

A honfoglalás idején a Kárpát-medencében már jobbára ismertek voltak a neolitikus forradalom legfontosabb táplálékot adó növényei (gabonafélék, köles, hajdina). A nagy gazdasági és társadalmi változások a magyar népet a kereszténység elfogadásával érték. A honfoglalók Tokajnál, s a Somlón borszőlőt és ligeti szőlőt a Tisza mellett láthattak, vagy az egykori Pannóniában az etruszkok, pannonok és más népek jóvoltából hagyományos gyümölcsfákat, néhány konyhakerti növényt, de még ez kevés lett volna a Szent

István-i ország működtetéséhez (László 1944: 15, Surányi 1985: 24). A fiatal magyar állam elsődleges segítői a szerzetesek (főleg a bencések, ciszterciek) voltak, de sok helyről érkeztek laikus világiak is (8, 20, 24, 28, 30).

Az eddigieken kívül talán a legnagyobb igény az egészséges ivóvízre volt, ennek a helyettesítésére szolgáltak az alacsony alkoholtartalmú borok. A kolostori gazdaságokban a szőlőtermesztésből nyert bor egyszerre szolgálta a szakrális és az élettani célokat. Ennek kutatása kapcsán figyeltük meg, hogy a bencések néhány kivételtől eltekintve, az ún. Moesz-vonalon belül telepedtek meg – a szőlő termeszthetősége okán (24). A bencések és később más szerzetes közösségek egyre szélesebb termesztési kultúrát honosítottak meg, és szolganépet neveltek ki sokféle kerti növény termesztésére és hasznosítására.

A kolostorkert kezdetben csak a gyógyítást szolgálta, a kert a bibliai édenkert megjelenítése, eszerint nagy gondossággal ápolták és becsülték is. Kisebb kolostorban a kerengő árkádokkal körülvett részén alakították ki. Több épületből álló kolostor-együttes épületeihez elkülönített kertecskék tartoztak. Minderről az egyébként sokáig mintául szolgáló Sankt Gallen-i kolostor tervrajza ad képet. A különféle rendeltetésű helyiségekhez külön udvarok tartoztak. 16 kis mezőre osztották a gyógynövényes kertet, mely a legfontosabb volt. De a gyümölcsös-, zöldséges- és különösképpen a szőlőskertnek a szerepe sem lehetett kisebb, a sírok között gyümölcsfákkal ültették be a temetőt (23, 24).

A termesztett növények fajairól a Nagy Károly-féle Capitulare de villis-ből kaphatunk képet (795). A jegyzékben a táplálkozásban fontos fajokon kívül kizárólag gyógynövényeket, fűszer- és illatosító növényeket termeltek – ennyiben a nomád idők emlékezete tovább élt. Később a haszonnövények termesztése mellett megnőtt a virágok szerepe, szekularizálódtak is. Virággal díszítették az oltárt, a termeket, az ebédlőasztalt, sőt ajándékoztak is már virágot. A sekrestyékhez közeli virágoskertekben termesztették a templomi díszítőket. A legkedveltebb virágok nem vadvirágok, hanem különféle dísz-, és gyógynövények (ibolya, viola, zsálya, majoránna, kakukkfű, díszmák, rozmaring). A rózsa és liliom eleinte tabunak számított – a pogány hagyományok miatt (a pogány világ kedvelt jelképei) sokáig tiltottak voltak. A IX. század első feléből való Walafrid Strabo apát költeménye, aszerint 23-féle virágot nevelt, persze ez csekélynek számít a százat közelítő sztyeppei fajokhoz képest (20, 21).

A kolostorkertek alapul szolgáltak az egykori budai királyi várkerteknek is, így a Várhegyen épített királyi rezidenciák körül is voltak ilyenek. Mint ismeretes, IV. Béla volt az első, aki a tatárjárás után Budára telepítette várát (a Dunának, mint védvonalnak köszönhetően), a magyar középkori állam irányító tevékenységét biztosító udvarával, mert előtte a királyaink az ország városait, várait birtokközpontjait látogatva végezték az uralkodói munkát. A XIII. század elején Budáról királyi kertek még nem ismeretesek, és talán nem is voltak. Az igaz, hogy már a legkorábbi időkből maradt fenn nyoma a köznép mezőgazdasági tevékenységének, szőlőtermesztésének, ám ezek nem voltak valódi kertek (10).

Kert szavunk elkerített, elkertelt helyet jelent (a kör/ker gyökszóból), lényege: a növények gondos ápolásának és fenntartásának a tere. 1055-ből a tihanyi apátság alapító levele korszakalakító oklevél, igaz a pannonhalmi irat már 1001-ben említette a szőlőt (25, 27). Temesvári Pelbárt budai ferences szerzetes beszédeinek címlapján (27) régi magyar gyümölcsöskert képét metszették fába. A XIII. század közepétől azonban tapasztalható, hogy a Várhegyen igazi kertek alakultak. Ekkori okleveleink már számos magyar nevű fát, cserjét, zöldséget és gyógynövényt említenek. Az esztergomi érsek 1243-ban panaszt tett, hogy helembai almáskertjét és szénáját a dunai hajósok megdézsmálták (24).

Kezdetben a köz- és főemberek kővel, árokkal körülvett kertjeiben – már tudatos termesztés eredményeképpen – elsősorban haszonnövényekkel foglalkoztak. Ezt a legősibb kerttípust, – a haszon vagy ellátókertet – alakítja, formálja előbb a célszerűség, a gazdaságosság, később az esztétikai igény. A kertkultúra legfőbb meghonosítói már igen korán a szerzetesek voltak. A ferencesek az elsők, akik felfigyeltek a természetre, és ezáltal egyre jobban megismerték azt.

A kolostorkertek a középkori Európában jótékonyan segítették a növényismeretek bővülését. A kolostorok udvarát a keresztút négy részre osztotta, és ezekben a részekben nevelték az első dísznövényeket. Az utak találkozási pontján általában kút, vízmedence vagy egy kiemelkedő szépségű növény állt. A kolostorkertek részei voltak a szerzetesi lakásokat övező kertek, a vendégházhoz tartozó kertek, a kórház és orvosi lakás több, azonos nagyságú mezőre osztott gyógynövényes kertjei, a paradicsomi kert, valamint a szőlős-, zöldséges- és gyümölcsöskertek, utóbbiak gyakran közösek voltak a temetőkerttel (Rapaics 1932: 20, 21, Surányi 1985: 24, Stirling 1996: 23).

A középkori kolostorkertek feltehetően római hagyományokat őriztek még hosszú időn át, s hatással voltak a budai királyi kertek kialakulására is, sőt a Posoni kert ugyancsak megerősítette (17). A ciszterek, domonkosok pálosok kertjeiket ugyancsak kolostoraik mellé, azok közelébe, jól védhető helyre telepítették, tipikusan sík vidékre. Megjelentek olyan rendek is (karthauziak, karmeliták és kamalduliak), akik életében különösen jelentős volt a kert. Ők visszavonultan éltek, egyedül a kert jelentett számukra valamiféle kapcsolatot a világgal (Majk, Óbuda). Olyan rendeknél pedig, ahol a fogadalom tiltotta a húsevést, a növényi táplálék igénye felértékelte a saját kertjeiket. A karmeliták zöldség- és gyümölcsöskertjei különösen híresek voltak. Hosszú századokon át a kolostorok a gyógyítás központjai is voltak, így kertjeikben gyógyfüvek, herbák termesztésével is foglalatoskodtak. A királyi, főúri, majd polgári kertek számára épp a kolostorkertek adtak termesztési modelleket és ötleteket (10).

Mind a kolostorkertekben, mind a világi kertekben az idők során egyre növekedett a növénytisztelet, s a növényismeret. A virágágyások fokozatosan elkülönültek a haszonnövényektől, ami megteremtette a díszkertek alapjait. A XV. század első feléig sem Óbudáról, sem Budáról nem ismerünk kertábrázolást, sem leírást, de ekkorra már megvannak az udvari – királyi és főúri – élet anyagi feltételei, amiből arra következtethetünk, hogy már léteztek díszkertek is. Ekkor változik meg a korai haszonkertek helye és funkciója Budán. Amikor a főnemesség és a főpapság a királyi vár, illetve a király udvara mellett telepszik meg, a kerti terményekkel távolabbi birtokaikról látják el háztartásukat, így egyre több díszkert alakult ki.

Rapaics (21) szerint: „… a belső szemlélődés, a béke, az öröklét mozdulatlanságába vetett hit megelégedhet azzal a kertrendszerrel, amelyeket a kolostorkertekben megismertünk…" A várnép szemlélete más volt, mégis ezek a kertek a földi szépségekben gyönyörködni vágyó emberek alkotásai voltak (21, 22, 24). A virágos fák megjelentek a kertekben, sőt a keresztes hadjáratok vitézei sok pompás keleti növényt honosítottak meg. Számos képzőművészeti alkotás tanúsítja, hogy megjelentek a vázákba állított virágok, majd a termesztőedények (cserép, favödör, ládikó stb.) és bennük a kor legjellegzetesebb virágai: a szegfű, az ibolya, és a buxus (puszpáng).

Nagy Lajos halála után Zsigmond alatt méltó környezetet adó királyi kertek létesültek, amiről Aeneas Sylvius Piccolomini megemlékezett (1441). Zsigmondnak tulajdonítható a budai királyi kertek jelentős telepítése, amelyek környezeti változásokat hoztak: az első dunai vízemelő gép 1416-ban a Dunából biztosította a királyi vár vízszükségletét. Megmaradtak az asszonyok gyámolító feladatai, a betegek, az elesettek, a rászorulók

gyógyítása, ehhez szükség volt a gyógyfüvekre, a zöldségre, gyümölcsre. Mátyás trónra lépése után tovább folytatta a királyi lakhely pompájához illő természeti környezet gazdagítását. Általános gyakorlat szerint az építész, a kertépítő, a berendező és a díszítő ugyanaz a személy volt. Giorgio Vasari munkájából tudjuk, hogy a Firenzéből jött Camicia Chimenti palotákat, pompás kerteket alkotott Mátyás udvarában, és említi az építkezések vezetőjét, Baccio Cellinit is. E két olaszt tekinthetjük az első, a kor színvonalán álló, budai és talán a visegrádi királyi díszkertek alkotóinak (10).

A reneszánsz díszkert sok új elemmel bővült. A Janus Pannonius által 1461-ben hazánkba hívott Antonio Bonfini 1490–96 között keletkezett leírásai pontosan megmutatják e változásokat. A reneszánsz kert egyik különleges dísze a feleleventett antik labirintus, az útvesztő volt. A nagyon kedvelt látványosságot élősövény-szerűen ültetett fákból, cserjékből készítették. A Bonfini által említett „tévelyítő" Budán külön kertrészt foglalt el. A budai állatkertek után nagy füves gyepek, tarka virágos rétek mellett rózsaligetek és ibolyaágyások születtek. A királyi kertek elkülönített, fontos része lett a veteményes rész.

Mátyás halála után a királyi nyaralók, vadaskertek szinte semmivé váltak. A meggyengült királyi hatalom idején azonban Zsigmond hercegnek az 1500–1505-ös években Budán vezetett számadáskönyve sokat elárul a kor kertészeti kultúrájáról. A herceg gyakran vásárolt virágokat, gyümölcsöt és zöldséget a nyéki vadaskertből, amelyet ennek alapján az első kereskedelmi virágkertészetnek tekinthetünk Budán! Számos budai főúri, főpapi kert számára is innen vásároltak terményeket. Módos tisztségviselők a kertekben a régi hagyományokhoz ragaszkodva szőlőt műveltek, mert jövedelmet biztosított (10).

Amikor 1541-ben Szulejmán és nagyvezére, Ibrahim megszállta a budai várat és a körülötte elterülő városokat: Óbudát, Budát és Pestet, a palotát pusztulni hagyták, de nem a kerteket. A híres török utazó Evlija Cselebi, ittjártakor 7000 szőlőskertet említett. A törökök sokféle új, eddig ismeretlen dísznövényt honosítottak meg nálunk (perzsa liliom, tubarózsa, orgona, tulipán stb.) (4). A török időkben szebbnél szebb virágok jelennek meg táblákba ültetve a kertekben. Ekkor született meg a kert virágtáblás központi tere (23, 24).

A szőlő- és gyümölcsnevelés is új fajtákkal gazdagodott és új tartósítási eljárásokat ismertünk meg, mint az aszalás, vagy a hevenk (rúdra aggatott szőlő) és az aszúbor készítése. A nagy növénykultusz, kertszeretet ellenére sem ismerünk egyetlen hazai török kertábrázolást sem, az iszlám szellemében, pedig élt Budán Gül Baba és más török „kertbarátok" is. Megtörtént Buda visszafoglalása 1686-ban, s utána a virágos-, gyümölcsös- és szőlőskertek is súlyosan károsodtak és országszerte pedig ismét megnőtt a népi tudásnak a szerepe 24), amelynek keretében a vadvirágok, a sztyeppék virágos mezői valamit újjávarázsoltak a régmúltból. (*16. Európai Dísznövény és Kertművészeti Napok, Fehérvárcsurgó 2020. szept. 27.*)

IRODALOM

1. Bárány L.-né (főszerk.) 2003. Magyar nagylexikon XVII. (Szp–Ung). Magyar Nagylexikon Kiadó, Budapest. pp. 24–25.
2. Berg, L. S. 1950. Natural Regions of the USSR. The MacMillan Co., New York.
3. Borhidi A. 1968. Növényvilág az Egyenlítőtől a Sarkokig. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.

4. Evlija Cselebi 1908. Török világutazó magyarországi utazásai 1660–1664. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
5. Fodor I. 1994. Leletek Magna Hungariától Etelközig. in: Kovács L. (szerk.) Honfoglalás és régészet. Balassi Kiadó, Budapest. pp. 47–56.
6. Györffy Gy. – Zólyomi B. 1994. A Kárpát-medence és Etelköz képe egy évezred előtt. in: Kovács L. (szerk.) Honfoglalás és régészet. Balassi Kiadó, Budapest. pp. 15–33.
7. Györffy Gy. – Zólyomi B. 1996. A Kárpát-medence és Etelköz képe egy évezred előtt. Magyar Tudomány 157 (8): 899–918.
8. Hervay F. L. (2001): A bencések és apátságaik története a középkori Magyarországon. in: Takács I. (főszerk.) (2001): Paradisum plantavit. pp. 461–547.
9. Izsák T. 2007. Ukrajna természeti földrajza Poliprint, Ungvár. pp. 127–128.
10. Jeszenszkyné Bucsi É. 1995. Szemelvények a budai királyi kertek történetéből. in: Tanulmányok Budapest múltjából 25. köt. pp. 325–337.
11. Kordos L. 2015. Tízmillió év útján: Klíma, környezet, vándorlás, népvándorlás. Magyar Tudomány 176 (1): 57–62.
12. Kristó Gy. 2003. Tájszemlélet és térszervezés a középkori Magyarországon. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 19. Szeged.
13. Lavrenko, Je. M. – Karamiseva, Z. V. – Nyikulina, R. I. 1991. Sztyepi Jevrazii. Nauka Izdatel', Leningrad.
14. Láng I. (szerk.) 2002. Környezet- és természetvédelmi lexikon II. köt. Akadémiai Kiadó, Budapest. ISBN 963 05 7849 2. pp. 357.
15. László Gy. 1944. A honfoglaló magyar nép élete. Magyar élet Kiadása, Budapest.
16. László Gy. 1961. Őstörténetünk legkorábbi szakaszai. A finnugor őstörténet régészeti emlékei a szovjetföldön. Akadémiai Kiadó, Budapest.
17. Lippay J. 1664–1667. Posoni kert. Cosmerovius Mété, Nagyszombat–Bécs.
18. Morales, M. B. – Mañosa, S. – Camprodón, J. – Bota, G. International Symposium on Ecology and conservation of steppe-land birds. Lleida, Spain. December 2004.
19. Németh A. – Csorba G. 2013. A Kárpát-medencei füves puszták állatvilága. Természet Világa 144 (3): 114–117.
20. Rapaics R. 1932. A magyarság virágai. Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest.
21. Rapaics R. 1940. Magyar kertek. A kertművészet Magyarországon. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
22. R. Várkonyi Á. (szerk.) 2000. Táj és történelem. Osiris Kiadó, Budapest.
23. Stirling J. 1996. Magyar reneszánsz kertművészet a XVI-XVII. században. Enciklopédia Kiadó, Budapest.
24. Surányi D. 1985. Kerti növények regénye. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
25. Surányi D. 1982. A szenvedelmes kertész rácsudálkozásai. Magvető Kiadó, Budapest.
26. Surányi D. 2004. Az őshaza-kérdés történeti-biogeográfiai alapon (A magyar példa). Eleink 2 (6): 45–85.
27. Surányi D. 2009. Bencés szőlőbirtokok és a szőlőművelés a Kárpát-medencében (történeti-ökológiai adalékokkal). Agrártörténeti Szemle 50 (1–4): 37–70.
28. Surányi D. 2020. Kétezer éves kertkultúránk gyökerei. Jelenkori társadalmi és gazdasági folyamatok 15 (3–4): (in press)
29. Székely A. 1968. Szovjetunió I. köt. Természetföldrajz. Gondolat Kiadó, Budapest.
30. Takács I. (szerk.) 2001. Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon. Pannonhalmi Bencés Főapátság, Pannonhalma.
31. https://hu.wikipedia.org/wiki/Sztyepp
32. http://hu.qaz.wiki/wiki/Ural /Region/
33. http://static.hlt.bme.hu/semantics/external/pages/jak/hu.wikipedia.org/wiki/Sztyeppe.html
34. Kalugai terület (Baskíria). Wikipedia

GYŐRI SZABÓ RÓBERT

Katalónia a Franco-diktatúra első időszakában (1939–1959)

(A megtorlások, az erőszakos asszimiláció húsz éve) A Franco tábornok vezette spanyol nacionalisták győzelmével a polgárháború lezárult, a megpróbáltatások azonban még közel sem értek véget Spanyolországban, és azon belül Katalóniában. A kiépülő diktatúra a köztársasági oldalt bűnösnek titulálta, és minden támogatóját meg akarta büntetni, a köztársaságiak, a baloldaliak, a „szeparatisták" elleni háború tovább folytatódott. A megtorlás nem volt spontán bosszú eredménye, tudatosan arra törekedtek, hogy villámgyorsan és erőszakkal likvidálják a potenciálisan még mindig erős köztársaságpártiakat, minden politikai, szakszervezeti és egyéb vezetőt, és megritkítsák a tagságot is. Az 1936-ban kihirdetett hadiállapot egészen 1948-ig érvényben maradt, ez idő alatt a politikai ellenzéket bűnözőkként kezelték.

A statáriális bíróságok ítéletei nyomán a következő években mintegy 100 ezer embert végeztek ki az országban, további tízezreket formális ítélethozatal nélkül gyilkoltak meg. Az 50 büntetőtáborban mintegy félmillió ember raboskodott borzalmas körülmények között, további 300 ezer fő került börtönbe. A számonkérésnek még 1939 februárjában jogi alapot teremtettek, elfogadva a politikai felelősségről szóló törvényt (*Ley de Responsabilidades Políticas*), amely egészen 1966-ig érvényben maradt, és büntethető cselekedetnek minősítette a köztársasági kormányok szolgálatában végzett tevékenységeket. Ez alapján vizsgálták át a köztisztviselők és közalkalmazottak polgárháború alatti magatartását, bocsátottak el sokakat, vagy indítottak eljárást ellenük. Számos további törvényt is hoztak az elnyomás legalizálására. Ilyen volt az 1940-es (huszonhárom évig érvényben maradó) szabadkőművesek és kommunisták elleni törvény, az 1941-es éberségi és biztonsági törvény.[1]

Az ország elveszített további többszázezer embert, ugyanis mintegy 400-500 ezer köztársasági emigráns menekült át Spanyolországból Franciaországba, s bár egy részük hamarosan hazatért, a többség letelepedett külföldön. Emigrált az elitnek, az értelmiségnek a köztársaság idején szerepet vállaló része, a politikai-szakszervezeti vezetők, aktivisták szinte kivétel nélkül, az egyetemi oktatók többsége, rengeteg művész.

A polgárháború után a Franco-rezsim különösen könyörtelen megtorlásba kezdett a háromszorosan is bűnösnek tekintett Katalóniában, hiszen egyszerre volt köztársaságpárti bázis, baloldali „vörös" és „önállóskodó"-szakadár, azt hangoztatták, hogy Katalóniában a „vörösök megfojtották a spanyol szellemet". Kétségtelen, hogy nem volt Európában még egy olyan régió, ahol egyszerre ilyen erős lett volna a munkásmozgalom és a helyi nacionalizmus. A katalánizmust betegségnek nevezték, elterjesztették a katalán szeparatizmusról szóló hamis legendát, hogy a megtorlásokat még inkább igazolják, hiszen a spanyol nemzetállam integritását veszélyeztető katalánok méltán példás, „ószövetségi mértékű" büntetést érdemelnek. Ahogy fogalmaztak: ki kell vágni az ország testéből a katalán anarchizmus és szeparatizmus két rákos daganatát. Jellemző egyébiránt, hogy míg az egyes régiókat elfoglaló csapatoknak a „felszabadítás hadserege" nevet adták, addig Katalóniába a „megszállás hadserege" titulus alatt masíroztak be, a Barcelonába bevonulást a nacionalisták nem felszabadításként, hanem hódításként, elfoglalásként emlegették, ahogy egy másik országról, egy másik népről szoktak a hódítók nyilatkozni.[2]

A megtorlás jóval túlszárnyalta az 1714 utáni hírhedt bosszúhadjáratot. Katalónia szinte büntetőtáborrá, börtönné vált, ahol rögtönítélő katonai bíróságok ítélkeztek ezrek fölött. A katalán intézmények Katalóniában maradt vezetőit, tagjait, egyáltalán a köztársaság híveit, vagy a katalán nemzeti érzelműeket utolérte a számonkérés, szinte teljesen likvidálták a katalánista és/vagy republikánus elitet. Mintegy 150 ezer katalánt zártak börtönbe, büntetőtáborba, a katonai bíróságok a következő években legkevesebb 4 ezer embert végeztek ki politikai „bűnökért" (elsősorban az ERC és a CNT tagjait, a Barcelonában halálbüntetéssel sújtottak háromnegyede anarchista volt). A megtorlások az első hónapokban voltak különösen intenzívek, 1939. május első hat napján a rögtönítélő bíráskodás után csaknem 300 emberen hajtottak végre halálos ítéletet, május és július között több mint ezren estek a terror áldozatául. Eleve minden katalán gyanús volt, illetve bűnösnek találtathatott, pusztán azért, mert katalán. Katalóniában is természetesen alkalmazták a politikai felelősségről szóló törvényt, erre hivatkozva alaposan megrostálták a közszférát, elbocsátották a katalán köztisztviselők és közalkalmazottak jelentős részét, a Generalitat mintegy 20 ezer alkalmazottját, eltávolították az általános és középiskolai tanárok negyedét, a barcelonai egyetem oktatóinak 40%-át (pedig eleve rengeteg tanár, a köztársaság idején magukat exponálók zöme, már emigrált). Szinte minden foglalkozási csoportot elértek a tisztogatások, így például nem kímélték az újságírókat, az orvosokat, a kereskedelmi és iparvállalatok alkalmazottait. A megüresedett helyek betöltéséről a hatalom úgy rendelkezett, hogy 80%-ban nacionalista veteránoknak, hősi halott katonák családtagjainak kell juttatni ezeket az állásokat, olyanoknak, akik az esetek jelentős részében teljesen alkalmatlanok voltak az adott feladatkör ellátására.[3]

Az országos átlaghoz képest viszonylag kevés katalánnal végzett a győztesek bosszúja, de ez nem a nacionalistákon múlt, a rezsim ennél jóval több köztársaságit elpusztított volna, de a francia határ közelsége miatt a halálra szánt katalánok közül rengetegen el tudtak menekülni. A köztársaság bukásakor a katalánok pontosan tudták, mi vár rájuk, még időben elindult a menekülthullám, mintegy 80-100 ezren hagyták el Katalóniát, illetve még egyszer annyian a többi katalán nyelvű régióból (kisebbik részük néhány hónapon belül hazatért, de zömük tartósan külföldön maradt). Az akkor 3,5 millió lakoshoz viszonyítva arányaiban ez nagyobb emberveszteséget jelentett, mint amit Magyarország szenvedett el az 1956 utáni magyar menekültáradattal. A katalán politikai elit teljes bal oldala, a szellemi, kulturális elit színe-java eltávozott, az ERC 70 ezer aktivistájának fele vonult száműzetésbe (miközben a negyedét bebörtönözték, vagy kivégezték). A legtöbb neves katalán művész, alkotó inkább az emigrációt választotta a diktatúra helyett, így tett például Joan Miró, a szürrealista festő és Pau Casals csellóművész, utóbbi sosem tért vissza a szülőföldjére. (Az öntörvényű avantgárd katalán festőzseni, Salvador Dalí a polgárháború kitörésétől kezdve a 40-es évek végéig szintén külföldön élt, de ő Franco oldalára állt, és amikor 1948-ban hazatért Katalóniába, ezzel hozzájárult a rendszer legitimálásához.)[4]

A köztársasági Katalónia politikai vezetői, a Generalitat tagjai is Franciaországba emigráltak, ott élt Lluis Companys elnök is. Ott biztonságban voltak, a párizsi kormány nem adta ki őket a bosszúért lihegő friss diktatúrának. Érdemi politikai tevékenységet nem folytattak, a száműzetésbe kényszerült spanyolországi republikánus pártok egymást hibáztatták a bukásért, és így volt ez a katalán pártokkal is. Miután azonban 1940 nyarán Franciaország elesett, és a náci Németország martalékává lett, az ott rekedt katalán emigránsok sorsa rosszabbra fordult. Összesen csaknem 9 ezer spanyolországi köztársaságpártit deportáltak (zömük Mauthausenbe került), mintegy 6 ezren nem élték túl a világháborút, körülbelül az egyharmaduk katalán volt. Ekkor már Franco is okkal

remélhette, hogy a bevonuló nácik segítségével lecsaphat a száműzetésben élő vezetőkre. A Gestapo kézre is kerített neki több köztársasági politikust, akiket kiszolgáltattak a diktatúra hatóságainak, Spanyolországba hurcolták őket. Köztük volt Companys elnök is, akit több hétig tartó kínzások és megaláztatások után 1940 októberében a rögtönítélő bíróság a halálba küldött. Demokratikusan megválasztott kormányfőt végeztek ki politikai okokból. A mondvacsinált ürügyek mögött fő bűne baloldali köztársaságpártisága mellett a katalán nacionalizmusa volt, amit veszélyesnek ítéltek a spanyol nemzetállamiságra. Rajta keresztül álltak bosszút Katalónián, amiért a köztársaság bázisa volt és autonómiaként önállóskodott. Ő volt a katalóniai bosszúhadjárat legértékesebb trófeája, a legértékesebb áldozat. A köztársaság idején politikusként ellentmondásos volt Katalóniában a megítélése, halálával mártírrá, tragikus sorsú nemzeti hőssé vált, a spanyol elnyomás ellen, az önállóságért vívott nemzeti küzdelem jelképévé magasztosult.[5]

A megtorlások hosszú éveken át tartottak, de egyre kisebb lendülettel, viszont Katalóniában a helyzet ettől alig valamit konszolidálódott. A nemzeti egység, a történetileg is egységes spanyol nemzetállamiság ugyanis a két politikai erő, a fasisztoid falangisták és a karlista Tradicionalista Közösség (*Comunión Tradicionalista*) szövetkezésén felépülő Franco-rendszer alapeszméje, szinte rögeszméje lett, a francoizmus teljesen kisajátította a spanyol nemzeti érzést. Erre egyrészt fel lehetett húzni egy olyan történelmi keretet, amely egyben egy csodálatos jövőképet is magába foglalt: a történelmi sorsközösségként aposztrofált spanyol nemzet korábban dicsőséges birodalmat épített (természetesen Spanyolország dicső múltja a spanyolok, azaz a kasztíliaiak történelmét jelentette), és történelmi küldetése, hogy ezt a birodalmat újrateremtse, a múltbeli birodalmi nagyság most is megilleti az országot. Franco követői hittek abban, hogy az országon belüli partikularizmusok gyengítették le Spanyolországot, azok felszámolása, az egységes homogén spanyol nemzetállam megteremtése automatikusan újra elvezet a nagyhatalmisághoz. Másrészt ezzel kiválóan legitimálni lehetett a polgárháborús szerepet, hiszen a veszélyben lévő nemzeti egység védelméért léptek fel. Ettől kezdve a spanyoltól eltérő minden más nemzeti identitás kinyilvánítása bűnnek számított, az autonómia-mozgalmak nemzetellenes szervezkedésnek minősültek, a kisnemzeti nacionalizmusra archaikus, idejétmúlt jelenségként tekintettek, és az egységet veszélyeztető dezintegrációs kísérletnek, sőt, szeparatizmusnak bélyegezték, ami az egyik legcsúnyább szitokszó és egyben a legszörnyűbb bűn lett, amit a nemzet ellen el lehet követni. Harmadrészt fel lehetett lépni minden decentralizációs, regionalizációs ideológia, törekvés ellen, mivel azok többnyire a baloldalhoz és/vagy a kisnemzetek nacionalizmusához kötődtek, azokat összemosták és vörös szeparatizmusnak bélyegezték (*rojoseparatistas*). Negyedrészt az egység igazolta a nyelvi homogenizálást is. Az országban mindenkinek állampolgári kötelességévé tették, hogy a spanyolt használja, elvégre hogyan is fordulhatna elő, hogy a *hispanidad*, a birodalom nyelvét (*idioma del imperio*) a magállam, az egységes nemzetállam területén egyes helyeken nem beszélik. A Franco-rendszerben a nemzetiségi kérdés és nyelvhasználat, az autonómiák és a régiók ügye a tabutémák közé került.[6]

A kiépülő rendszer hármas ideológiai jelszava is erről szólt: *Patria, Unidad, Imperio* (azaz Haza, Egység, Birodalom). A haza egyetlen nemzeti identitást jelentett, a spanyol hazát kellett érteni alatta, az egység még a nemzeti egységnél is többet, átfogóbb egységet jelentett, a nemzeti, nyelvi, vallási, társadalmi és politikai egység együttesét célozta, az országban nem létezhetett megosztó osztályharc és kisnemzeti nacionalizmus. A birodalom a II. világháború végéig volt inkább napirenden, utána csökkent ennek a hangsúlyozása, egyfajta szolid megnyilvánulása lett a hispánamerikanizmus, a hispanidad-tudat

erősítése, a spanyolajkú latin-amerikai országokkal a szoros viszonyra törekvés. Így lett 1958-tól *Día de la Hispanidad*, azaz a hispanizmus napja október 12. (A nap, amikor Kolumbusz először elérte az amerikai partokat, 1918 óta volt nemzeti ünnepnap, csak akkor még a hispán faj ünnepnapja volt, a Faj Napja, *Día de la Raza*.)[7]

A rendszer ennek tükrében a megtorlások után egyszer és mindenkorra fel akarta számolni a spanyol nemzetállamiság előtt tornyosuló legnagyobb akadályt, vagyis meg akarta oldani a katalán problémát, fel akarta számolni a jövőbeli katalán önállósági próbálkozások esélyét is. A hegyek között élő, jóval kisebb területű és lélekszámú baszk közösség kevésbé volt zavaró, Katalónia léte viszont rendkívül irritáló anomália volt. A megoldás eszköze a kíméletlen és gyors kényszerspanyolosítás, a katalán identitás felszámolása lett, valóságos kulturális genocídium kezdődött a katalán nemzettudat, a katalán nyelv és kultúra ellen. Célja az erőszakos és gyors asszimilációval a teljes beolvasztás volt, hogy lakóit spanyollá téve Katalóniát, mint entitást megsemmisítse. Regnálása alatt végig a Franco-diktatúra egyik fő jellemvonása maradt az erőszakos spanyolosítás, illetve a merev katalánellenesség, a katalánfóbia, ami még a baszk és a gallego ellenességén is túltett. Nemzetpolitikájában ugyanakkor a Franco-éra nem is volt annyira különleges a spanyol történelemben, csupán extrém, radikális formában vitte tovább a korábbi lanyhább homogenizáló-asszimiláló spanyol nacionalizmust.[8]

Az „egy állam, egy nemzet, egy nyelv" jelmondattal az egységes Spanyolország ideológiáját hirdető, a homogén spanyol nemzetállam megteremtéséért küzdő, tűzzel-vassal központosító Franco diktatúrája a katalánoknak tehát évtizedekig kíméletlen elnyomást hozott.

Kezdődött azzal, hogy győzelme után a tábornok azonnal egy tollvonással megszűntette az „autonómiának nevezett tévedést", megfogalmazása szerint az érintett tartományoknak a „becsületét" adja vissza azáltal, hogy a „többi spanyol területtel együtt lesznek kormányozva". A „Dekrétum az egységről" című rendelettel útjára indult a centralizálás, a teljes központosítás jegyében megszűntették a választott önkormányzati testületeket, a régiók és a provinciák élére katonai kormányzók (*capitan general*), illetve polgári kormányzók (*gobernador civil*) kerültek, de az önkormányzatokat is a központi állam kinevezettjei vezették. Az új rezsim törvényen kívül helyezte a politikai autonómiát képviselő mozgalmakat, Franco eltörölte a katalán önkormányzatot, feloszlatta az autonóm katalán testületeket, intézményeket, a közigazgatás vezetését központilag kinevezett tisztviselőkre bízta. Betiltottak minden köztársasági, illetve baloldali jellegű szervezetet, legyenek azok pártok, civil szerveződések, tudományos intézmények, kulturális egyesületek, sportklubok. Egy ideig azt is tervezték, hogy a négy katalán provinciát is megszűntetik és Aragóniához csatolják. A diktatúra első időszakában szinte teljesen megszűnt a civil társadalom, az jószerével a magánéletre, a családi körre szűkült.[9]

Betiltották a katalán identitás minden megnyilvánulását, így a katalán nemzeti jelképeket, a zászlót, a himnuszt, az ünnepeiket, a szokásaikat (például a sardana katalán nemzeti táncot, vagy a katalán népdalokat), büntettek bármiféle katalán kulturális tevékenységet, megnyilvánulást, a katalán kultúra hosszú évekre tetszhalottá vált. A rendszer lerombolta, jó esetben csak eltávolította a katalán nemzeti emlékműveket is. Franco különösen a fő katalán nemzeti ünnepet, a Diada napot akarta kitörölni a katalánok tudatából, a megemlékezést betiltották, ettől kezdve az illegálisnak minősült. A rezsim a biztonság kedvéért a Casanova-szobrot eltávolította, sőt, elrendelte a megsemmisítését is, de a város egyik hivatalnoka megóvta ettől az emlékművet, és elrejtette egy raktárba. A szobor eredeti helyét is tilos volt a Diada napján megközelíteni. A diktatúra azonnal megváltoztatta az utcaneveket is, a katalán történelmi alakok, nemzeti hősök neve eltűnt a közterekről, a két nagy barcelonai sugárutat (Corts Catalanes és Diagonal) Primo de

Rivera és Generalísimo Franco után keresztelték el; sajátos tévedés révén a Casanova utcanév megmaradt, mivel a tudatlan falangista cenzor nem hallott a katalán hazafiról, csak az olasz romantikus kalandor nevét ismerte. A közintézményeket is átkeresztelték, nevükből eltűntették a katalán vonatkozásokat, így lett például a tartomány legnagyobb, nemzeti könyvtárának a neve *Biblioteca de Catalunya* helyett *Biblioteca Central*.[10]

Természetesen a rendszer sosem tapasztalt keménységgel fellépett a katalán identitás kulcsa, a szeparatizmus melegágyának tekintett katalán nyelv ellen is. Mindenre kiterjedően betiltotta a katalán nyelv nyilvános, közéleti használatát, azt eltűntette a hivatalokból, az iskolákból, a könyvkiadásból, a sajtóból, a rádióból, a mozikból, később a televízióból, az utcai feliratok, plakátok, a boltok neve, a kirakatokba és az üzlethelyiségekbe kitett feliratok, az éttermi étlapok kizárólag spanyol nyelvűek lehettek. Barcelona elfoglalását követően több százezer katalán nyelvű könyvet megsemmisítettek, elégettek. Betiltották a katalán keresztneveket, az újszülötteknek csak spanyol keresztneveket lehetett adni, a vezetékneveket kasztíliai változatra írták át. Az államigazgatásban alkalmazottaknak tilos volt katalánul beszélniük, ha mégis megtették, azonnal elbocsátották őket. Az újságokat, a médiát, de még a postai küldeményeket, a magánleveleket is cenzúrázták, a katalán nyelvű leveleket megsemmisítették. A katalán fiatalokat más, spanyol nyelvű tartományokba vitték katonai szolgálatra.[11]

A köz- és felsőoktatás elspanyolosítása és katalán nyelvtől mentesítése szinte irracionális méreteket öltött. A tanárok nem szólalhattak meg katalánul az óráikon, abszurd helyzet alakult ki, a katalán anyanyelvű diákok és tanárok nem kommunikálhattak egymással katalánul. Még az óraközi szünetekben is tilos volt katalánul beszélni. A katalánista gyanús pedagógusokat áthelyezték Katalónián kívülre, többnyire Kasztíliába, a helyükre onnan vagy más spanyol régiókból hoztak spanyolajkú tanerőt. Az általános iskolákban „A spanyol hazafiság katekizmusa" című tankönyv azt tanította, hogy Spanyolországban csak spanyolul beszélnek, aminek a kasztíliai mellett a határok mentén van három dialektusa, a baszk, a galíciai és a katalán, ezek voltaképpen a kasztíliai elferdült, hibásan, rosszul beszélt helyi változatai. A Franco-érában a katalán gyerekek otthon, a barátaikkal anyanyelvükön beszéltek, játszottak, miközben a mozik, a tévé, a képregények, a sportközvetítések, az iskolában a tankönyvek, oktatási anyagok spanyol nyelvűek voltak.[12]

A katalán nyelv használata az állambiztonság veszélyeztetésének, szeparatista, azaz büntetendő cselekménynek minősült. Egyedüli hivatalos nyelvvé, a közélet, az oktatás, a kultúra, a média nyelvévé a spanyolt tették, a spanyol kultúrát terjesztették. A templomokban a miséket, egyházi szertartásokat csak spanyolul lehetett megtartani. Minden hivatalos okirat, pl. végrendelet is csak spanyol nyelvű lehetett. Az utcákon, a villamosokon feliratok hirdették, hogy „beszélj spanyolul, beszélj a birodalom nyelvén!". A katalán a magánéletbe, a családi körbe szorult vissza, de még otthon is vigyázni kellett, mert katalán nyelvű könyvek birtoklásáért is büntetés járt, a telefonokat is rendszeresen lehallgatták, ezért a katalánt még ott sem lehetett használni. Az otthonokon kívül még az utcán, köztereken sem volt ajánlott egymás között katalánul megszólalni, mert büntetés járt érte, még börtönbe is lehetett emiatt kerülni. Sokszor előfordult, hogy ha rajtakaptak valakit, hogy katalánul beszél, ráförmedtek, hogy „ne ugasson, mint a kutyák, hanem beszéljen úgy, ahogy egy jó kereszténnyhez illik".[13]

Cinikus módon a diktatúra a katalán nyilvános használatát bizonyos esetekben engedélyezte, a rezsimet éltető felvonulásokon katalánul is lehetett jelszavakat harsogni, vagyis ha úgy ítélték, meg, a nyelvet felhasználták a rendszer legitimálására. Például,

amikor 1946-ban a Spanyolországot elítélő egyik ENSZ-határozat ellen a kormányzó tiltakozó demonstrációt szervezett Barcelonában, a tömeg többek között a *Franco, els catalans estem amb vòs* („Franco, a katalánok veled vannak") mondatot mantrázta.[14]

A spanyol–katalán közös történelemben a francoizmus négy évtizede volt a katalán nyelv és kultúra elleni legintenzívebb és leghosszabb támadás. Franco hitt abban, hogy a katalán politikai és kulturális elit száműzetésbe vonulása után a katalán nyelv eltűntetése a hivatalos életből, az oktatásból, a tömegkommunikációból, az összes katalán intézmény betiltása megtöri a katalán nemzeti identitást.

A diktatúra nemcsak kulturális, nyelvi irányból indított megsemmisítő erejűnek szánt támadást a katalán nemzeti identitás ellen, hanem minden más módon is, így a gazdaság, de még a sport terén is. Az 50-es évek végéig a gazdaságban is állami irányítással működő, önellátásra berendezkedő Franco-érában Katalóniát szinte gazdasági kifosztás sújtotta. Az 50-es években a befizetett katalán adók 28-30%-át költötte el az állam Katalóniában, Barcelona provincia járt a legrosszabbul, innen évente 5,5 milliárd pesetát vont ki az állam, és csak 1,2 milliárd pesetát forgatott vissza. A spanyol főváros gazdasági fejlesztését is részben katalánellenes célból gyorsították fel, hogy Barcelonát lehagyva Madrid az ország legnagyobb, gazdaságilag legerősebb városa legyen. A rezsim a katalán ipart megpróbálta a központtól függővé tenni azzal, hogy a 40-es évek végéig a spanyol bankok átvették az irányítást a katalán pénzintézmények fölött (tucatnyi nagy katalán bankot beolvasztottak madridi bankokba), a katalán bankrendszer teljesen megszűnt. Katalán cégek sorát elsorvasztották, vagy Madridba tették át a központjukat és elspanyolosodtak. Még az az elképzelés is felmerült, hogy agrártérséggé kell visszafejleszteni Katalóniát és az iparát át kell telepíteni Spanyolország többi, spanyolajkú részébe. Ez nem történt meg, de az 50-es évek közepéig az önellátásra berendezkedés miatt stagnáló gazdaságú Spanyolországon belül Katalóniában is megrekedt az iparfejlődés, csak 1952-ben érte el az ipari kibocsátás a polgárháború előtti szintet.[15]

A sport területén elsősorban a legnépszerűbb sportágra, a labdarúgásra, azon belül pedig Katalónia legnépszerűbb, hithű katalán klubjára, az FC Barcelonára összpontosítottak. A Franco-diktatúra természetesen minden más társadalmi intézményhez hasonlóan a futballt is az egész országban ellenőrzése, irányítása alatt tartotta, de ez különösen igaz volt a katalóniai klubokra. A polgárháború után a Barça kiváltképpen a nacionalisták begyében volt: amikor 1939-ben elfoglalták a katalán fővárost, a „kiirtandó szervezetek listáján a kommunisták, az anarchisták és a szeparatisták után a negyedik az FC Barcelona volt".[16] A katalán nemzettudatot jelképező klubot kirívó mértékben megzabolázták, más sportklubnál, még a baszkoknál sem voltak ilyen szintű vegzálások. Eleve egy bűnös város és bűnös nemzet szimbóluma volt, a rezsim a köztársasági ellenállás szeparatista fészkének, az állam ellenségének tekintette a klubot. A Barça klubtagsága a rezsim szemében azonnal gyanússá tett valakit, alapból szeparatista republikánusként, azaz bűnösként tekintettek rá, 1939-ben a tagsági nyilvántartások hónapokig a hatóságoknál voltak, átvilágították a klubtagokat. A következő években a nacionalista rezsim megpróbálta megfosztani a Barçát katalán identitásától, nevét katalánról spanyolra kellett változtatnia, címeréből törölték a katalán motívumokat, a klub életéből száműzték a katalán nyelvet. Elnökének a rezsim egy spanyol katonatisztet tett meg, aki politikai tisztogatásokat hajtott végre, a katalánizmus híveit, a vállaltan katalán identitásúakat eltávolította az egyesület környékéről is. Franco rajta keresztül pusztán a labdarúgással foglalkozó, a rendszerhez lojális, elspanyolosított, szimpla sportklubbá akarta változtatni, amely nem kötődik többé a katalánsághoz és semmiféle társadalmi szerepvállalása nincsen.[17]

Katalóniában a diktatúrával csak azok a katalánok jártak jól, akik igazoltan kezdettől Franco oldalán álltak, nekik azonban le kellett mondaniuk a katalánságukról, spanyollá kellett válniuk. Nyíltan vállalt katalán identitással senki sem lehetett a rendszer haszonélvezője. Ezek az elspanyolosodott, a katalánizmustól fényévnyi távolságra kerülő figurák akár még viszonylag komoly országos politikai karriert is befuthattak. Nem voltak sokan, a Franco-éra 36 éve alatt a spanyol kormány 114 miniszteréből például mindössze 8 volt katalán, a 60-as években a központi állam vezető kormánytisztviselőinek mindössze 3%-a származott Katalóniából. Éppen elegen voltak viszont ahhoz, hogy „díszkatalánként" a tartományi, provinciális és polgármesteri pozíciók nagy részét ők töltsék be Katalóniában.[18]

A polgárháborút követő megtorlásokról, a diktatúra elnyomó intézkedéseiről a spanyol történetírás és a közbeszéd máig szemérmesen hallgat, a kisnemzeteket ért, az erőszakos beolvasztással súlyosbított „dupla" elnyomásról végképp nem esik szó. Annyira kényes téma ez máig Spanyolországban, hogy inkább hallgatnak róla, mert felkorbácsolná az indulatokat. Az országban szinte kollektív amnézia veszi körül a diktatúra évtizedeit, nincs szembenézés a történtekkel, a bűnök kivizsgálása, az ártatlanok rehabilitálása máig nem történt meg. A mindenkori spanyol politikai hatalom is akadályozza a múlt megismerését. Az oktatási rendszerben a második köztársaság, a polgárháború és a diktatúra időszakával alig foglalkoznak (még az ókori Rómáról is többet tanulnak a diákok Spanyolországban, mint az 1931–1975 közötti zaklatott évekről), még Katalóniában is csak nagyon felszínesen.[19]

Franco-rendszere néhány év alatt megszilárdult. Ezt főként az elnyomás, az erőszak révén érte el, nemzetközi és gazdasági aspektusok nem segítették a konszolidációját. Franco, a Vezér, a Caudillo, a Generalísimo, a tábornokok tábornoka a kiépült diktatúra egyedüli vezetőjeként regnált, csaknem harminc évig maga volt egy személyben az állam- és a kormányfő, de lényegében ő volt a törvényhozó és a végrehajtó hatalom.[20]

A diktatúra ideológiája nem volt tételesen, koherens rendszerbe foglaltan kidolgozott, bizonyos elemek laza hálózatából állt össze, ilyen komponense volt a nacionalizmus, az egység, a katolicizmus, a politikai pártok nélküli kormányzás. A rezsimet támogató csoportok (így a falangisták, a karlista és monarchista tradicionalisták, a hadsereg, az egyház) közötti kohéziót nem a laza ideológia, hanem inkább a negáció, a legyőzött köztársasági oldal eszméinek közös tagadása adta.[21]

A berendezkedő Franco-rezsim az iskolákban a Nemzeti Szellem Alakítása címmel új tantárgyat vezetett be a közoktatásba, aminek kötelező tananyaga, a „Spanyol hazafias katekizmus" (*Catecismo patriótico español*) összefoglalta az iskolásoknak a rendszer ideológiájának lényegét. Néhány jellegzetes megállapítását érdemes felidézni. A spanyol társadalmat, a spanyol nemzetet Franco, a Caudillo, a Vezér irányítja, akit Isten választott ki erre a küldetésre. A hispán faj egységét biztosító katolikus egyház a hatalom egyik fő támasza. A kasztíliai nyelv az egyetemes civilizáció legfontosabb nyelve, a spanyol történelem az emberiség történelmének legdicsőbb része. A jelen korban a nemzetnek 7 fő ellensége van: a marxizmus, a szeparatizmus, a liberalizmus, a demokrácia, a kapitalizmus, a judaizmus és a szabadkőművesség. A Franco-vezette Keresztes Hadjárat legyőzte ezeket idehaza, de a világban még jelen vannak, Spanyolország a Nyugat egyetlen reménye, hogy megszabaduljon ezektől a fenyegető rémségektől és fennmaradjon a civilizáció.[22]

A diktatúra első időszakában a Falange volt a meghatározó komponens, 1943-ban már majdnem 1 millió tagja volt, 1945-ig a Nemzeti Tanács tagjainak 88%-át, a Nemzeti Mozgalom vezetőinek többségét ők adták. A világháború után a falangisták fokozatosan

visszaszorultak, a helyükbe a katolikus csoportok léptek. Az intézményesített és állandósított erőszak miatt a Nemzeti Mozgalom falangistái mellett a hadsereg volt a diktatúra fő biztosítéka, támasza. A hadsereg nagy része azonban monarchista volt, így Franconak engedményeket kellett e téren tennie, felvette ezért a kapcsolatot az 1931-ben emigráló uralkodó, XIII. Alfonz fiával. Hosszas egyezkedések után megállapodás jött létre közöttük, miszerint az utolsó király unokája, a fiatal Juan Carlos a diktátor lehetséges kiszemelt utódjaként hazatér, és Spanyolországban végzi a tanulmányait, kijárja a hadiakadémiát, vagyis Franco elvárásainak megfelelő „kiképzést", felkészítést kap, hogy alkalmassá váljon az ország francoista szellemiségű vezetésére.[23]

A Franco-rendszer másik alapvető pillére a polgárháború elejétől a katolikus egyház volt, maga XII. Pius pápa is támogatta a nacionalistákat és később a berendezkedő diktatúrát. A spanyol katolikus egyház eleve tradicionálisan támogatta a spanyol nemzetállamiságot, hivatalos értékelése szerint az antiklerikális köztársaságpártiak rengeteg bűnt követtek el az egyház ellen, és a falangisták védték meg őket. A rezsim nagyban támaszkodott az egyházra, úgy akart megteremteni egy autoritárius, konzervatív, nyelvileg és kulturálisan homogén, kasztíliai-spanyol nemzetállamot, lényegében egy kinagyított Kasztíliát, hogy társadalma tradicionálisan katolikus maradjon. Nemzeti katolicizmusa a vallási és nemzeti egység együttes megteremtésének szándékát jelentette, hogy az állam minden polgára katolikus és spanyol legyen. Mivel a rurális Spanyolország a köztársasági években is vallásos maradt, és ez agrárországként a népesség nagy többségét jelentette, a konzervatív katolicizmust nem kellett rájuk erőltetni, fogékonyak voltak rá. A katolicizmus a rendszer kvázi államvallásaként funkcionált, az 1943-as egyetemi törvény után például a katolikus egyház a felsőoktatás fő irányítója lett, a katolikus vallást kötelezően oktatták az egyetemistáknak. Az egyház társadalmi befolyása a Franco-éra első felében volt érdemi, azt követően a modernizációs és szekularizációs folyamatok következtében egyre csökkent, miközben politikai befolyása éppen fordítva alakult. 1953-ban Franco rendszere konkordátumot kötött a Vatikánnal, és tartósan rendezte viszonyát a katolikus egyházzal. Többek között megállapodtak az egyházmegyék határainak az állam belső közigazgatási határaihoz igazításában, de ebben a kulturális sajátosságok miatt kivételek is előfordulhattak. Ehhez képest mindössze egy kiigazítás történt, Lleidától elkerült az Aragóniához tartozó, ám katalán nyelvű, kultúrájú területsáv. Vagyis a konkordátum szellemével ellentétesen pontosan ott változtattak, ahol az erős történelmi, kulturális hagyományok ezt nem indokolták, miközben számos más helyen valóban jogos lett volna a határmódosítás.[24]

A földbirtokosok és a nagyiparosok is támogatták a diktatúrát, mivel megfékezte a munkásmozgalmat, rendet teremtett, társadalmi és gazdasági stabilitást, kiszámíthatóságot hozott. Emiatt a baszk és a katalán nagypolgárság egy része is mellé állt. Gazdasági téren annyiban csalatkozniuk kellett, hogy az autarkiára törekvő, állam által irányított, a piaci versenyt erős korlátok közé szorító szisztéma nem eredményezett érdemi növekedést, fejlődést.

Nemzetközi téren a rezsim sokáig elszigetelt maradt. Bár Franco a világháborúból semlegesként kimaradt, de a német–olasz tengelyt végig támogatta, ezért Spanyolország nem volt szalonképes 1945 után a győztes hatalmak szemében, és bár nem döntötték meg a diktatúrát, nem álltak vele szóba. 1946 tavaszán az USA, Anglia és Franciaország közös jegyzékben az emigráns spanyol köztársasági kormányt ismerte el és rendszerváltást követeltek Spanyolországban. Az ENSZ 1946. decemberi határozatában nem ismerte el a Franco-rendszert, szabad választásokat követelt és felszólította tagjait a Spanyolországgal való diplomáciai kapcsolatok megszakítására. Franco rezsime elszigetelődött, nem vették be az ENSZ-be, kihagyták a nyugati együttműködésekből, nem

csatlakozhatott a Marshall-tervhez, az Európa Tanácshoz. A hidegháború kitörése mindezt megváltoztatta, a bipoláris világ logikája szerint az antikommunista Franco-rezsim immár a Nyugat természetes szövetségesévé vált. Az ENSZ 1950 őszén annuálta a Spanyolország diplomáciai bojkottjáról szóló négy évvel korábbi határozatát. 1951-ben az USA felvette Franco államával a diplomáciai kapcsolatot, felállították egymásnál a nagykövetségeiket, két évvel később gazdasági és katonai szerződést kötöttek egymással, 1952-ben Spanyolországot felvették az UNESCO tagja közé, 1955-ben pedig az ENSZ-be.[25]

A kezdeti megtorlás-hullám, majd az első évek kemény diktatúrája után a konszolidált rendszer valamit puhult, elviselhetőbbé vált, de a lényege csaknem 40 éven át változatlan maradt: kimúlásáig elnyomó, autoriter, központosító és spanyolosító, korrupt, zsarnoki rezsimként működött.

(A szórványos, főként passzív katalán ellenállás) A száműzetésbe vonuló katalán köztársasági politikusok fenntartották külföldön a katalán politikai intézményeket, tovább vitték a katalán kormányt, a Generalitat elnöke Companys elfogása után a katalán parlament korábbi elnöke, Josep Irla lett. Számos politikai erő elsorvadt, felmorzsolódott (így a Liga, vagy az Acció Catalana), de létrejött néhány új emigráns politikai szervezet helyettük, így 1940-től a szeparatista Katalónia Nemzeti Frontja (*Front Nacional de Catalunya*, FNC), 1945-től a Katalán Szocialista Mozgalom (*Moviment Socialista de Catalunya*, MSC), amelyek odahaza is próbáltak szervezkedni. A még 1940 tavaszán Companys által alapított Katalán Nemzeti Tanács (*Consell Nacional Català*) az emigráns politikai, civil és kulturális szervezetek tevékenységét koordinálta (ilyen szervek főleg Latin-Amerikában kezdtek aktívan működni), és az ERC egyik vezéralakja, Carles Pi i Sunyer vezetésével Londonban székelt. Az emigráció körében nagyon sokan függetlenségpártiak lettek, a köztársasági évek autonómiájának elbukása után azt a tanulságot vonták le, hogy a spanyol államon belül a nemzeti önállóságot nem lehet tartósan elérni, kiharcolni, és Katalónia külső önrendelkezésében, szuverén államiságában látták a megoldást. Évekig azt remélték, hogy az antifasiszta koalíció a világháborút megnyerve semlegessége dacára a nácibarát Franco-rendszert is elsöpri, és akkor elérhető a szecesszió, de a katalán emigráció érdemi tevékenységet a várakozáson túl nem igazán fejtett ki.[26]

Reményeikben csalatkozniuk kellett, a győztes szövetségesek nem döntötték meg a spanyol diktatúrát, és az emigráns szerveknek hosszú távra be kellett rendezkedniük. A katalán emigráció tulajdonképpen ekkor aktivizálódott, a katalánok számos európai és amerikai országba szétszóródva létrehozták a maguk politikai és egyéb szervezeteit. A szeparatista illúziók szertefoszlottak, a Katalán Nemzeti Tanács megszűnt, a koordinátor szerepet a számos szervezet széles koalíciójára támaszkodó, ténylegesen ekkortól működő emigráns kormány vette át. A Generalitat politikai célkitűzése az 1932-es autonómia visszaszerzése volt, vagyis ismét a belső önállóság igénye lett a domináns irány, bár 1948-tól a lendülete kifulladt, politikai tevékenysége alábbhagyott, lényegében az elnök maradt egyedül aktív. A politikai szervezetek mellett híres, nemzetközileg jegyzett emigráns művészek, tudósok közül is többen világszerte a katalánizmus ügyét hirdették. Ilyen volt a már említett csellista, Pau Casals, vagy Josep Maria Batista i Roca, a Cambridge Egyetemen oktató történész-antropológus, vagy Josep Trueta, az Oxfordban letelepedő ortopéd orvosprofesszor. Az emigráció a kulturális identitás és a nyelv ápolására kezdett összpontosítani. A következő években a diktatúra bukásáig kiadtak mintegy 200 katalán nyelvű újságot és több mint félezer könyvet, ezeket kis példányszámban sikerült beszivárogtatni Katalóniába is. 1941 és 1977 között rendszeresen megrendezték külföldön a Jocs Florals irodalmi-kulturális rendezvényt.[27]

Az 50-es évek elején az emigráns kormány egyetlen számottevő megmozdulása a spanyol UNESCO-tagság megakadályozásának kísérlete volt, de hiába hívták fel a döntéshozók figyelmét a diktatúrának a katalán nyelv és kultúra kipusztítására irányuló tevékenységére, nem jártak sikerrel. Az ilyen jellegű kampányokat azonban rendületlenül tovább folytatta a katalán emigráció, de ezeket már nem a Generalitat szervezte. 1953-ban Mexikó adott helyet a világ 30 országában működő 70 katalán szervezet találkozójának, és a Katalán Nemzeti Konferencia (*Conferència Nacional Catalana*) újraalapította a Katalán Nemzeti Tanácsot. Ez a testület a következő években számos kampányt indított, hogy felhívja a nemzetközi szervezetek és közvélemény figyelmét a Katalóniát sújtó politikai és kulturális elnyomásra, akciói érdemi hatást nem értek el. Az emigráns kormány élén időközben váltás történt. Elődje betegség miatti kényszerű visszavonulása után 1954-től a köztársasági idők katalán kormányának karizmatikus tagja, Josep Tarradellas töltötte be a Generalitat elnöki tisztségét, ő volt a 125. a sorban. A katalán köztársasági parlament száműzetésben élő, maradék képviselői választották meg, ezt követően ez a testület többé nem ült össze. A Franciaországban letelepedő új elnök nem alakított formálisan emigráns kormányt, azt csak Katalóniában kívánta megtenni a diktatúra bukása után. Az emigráns politizálásnak amúgy is szerény lehetőségei maradtak, a hidegháború kitörésével a spanyol kérdés még kevésbé érdekelte a Nyugatot, sőt, az antikommunista Franco-rendszerben már értelemszerűen partnert látott. Ezért a katalánoknak odahaza és száműzetésben is bele kellett törődniük abba, hogy a diktatúra nem lesz rövid életű, nemzetközi, külső körülmények legalábbis biztosan nem fogják meggyengíteni, vagy megbuktatni.[28]

A kemény megtorlások után a rendbe tett, megfegyelmezett, megfélemlített spanyol társadalomtól sem lehetett megváltást várni, vagyis a belső körülmények is a rendszer stabilizációja, konszolidációja irányába hatottak. A katalánok az őket ért dupla nyomás miatt még inkább tehetetlenek voltak. Annál is inkább, mivel szinte a komplett katalán elit messze, száműzetésben élt, és így a katalánok vezetők, iránymutatók nélkül maradtak a megtorlások, a diktatúra berendezkedésének és az erőszakos asszimilációs, beolvasztási politika idején.

Az elbukott autonómia és azt követő Franco-diktatúra hatására számos katalán gondolkodó, szerző próbálta száműzetésben vagy odahaza úgy megérteni, értelmezni, magyarázni a kudarcot, illetve a túlélés lehetséges módját, hogy a történelem egészét vizsgálva a katalán nemzeti karakter jellemvonásait próbálták megragadni, felvázolni. Mindannyian abból indultak ki, hogy a katalánok másság tudata, nemzeti identitása rendkívül erős (*fet differential*), különböznek minden más nációtól, így a többi spanyolországi területtől és néptől is.

Josep Ferrater Mora (emigrációban írt, 1944-ben külföldön megjelent, *Les formes de la vida catalana* – „A katalán élet formái" című munkájában) úgy találta, hogy a katalán karakter négy alapvonásra épül, és ezekre hatékony ellenállást lehet alapozni a Franco-diktatúra lassú erodálására. Ezek közül a *continuitat,* vagyis a folytonosság a katalánok legfőbb tulajdonsága, hosszú időn keresztül, generációkon át kitartóan, folyamatosan, szívósan, a hagyományokra szervesen építve dolgoznak céljaik elérésén, ami voltaképpen egyfajta tradícionalizmust jelent. A másik kulcsjellemző a *seny*, a katalánok stabil alapvérmérséklete, a józan ész, a praktikus gondolkodás, a racionális, gyakorlatias, tapasztalatokra alapozó életszemlélet. Ezt a két jellemvonást kiegészíti a *mesura*, azaz a mértéktartás, az egyensúlyra törekvés, végül az *ironía*, a főleg válságos időkben megjelenő és a kétségbeesést, a reménytelenséget sajátosan megzabolázó irónia. Más szerzők kiemelték az *associacionisme* tulajdonságát**,** vagyis azt, hogy a katalánok körében

hagyományosan erős, magas fokú a civil önszerveződés készsége, rengeteg közösségi szervük, egyesületük megléte segítette kultúrájuk, identitásuk megőrzését az asszimilációs nyomás korszakaiban is, amire a Franco-diktatúra idején is lehetett alapozni. A katalán tudatnak másik sajátos elemeként a *victimismo*, az áldozat-szerep is sűrűn előkerül, miszerint évszázadok óta a náluk jóval népesebb, erősebb spanyol nemzet rabságában vergődnek, annak áldozatai, ez azonban csak megerősíti a közösségük összetartását.[29]

Jaume Vicens i Vives 1954-ben publikálta híres esszéjét, a *Notícia de Catalunya* (Hírek Katalóniából) Spanyolországban jelent meg és meglepő módon átment a cenzúra szűrőjén, pedig abból indult ki, hogy Katalónia egy önálló közösség, egy külön kollektív entitás, sajátos nemzetkarakterrel. A katalán mentalitás esszenciája véleménye szerint a „létük akarása", a ragaszkodás az identitásukhoz. A számos karaktervonás közül egyet talált kiemelkedőnek (a nyomában mások is osztják ezt a nézetet) és egyben sajátosan katalánnak, a középkori katalán politikai intézmények kialakulása kapcsán már általunk is emlegetett *pactisme* jelenségét, vagyis a konszenzus, a kompromisszum, a tárgyalásos megoldások, alkuk keresését bármilyen helyzetben, az egyoldalú rákényszerítés, az erő használata helyett. Továbbá egy voltaképpen ellentmondásos, kettős lelki tulajdonságra is felfigyelt, a *seny* és a *rauxa* ellentétpárjára. A józan észnek a rauxa az ellenoldala, a ritkán felszínre bukó kontrollálatlan, szenvedélyes érzelemkitörés, az elragadtatott lelkesedés. A spanyol fennhatóság óta a központi hatalom erőfölényével szemben a rauxa sosem ért el tartós sikereket, csak elvetélt felkeléseket, kérészéletű önállóságot eredményezett, amit kemény szankciók követtek. Műve a megegyezésre, kompromisszumkeresésre szólította fel a katalánokat, ez a közeli és a távoli múlt ismeretéből, illetve az erőviszonyok reális felméréséből is következik, mivel Katalónia nem tudta kivívni magának a modern korban az önálló államiságot, vagy ahogy ő fogalmaz, „mivel nem voltunk elég erősek ahhoz, hogy saját történelmet kovácsoljunk magunknak: ez a mi nagy tragédiánk". Az érvényesülés útja az erő, az erőszak használatának elvetése, a pactisme és a seny kettősére alapozott stratégia.[30]

Ugyanakkor a spanyolokat is próbálta meggyőzni a megegyezés szükségességéről, mivel a centralizált, Kasztília-uralta Spanyolország két szempontból is súlyos történelmi kudarcot vallott, ezért ez az út bizonyítottan nem járható, nem eredményes. Egy másik munkájában így írt erről: „Spanyolország nem volt képes arra, hogy kövesse a nyugati civilizációs sémát, amely a kapitalizmus, a liberalizmus és a racionalizmus három területén, a gazdaságban, a politikában és a kultúrában való kifejlődését segítette elő; Kasztília pedig nem volt képes végrehajtani azt a küldetést, amely Spanyolországot harmonikus, boldog és közös megegyezésen alapuló egységgé kovácsolja."[31]

Ha elfogadjuk a nemzetkarakterológiai kiindulópontot, és a katalán mentalitással kapcsolatos fenti megállapításokat, akkor Katalónia története valóban a seny és a pactisme által meghatározott, amit időközönként a rauxa kitörései szakítottak meg. A 20. század első négy évtizedében azonban főként a modernizáció, az iparosodás és a spanyol állam hanyatlása következtében felborult a katalán lelkiség történelmi rendje, és több időszakát is tartósan a rauxa, a többnyire az anarchizmus jegyében fogant erőszak uralta. A polgárháború és a megtorló diktatúra azonban hosszú távra kijózanították a katalánokat, a seny visszavette az irányítást. Azóta, vagyis immár 80 éve Katalónia közéletében, a katalánista-nacionalista pártok, mozgalmak repertoárjában nincs helye az erőszaknak, az anarchizmus nyom nélkül eltűnt, az 50-es évekre jószerével megszűntek a politikai gyilkosságok, merényletek, az erőszakba torkolló utcai megmozdulások. A diktatúrára egyrészt a passzív rezisztencia volt a válasz, másrészt az aktív ellenállás az első évek után már csak békés eszközöket alkalmazott, a demokrácia négy évtizede alatt pedig máig demokratikus, békés utakat járt be a katalán nemzeti mozgalom, még

a függetlenségi törekvések uralkodóvá válása idején is pacifista maradt. (Miközben a hasonló történelmi háttérrel rendelkező, hasonló helyzetben lévő baszkoknál a legutóbbi időkig alkalmazott eszköz maradt az etnonacionalista erőszak.)[32]

A Franco-rendszer asszimilációs nyomása ellenére a katalánok zöme csendben és szívósan kitartott nemzeti és kulturális identitása, a magánéletben anyanyelvük használata mellett, nem váltak spanyollá, sem a rezsim híveivé. A spanyol történelem legdurvábban spanyolosító diktatúrája nem érte el a célját, annak csaknem négy évtizedében is igaznak bizonyult tehát az, amit Vicens i Vives írt a „létük akarásáról".

Az 1950-es évekig az erőszakos módszereknek volt még néhány utórezdülése, szerveződött valamiféle fegyveres ellenállás, szórványosan történtek még erőszakos akciók, de ezek nem voltak számottevőek, semmi érdemi eredményt nem értek el vele, a rezsimet nem ingatták meg és a megfélemlített katalán társadalom sem rezonált rájuk, így lassan elhaltak ezek a próbálkozások. Az ilyen ellenálló csoportok a második világháború utolsó időszakában alakultak, ám kis létszámúak voltak. Ilyen volt a szecesszionista katalánokat sejtszerűen összefogó, már említett katalán nemzeti front (FNC), vagy a radikális diákok által alapított Katalónia Egyetemi Frontja (*Front Universitari de Catalunya*, FUC), tagjai a Franco-rendszer elleni harc távlati céljaként az összes katalán nyelvű terület (*Països Catalans*, azaz Katalónia, Valencia, Baleár-szigetek) politikai egyesítését jelölte meg. Ezen kívül ide tartozott az anarchista CNT, illetve egyéb munkásszervezetek is működtek. 1944 őszén gerillák (*maquis*) egy csoportja fegyveresen betört a Pireneusokon át, és sikertelenül próbálta elfoglalni az Arán-völgyet, érthetetlen, hogyan gondolták néhány ezer emberrel megdönteni a diktatúrát, a valóságtól teljesen elrugaszkodva abba az illúzióba ringatták magukat, hogy akciójuk általános felkelést vált ki Spanyolországban. Főként a hegyvidéken történtek még további anarchista és kommunista kisebb gerillaakciók, emberrablások, szabotázsakciók, merényletek (13 gyilkosság 1943–1953 között), a csúcsidőben több mint 10 ezer fegyveres gerilla zaklatta a rendszert a hegyekből. A nagyobb városokban az FNC és a FUC továbbá apró, jelképes akciókkal zaklatta a hatóságokat (pl. katalán zászlókat, grafitiket helyeztek el nehezen megközelíthető, de látványos helyeken, szórólapoztak).[33]

Ezek a különböző ideológiájú, aktív ellenálló csoportok egy ideig képtelenek voltak az együttműködésre, de végül a kommunisták kivételével, közös ernyőszervezetbe tömörültek, az 1945-ben létrehozott szövetségük elismerte ugyan az emigráns kormányt, de Spanyolországon belüli akcióiba nem engedett beleszólást. A számos katalánista ellenálló szervezet közül egy ideig a CNT volt a legerősebb, még korábbi lapjukat (*Solidaridad Obrera*) is ki tudták illegálisan adni, lapszámonként 6 ezer példányban, a spanyol nyelvű újságban mindig volt néhány katalán nyelvű oldal is. 1945-ben azonban az anarchista organizáció kettészakadt, erőtlenné vált, csak egy kisebb csoportja folytatta a fegyveres akciókat. A katalán kommunista párt (PSUC) továbbra is katalánista maradt (propagandaanyagaikat például katalánul készítették el), miközben a nemzetközi kommunista mozgalomban példátlan státust élvezett, hiszen egyedüli párt volt az 1943-ig működő KOMINTERN-ben, amely nem egy országot, hanem egy állam nélküli nemzetet képviselt. Ám a világháború után egyre nehezebben tudta megóvni függetlenségét a spanyol kommunistáktól, ezzel párhuzamosan jelentősége is lecsökkent, csak az 50-es évek közepétől, Sztálin halála után tudott ismét jobban önállósodni és vállalta fel erőteljesebben a katalán nyelv és identitás védelmét. A spanyol szocialistáktól és a spanyol katalán kommunistáktól egyaránt független Katalán Szocialista Mozgalomból (MSC) a kezdeti lendület után nem vált a katalán munkásmozgalom releváns ereje.[34]

Miután a hidegháborúban a francoista spanyol állam a nyugati oldal szövetségesévé vált, nemzetközi és hazai pozíciója stabilizálódott, az erőszakot alkalmazó ellenállás megszűnt, illetve a hatalom keményen leszámolt velük (már nem kellett tartaniuk a kellemetlen nemzetközi visszhangoktól), mintegy 250 katalán gerillával végeztek, több mint ezret bebörtönöztek. Az ellenálló csoportok szövetsége feloszlott, az egyes szervezetek abbahagyták akcióikat, az anarchista irányzat, az FNC és a FUC eljelentéktelenedett, az aktív ellenállás egyéb változatai is véget értek egy időre. Katalóniában ettől kezdve szinte soha senki nem alkalmazott a Franco-éra alatt erőszakot a hatalom ellen (Baszkföldtől eltérően nem voltak merényletek, az 50-es években szórványosan még egy-egy gerillaakció előfordult, aztán teljesen elhalt).[35]

A belföldi ellenállás erőszakmentes, a kultúra védelmére összpontosító új változatainak első csírái a 40-es évek végén jelentek meg. Ebben az értelmiség járt az élen, akik a passzív kulturális rezisztencia útját járták, őrizték, óvták az asszimilációs nyomás miatt veszélyben lévő katalán nyelvet és identitást. Illegálisan katalán tudományos, oktatási intézményeket működtettek, a betiltott *Institut d'Estudis Catalans* (Katalán Tanulmányok Intézete) például magánlakásokban tartott találkozók, előadások formájában folytatta tevékenységét, felélesztették poraiból azt a katalán nyelvi akadémiát (*Académia de la Llengua Catalana*), amely már régóta nem létezett. Az újraindult *Estudis Universitaris Catalans* (Katalán Egyetemi Tanulmányok) egyetemi hallgatóknak szervezett katalán történelmi, irodalmi és nyelvi kurzusokat, hiszen ezeket a stúdiumokat az egyetemekről kitiltották. Titkos és szórványos rendezvényeiktől azonban érdemi hatást nem lehetett elvárni, létüknek inkább szimbolikus üzenete volt. Illegális, katalán nyelvű irodalmi folyóiratokat adtak ki (a 40-es években ilyen volt az *Ariel*, majd a *Poesia*), így a katalán irodalom nem szűnt meg. Azért is a kultúra területét választották, mert itt akadt némi mozgástér, míg a politikai ellenállókkal szemben a rezsim kérlelhetetlenül fellépett, és a politikai változásokra amúgy sem látszott szemernyi esély sem. De az üldözött nyelv használata önmagában is politikai aktussá vált, ha valaki otthon katalánul beszélt, a diktatúrával szembeszálló hős ellenállónak érezhette magát. Az ellenállás fokozatosan szervezett formát is öltött, a katalánizmus új nemzedéke tűnt fel, bár ez sokáig csak kis csoportok, titkos értelmiségi körök mozgolódását jelentette, később, az 50-es években vált civil szervezetek, diákmozgalmak révén kiterjedtebbé, a különféle szerveződések az olykor nyilvános, de mindig erőszakmentes akciókkal továbbra is főleg katalán nyelvi ügyekre összpontosítottak. Beigazolódott, hogy valóban rendkívül erős a katalánok önszerveződési képessége, az *associacionisme*, alulról építkezve, akár az államhatalommal szemben is képesek egy sokrétű civil szféra megteremtésére.[36]

A 40-es évek második felétől a katalán nyelvnek és kultúrának megnőttek a túlélési esélyei. Ugyanis az első hat évében könyörtelen diktatúra a világháború befejeződése után a Nyugat nemzetközi rendszerébe beilleszkedés érdekében oldott valamit a szigorításokon. Ezért törölte el például a hadiállapotot, és ettől kezdve nem végeztek ki katalán nacionalistákat, ha egyéb bűnük nem volt. Továbbá Franco némileg könnyített a nyelvet és kultúrát illető megszorításokon is. 1946-ban ismét felléphetett a híres katalán kórus, az *Orfeó Catala*, néhány színházi előadást katalán nyelven mutattak be, néhány katalán irodalmi klasszikust kiadtak katalánul. Megjelenhettek az első nem vallási kiadványok katalánul, a következő években két könyvkiadó létesült erre szakosodva és egyre több könyvet adtak ki katalán nyelven, 1948-ban már 60-at, hat évvel később majdnem százat, 1960-ban pedig 200-ra emelkedett ez a szám (ami még jóval alul múlta az autonómia idején elért szintet). Új műveket, fordításokat azonban nem lehetett kiadni, a rendszer ezzel a múltba igyekezett száműzni a katalán nyelvű kultúrát, ami hajdan volt, de ma már nincs. 1953-ban az újlatin nyelveknek a Barcelonai Egyetemen tartott soros

nemzetközi konferenciáján használhatták a diktatúrában először nyilvánosan a katalán nyelvet, amit a szigorúan nyelvészeti, tudományos profil miatt engedélyezett a cenzor, de ez így is áttörés volt. A katalán nyelvű kultúra némi lélegzethez, mozgástérhez jutott.[37]

A diktatúra kezdeti, legdurvább periódusa idején a katalán identitás fő oltalmazói a katolikus egyházi személyek voltak. Katalóniában az egyház maradt szinte az egyetlen legális intézmény, amely védelmezhette és védelmezte is az üldözött, tiltott katalán nyelvet és a kultúrát, a katalánizmus jószerével csak az egyházon keresztül nyilvánulhatott meg, és úgy is csak burkoltan, óvatosan. A spanyol és a katalán katolicizmus között eleve nagyok voltak a különbségek, a katalán egyház mindig független volt a politikától, ellenben a spanyol mindig összefonódott a hatalommal. A katalóniai egyházon belül kisebbségben lévő, de elég jelentős arányt kitevő, katalán identitásukat feladni nem hajlandó egyházatyák elutasították a spanyol nemzeti katolicizmus hivatalos dogmáját és nem voltak hajlandók belesimulni a spanyol egyházba. (Ők alapvetően nem a felsővezetéshez tartoztak, a rezsim katalánellenes püspököket neveztetett ki Katalóniában, a katalánista egyházi vezetők, mint Vidal i Barraquer, száműzetésbe kényszerültek.) Ezek a katalán egyházi emberek úgy értékelték a 20. század elején és főleg a második köztársaság, illetve polgárháború alatt történt antiklerikális atrocitásokat, hogy a szélsőséges baloldaliak okoztak csak gondot, de ők is inkább a régi rendet támogató politikai ellenséget láttak az egyházban, nem elsősorban a hit, a vallás zavarta őket. A klérusnak ez a része a Franco-éra bűneit viszont annál is rosszabbnak látta és elítélte, a diktatúra a katalánok ellen különösen sok bűnt követett el, mert Katalónia kétszeres szenvedésre kárhoztatott, politikai és nemzeti elnyomás sújtotta, ezért ragaszkodtak az egyház katalán tradícióihoz, a katalán nyelvűséghez, szálltak szembe a maguk csendes módján a rendszerrel és támogatták a katalán ellenállást. Ilyen irányú tevékenységükre azért nyílhatott mód, mert a rezsim az egyházzal szemben meglehetősen elnéző volt.[38]

A katalán nemzeti sajátosságok védelme ugyanakkor komoly dilemma elé állította a katalóniai papságot, hiszen Franco mentette meg a katolicizmust, az egyházat és tulajdonképpen az életüket is a polgárháború lezárásával és a rend, a közbiztonság helyreállításával, rezsimje állíttatta helyre, építtette újra a lerombolt templomokat. Ezért a katalán klérus is hálás volt, csak az elhúzódó véres megtorlások és a tartóssá merevedő kemény diktatúra, illetve annak erőszakos katalánellenessége lökte egy részüket a katalán ügyek felkarolása felé. Tevékenységük a katalán kulturális, nyelvi területekre korlátozódott, közvetlen politikai ellenállásban a 60-as évekig nem vettek részt, csakhogy a katalán identitás védelme a diktatúra asszimilációs törekvései miatt automatikusan politikai tartalmat kapott és rendszerellenességet jelentett. A dilemma tehát lényegében arról szólt, hogyan lehet egy katalán egyszerre lojális a rendszerhez és a nemzetéhez. Hétköznapi embereknek ez a feladvány megoldhatatlannak bizonyult, de a katalán papság az egyház védett státusa miatt megpróbálkozhatott az összeegyeztetésével. Ezzel kísérletezett Montserrat apátja, Aureli Escarré is, aki személyesen és őszinte szívvel mondott hálát az 1942-ben az apátságba látogató Franconak és a következő években is folyamatosan hangoztatott rendszerhűsége mellett vált a katalán identitás egyik legfőbb támaszává.[39] Ez a számítás tulajdonképpen bevált, a diktátor semmilyen más társadalmi csoporttól, szervezettől nem tűrte volna el ezt a lavírozást, a katalán nemzettudat óvatos felkarolását, de az egyházzal szemben bizonyos fokig toleráns maradt. Magyar analógiával élve a helyzet hasonlított a Kádár-korszak „támogat, tűr, tilt”-típusú kultúrpolitikájához, a katalán identitás védelme terén az egyház bekerült a szürke „tűr” kategóriába az egyébként nemzetállam-építésben feketén-fehéren gondolkodó és cselekvő diktatúrában. Az évek múlásával a katalánokkal szolidáris papok rendszerhűsége egyre inkább már csak álca maradt, és az egyháznak ez a része katalánista és rezsimellenes lett, az apáttal is ez történt.

A diktatúrának az egyház felé tanúsított toleranciája abban is megnyilvánult, hogy az előzetes cenzúra nem vonatkozott a kiadványaikra, ezt a „privilégiumot" később a Vatikánnal kötött konkordátum is megerősítette. A katalán egyházból ezt rövidesen sokan ki is használták, és először az egyházi újságokban, könyvekben, illetve rendezvényeken sikerült rést nyitni a spanyolosítás pajzsán. A 40-es évek közepéig kizárólag vallási könyveket adtak ki katalán nyelven, azokból sem sokat, Montserrat apátsága 1949-től katalánul adta ki havi magazinját. 1945-ben, születésének 100. évfordulóján sikerült katalánul kiadni a Renaixença egyik legnagyobb alkotójának, a pap-költő Jacint Verdaguernek az összes műveit, ami 100 ezer példányban gyorsan el is fogyott. Az 50-es években már számos vallási tárgyú újság, könyv jelent meg katalánul. Először bizonyos speciális katalóniai egyházi ünnepeken nyílt lehetőség a katalán nyelv nyilvános használatára, Az első ilyen 1947 tavaszán Montserratban volt, ahol a kolostor apátja Katalónia védőszentje, a fekete Madonna (*La Moreneta*, vagyis „A kis fekete") tiszteletére a hatóságok engedélyével ünnepi misét hirdetett. A szertartás csaknem 100 ezer katalán jelenlétében részben katalánul zajlott, ráadásul katalánista aktivisták az apátság fölé tornyosuló egyik hegycsúcsra kitették a katalán zászlót, és a *senyera* végig jól láthatóan ott lobogott a mise idején, a rendőrök nem fértek hozzá. Ez volt a polgárháború óta az első tömegrendezvény, amelynek katalánista, katalán nemzeti jellege volt. Az esetnek nagy visszhangja lett Katalóniában, erősítette a passzív ellenállást. Az esemény következtében a katalánokkal „túlságosan türelmes" kormányzót menesztették, és Franco Barcelonába jött rendet tenni, az esemény szervezőire olyan nyomás nehezedett, hogy katalán szó évekig nem hangzott el nyilvános, nagyobb szabású egyházi rendezvényen. A már korábban is működő, de szerény hatást kifejtő katalán kereszténydemokrata párt (*Unió Democràtica de Catalunya*, UDC) tagjai azonban 1952-ben megismételték a zászlós „trükköt", a Barcelonában tartott nemzetközi eucharisztikus kongresszus szabadtéri zárómiséjén egy hatalmas katalán zászlót feszítettek ki a közeli hegyoldalon.[40]

Az évtized közepétől újra megerősödött és egyre szervezettebb lett a 20-as évekig jelentős katolikus, konzervatív katalánizmus. Az UDC mellett 1954-ben fiatal keresztény katalánisták megalapították a *Crist i Catalunya* (CC) nevű szervezetet, és a katalán cserkészmozgalom is egyre aktívabb lett. Ez az irányzat lett a katalán nemzeti ellenállás fő árama a 60-as évek közepéig. Antiklerikalizmusa miatt elutasították a katalánizmus baloldali hagyományát, de szociálisan érzékeny kereszténydemokrata irányzatként elvetették a Regionalista/Katalán Liga társadalmi konzervativizmusát is. Montserrat lett az egyik fő támaszuk, az apátság Katalónia spirituális központjaként a katalánság, a katalán nemzet, a nemzeti önállóság jelképe lett. (Olyannyira, hogy a diktatúra korában évente az újszülött katalán kislányok ezrei kapták a Montserrat keresztnevet, amit a vallási karaktere miatt nem tiltott a rendszer, soha korábban nem volt ilyen népszerű ez a név.)[41]

Miközben a jobboldali, polgári, konzervatív, kereszténydemokrata katalánisták alkották a katalánizmus fő erejét, a 20-as, 30-as években meghatározó baloldali katalánizmus a Franco-érában alig-alig jelent meg, a katalán társadalomban rossz emlék maradt a köztársaság polgárháború alatti, utolsó periódusa. A baloldali republikánus párt, az ERC rendkívül meggyengült, érdemi tevékenységet jószerével csak az emigrációban fejtett ki, az anarchisták, a CNT és más szervezeteik szinte teljesen eltűntek, csupán a szocialisták és a kommunisták katalánizmussal rokonszenvező része mutatott némi életjelet. Ilyen volt a katalán kommunista párt, a PSUC, amely a folyamatos nyomás dacára nem olvadt be a spanyol kommunista pártba, és a katalán szocialisták (MSC) is megmaradtak külön szervezetként, nem váltak a PSOE részévé.[42]

A katalánok olykor a passzív ellenállás egészen speciális módszereit alkalmazták. 1951 tavaszán a gazdasági stagnálás miatt 300 ezer munkás részvételével általános sztrájk tört ki Barcelonában, amivel párhuzamosan egy sajátos civil ellenállás is kezdődött. A tömegközlekedési jegyárak drasztikus megemelésére válaszul (diszkriminatív áremelés volt, Katalónián kívül, például Madridban jóval szerényebb mértéket ért el) bojkott kezdődött a városban, jószerével senki sem szállt buszra és villamosra a következő napokban, azok jószerével üresen köröztek városszerte. Ez volt a Franco-rendszer elleni első tömeges ellenzéki megmozdulás, demonstráció az országban. A sztrájknak a hatóságok hamar véget vetettek, de villamos-bojkottal szemben a rezsim két hétig tehetetlen volt, elvégre a közlekedési eszközök igénybe nem vételét, a békés és csendes gyaloglást még a legdurvább diktatúra sem tudta bűncselekményként lereagálni. Végül a polgári engedetlenség tovább tartott a rendszer türelménél, és rendőrségi erőszakkal véget vetettek a bojkottnak, ami azonban így is eredményes lett, és a katalán ellenállás egyik első apró sikerének bizonyult. Katalónia két falangista vezetőjét, a kormányzót és Barcelona polgármesterét ugyanis leváltották, és csökkentették a villamos- és buszjegyek árát.[43]

A „műfaj" annyira bevált, hogy 1957 januárjában lezajlott egy második villamossztrájk is, a jegyáremelés miatt 12 napon át nem szálltak Barcelonában villamosra a katalánok. A sztrájkot több Franco-ellenes csoport támogatta, ez volt az első közös akciójuk, és ez is a diktatúra elleni általános tüntetéssé alakult át, bár nem ért el akkora hatást, mint a hat évvel korábbi eset. A második villamos-bojkottba már az aktivizálódó katalán egyetemi diákság is bekapcsolódott. Egy hónappal később a barcelonai egyetemen 800 katalán diák gyűlést tartott és az oktatási miniszter lemondását követelték. A hatóságok lezárták a termet és mindegyik résztvevőt elkapták, szankcióval sújtották, amire válaszul az egyetemi ifjúság két hétig általános sztrájkba lépett.[44]

A második villamos-bojkott előtt néhány hónappal a diákság egy saját szervezésű demonstrációval már észrevétette magát. Az 1956 őszi budapesti forradalom szovjet leverése ellen tiltakoztak a felvonulók. Az antikommunista rezsimnek ez ellen elvben nem lehetett kifogása, de az áthallás nyilvánvaló volt, a katalán diákok a kis közép-európai nemzet eltiport szabadságharca apropóján magukra, a kis katalán nemzetre gondoltak, a szolidaritásuk kifejezése mellett saját helyzetük ellen is tiltakoztak. A hatóságok is rájöttek az összefüggésre, és „jutalmul" ideiglenesen bezárták a barcelonai egyetemet.[45]

A katalánokat ekkoriban már az 50-es évek közepén megjelent két könyv is alaposan felrázta. 1955-ben megjelent Katalóniában is Josep Ferrater Mora műve a katalán élet formáiról, és amint említettük, egy évvel korábban adták ki Vicens i Vives máig alapvetésnek számító esszéjét, a két kötet együtt a katalán identitás újragondolását inspirálta. A Katalóniában élő Vicens i Vives rendkívül népszerűvé vált, valóságos sztár, középkortörténészből szinte a nemzet szellemi vezetője lett, aki komoly hatást gyakorolt a történészeken túl a katalánista politikusok új generációira is. Vicens i Vives a következő években aktívan is részt próbált venni Katalónia diktatúra utáni, leendő újjáépítésének szellemi előkészítésében, titkos társaságot alapított Katalónia Újjáépítésének Szövetsége (*Associació pel Redreç de Catalunya*) néven, amelyet az a meggyőződés vezérelt, hogy a demokratikus és föderális spanyol állam lehet a Spanyolország nemzetei közötti megbékélés útja. Ez a program két évtizeddel később befolyásolta a demokratizálódás idején meghatározó katalánista politikusok nézeteit is.[46]

A létében fenyegetett katalán nemzet tagjai között természetesen akadtak olyanok is, akiknél a spanyol kényszerasszimiláció teljes ellenhatást váltott ki, és katalánizmusuk szélsőséges ellenreakcióként sovinizmussá torzult. Ők sem folyamodtak erőszakhoz, egyes képviselői szamizdat kiadványokban magasztalták a katalánságot és becsmérelték a

spanyol ellenlábast. Az egyik ilyen munka *Justificació de Catalunya* címen az 50-es évek végén jelent meg, szerzője a katalán felsőbbrendűséget hangsúlyozta Spanyolország többi részével szemben, szerinte a bizáncias és mór tradíciójú, politikai kultúrájú spanyolságnak a NATO és az európai szervezetek helyett az Arab Ligában lenne inkább a helye, míg Katalónia mindig is a Nyugat szerves része volt.[47]

A Franco-korszak első húsz évében volt a diktatúra és a spanyolosítás a legkeményebb, de ami a katalánok beolvasztásának politikáját illeti, az legfeljebb csak a felszínen volt sikeres. Ismét bebizonyosodott az a tétel, miszerint minél inkább erővel próbálnak egy erős önazonosságú kisebbséget, főleg egy állam nélküli komplett nemzetet beolvasztani, annál erősebb lesz az identitása, hiszen védekezésre kényszerül. Semmilyen tiltás, büntetés nem tudta megakadályozni, hogy a katalán családok otthon változatlanul az anyanyelvükön beszéljenek, családi körben szinte senki sem tért át a spanyol nyelvre. A katalánok a nyelvüket, identitásukat változatos módon őrizték, nem tudta a rendszer meggátolni azt sem, hogy még a legkeményebb tiltás éveiben is illegálisan katalán nyelvű újságok, könyvek jelenjenek meg, hogy sok tanár iskolaidőn túl titokban anyanyelvükön oktassa a katalán gyerekeket. Az ellen is tehetetlen volt, hogy a katalánok nem felejtették el a nemzeti jelképeiket. Kisebb csoportok titokban mindig megemlékeztek a legfőbb katalán nemzeti ünnepről, szeptember 11-éről, a katalánok számon tartották a Diada napot, sőt, az egyre fontosabb lett számukra. A katalán himnusz betiltására is találtak kiutat, az FC Barcelona zászlója és katalán nyelvű himnusza lett helyette a katalán nemzeti identitás szimbóluma.[48]

Hogy miért éppen egy futballklub jelképei vették át ezt a szerepet? A represszió visszahatásaként felerősödő katalán nemzeti érzés a korábbi időszakokhoz képest is jobban kötődött a labdarúgáshoz és azon belül a Barçához. Egyszerűen nem maradt más intézmény, ami kifejezhette volna a katalán nemzeti identitást, a klub a diktatúrával szembeni (passzív) ellenállás egyik eszköze, központja lett, a klub ekkor vált igazán a katalán identitás alapelemévé, jelképévé. Vagyis egyszerre volt a katalánizmus, illetve a rezsim- és Franco-ellenesség, a katalán nemzeti és demokratikus törekvések jelképe. A Barça teljességgel a katalánság nemzeti csapata lett, beágyazódott a katalán társadalmi és kulturális életbe, a katalán kultúra egyik őrzőjévé vált. Hiába próbálta a rendszer spanyolosítani a klubot, a következő évtizedekre kialakult az a kettősség, hogy a rezsimhű vezetés mögött a demokratikus és önkormányzó Katalónia hívei alkották a tagságát és a szurkolótáborát. Túlzás lenne azt állítani, hogy a Barcelona az ellenállás elszánt fészke volt. A klub elfogadta a diktatúra kereteit, nem feszítette túl kuruckodással (katalánkodással) a húrt. Ahogy a katalán társadalom egésze, a klub sem vállalta a reménytelen és súlyos következményekkel fenyegető aktív ellenállást, megalázó kompromisszumokat kötött, de közben szívósan őrizte identitását, nyelvét és kultúráját, és nem volt hajlandó elspanyolosodni, ezzel már a passzív ellenállás egyik központja lett, ami tovább növelte a tömegvonzását, népszerűségét. A kemény diktatúra idején is a klub tagjának, támogatójának, szurkolójának lenni egyfajta rendszerellenes politikai állásfoglalást jelentett, nem túl drasztikus formáját jelentette a spanyolosítással szembeni kiállásnak, és a katalánság melletti kitartásnak.[49]

A korszak egyik meghatározó katalán írója, Manuel Vázquez Montalbán felismerve a foci szimbolikus erejét, amit a katalánoknak jelent, a diktatúra idején esszét szentelt az FC Barcelonának, mivel a klub „nemcsak a sportról, hanem az egész társadalomról szól", a katalán állam nélküli nemzet „eposzi fegyvereként" a futballpályán elért győzelmekkel viszi előre a katalánok ügyét. Egy írországi kollégája pedig így jellemezte a klub katalóniai szerepét a Franco-érában: „egy párt, egy fegyverek nélküli hadsereg szerepét töltötte be, győzelmei politikai sikerek voltak, a meccsek pedig nagygyűlések".[50]

Katalóniában nyilvános helyen szinte csak a stadionokban lehetett zavartalanul megszólalni, szabadon, következmények nélkül beszélni katalánul. Az FC Barcelona stadionja volt az egyedüli színhely, ahol a katalánok – ha bújtatott formában is, de – nyilvánosan kifejezhették nemzeti identitásukat úgy, hogy ezért nem kockáztattak büntetést, nem kerültek miatta börtönbe, szurkolás közben lehetett mondani olyan dolgokat is, amiket például az utcákon nem volt ildomos, mert következményekkel járhatott. A Barça stadionja a diktatúra éveiben „egyfajta szent helynek számított, ahol a katalán nyelvet és jelképeket tiltó rendelkezés ellenére a legsötétebb években is pislákolt az őrláng, tovább élt a »nemzeti« kultúra. Amikor a mérkőzéseken a szurkolók – katalán nyelven – Visca el Barcelonát! kiáltottak, mindenki tudta, hogy ezzel burkoltan azt fejezik ki: Visca Catalunya, Hajrá, Katalónia!”[51]

FELHASZNÁLT IRODALOM

Anderle Ádám (1985): *Megosztott Hispánia*. Budapest, Kossuth.
Anderle Ádám (1992): *Spanyolország története*. Budapest, Móra.
Balcells, Albert (1996): *Catalan Nationalism: Past and Present*. London, Macmillan.
Balcells, Albert (2004): *Breve historia del nacionalismo catalán*. Madrid, Alianza Editorial.
Brinkmann, Sören (2009): Lluís Companys, the ‘Martyr-President’: The Rise and Fall of a Catalan Myth. *Journal of Catalan Studies*, 2009, 60–82.
Burns, Jimmy (1999): *Barca. A People’s Passion*. London, Bloomsbury.
Castro, Liz (ed.) (2013): *What’s up with Catalonia?* Ashfield, Catalonia Press.
Catalonia Calling – What the world has to know (2013). Barcelona, Sapiens.
Conversi, Daniele (1997): *The Basques, the Catalans and Spain.* London, Hurst & Company.
Cortazar, Fernando Garcia de – Vesga, José Manuel González (2005): *Spanyolország története*. Budapest, Osiris.
Domonkos Endre (2012): *Nemzetközi autonómia-modellek és kisebbségi kérdés: a katalán regionális autonómia és tapasztalatai.* Budapest, Budapesti Gazdasági Főiskola.
Dowling, Andrew (2013): *Catalonia since the Spanish Civil War – Reconstructing the Nation.* Brighton, Sussex Academic Press.
Fontana, Josep (2014): *La formacio d’una identitat. Una história de Catalunya*. Vic, Eumo Editorial SAU.
Fradera, Josep M (2009): *La Pátria dels Catalans: história, politica, cultura*. Barcelona, La Magrana.
Giró-Szász András (2002): *A spanyol út Európába.* Budapest, Századvég.
Guibernau, Montserrat (2004): *Catalan Nationalism – Francoism, Transition and Democracy.* London, Routledge.
Győri Szabó Róbert (2016): *FC Katalónia.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
Hargreaves, John (2000): *Freedom for Catalonia? Catalan Nationalism, Spanish Identity and the Barcelona Olympic Games.* Cambridge, Cambridge University Press.
Harris, Simon (2014): *Catalonia is not Spain. A Historical Perspective*. Barcelona, 4Catsbooks.
Harsányi Iván (1988): *A Franco-diktatúra születése*. Budapest, Kossuth.
Harsányi Iván (2006): *Spanyol dilemmák – spanyol megoldások a 19–20. század útvesztőiben*. Pécs, Pannónia Könyvek.
Historia de la Generalitat de Cataluña: https://web.gencat.cat/en/generalitat/historia.
Johnson, Hank (1991): *Tales of Nationalism: Catalonia, 1939–1979.* New Jersey, Rutgers University Press.
Juan, Xavier de (ed.) (2010): *The History of Catalonia.* Barcelona, Museu d’História de Catalunya.
Katalónia – Ismertető almanach (1992). Budapest, Katalán Magyar Kulturális és Baráti Egyesület.
Lénárt András: *A spanyol film a Franco-diktatúrában*. Szeged, JATEPress.
Llobera, Josep R. (2004): *Foundations of National Identity – From Catalonia to Europe.* New York – Oxford, Berghahn Books.
Matthée, Ulrich (1988): *Katalanische Frage und spanische Autonomien*. Paderborn, Schöningh.
McRoberts, Kenneth (2001): *Catalonia – Nation Building without a State*. Oxford, Oxford University Press.
Nemes Krisztina (2013): Jaume Vicens Vives. *Aetas,* 28. évf. 2013/1, 148–159.
Palkó Katalin (2010): Katalónia – egy régió erős identitástudattal. *Regio,* 2010/2, 55–77.

Payne, Stanley G. (2006): *The Collapse of the Spanish Republic, 1933–1936: Origins of the Civil War.* New Haven, Yale University Press.
Preston, Paul (2006): *The Spanish Civil War: Reaction, Revolution and Revenge*. New York, Harper Collins.
Puigjaner, Josep-Maria (1995): *Everything about Catalonia*. Barcelona, Generalitat.
Pujals, Joan Maria (1999): *Las nuevas fronteras de Cataluña*. Barcelona, Ariel.
Scotoni, Pau Puig (2006)*:* A nemzeti megmaradás, a nyelvpolitika és a belső összetartozás katalán modellje. *Pro Minoritate,* 2006. nyár, 51–57.
Segura, Antoni (2013): *Crònica del Catalanisme. De l'autonomia a la independència.* Barcelona, Angle Editorial.
Sipos Katalin (1993): *A regionalizmus történeti és jogi aspektusai.* Budapest, MTA Jogtudományi Intézet.
Sobrequés i Callicó, Jaume (2007): *History of Catalonia.* Barcelona, Editorial Base.
Strubell, Toni (2011): *What Catalans Want – Could Catalonia become Europe's next State?* Ashfield, Catalonia Press.
Szilágyi István (2005): Nemzeti identitás és külpolitika a demokratikus Spanyolországban. In. Kiss J. László (szerk.): *Nemzeti identitás és külpolitika az euroatlanti térségben*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 255–287.
Termes, Josep (2000): *História del Catalanisme fins al 1923*. Barcelona, Pártic.
Tree, Matthew (2011): *Barcelona, Catalonia.* Ashfield, Catalonia Press
Vilar, Pierre (1984): *Spanyolország története*. Budapest. Gondolat,

JEGYZETEK

1 Sobrequés 2007, 113–114., Domonkos 2012, 45.
2 Anderle 1985, 167., Harris 2014, 214.
3 Juan 2010, 186–187., Balcells 1996, 125–127., McRoberts 2001, 40–41., Fontana 2014, 360–362., Guibrnau 2004, 48–49., Dowling 2013, 39–42.
4 McRoberts 2001, 40–42., Catalonia Calling 2013, 14–15., Guibernau 2004, 85.
5 Catalonia Calling 2013, 119., McRoberts 2001, 39., Harris 2014, 213., Guibernau, 2004, 53.
6 Conversi 1997, 109–111., Dowling 2013, 38., Guibernau, 2004, 50–51.
7 Guibernau 2004, 44–45., Lénárt 2014, 65–70., Szilágyi 2005, 259–261.
8 Matthée 1988, 98–106., Catalonia Calling 2013, 118., Vilar 1984, 131., Cortázar – Vesga 2005, 412–413.
9 Segura 2013, 102–115., Domonkos 2012, 45–46.
10 Rovira-Martinez, Marta: Our September 11th (1714), In. Castro 2013, 207–214., Anderle 1985, 165–166., Llobera 2004, 135., Dowling 2013, 38.
11 McRoberts 2001, 41., Catalonia Calling 2013, 124–127., Fontana 2014, 363–369., Conversi 1997, 111–113.
12 Ganyet, Josep Maria: Keep Calm and Speak Catalan, In. Castro 2013, 67–74., Anderle 1985, 168., Conversi 1997, 112–113.
13 Dowling 2013, 39., Balcells 1996, bevezetés IV.
14 Dowling 2013, 56–57.
15 McRoberts 2001, 46., Anderle 1985, 174., Catalonia Calling 2013, 85–87.
16 Manuel Vázquez Montalbán írót idézi Győri Szabó 2016, 60.
17 Győri Szabó 2016, 60–61., Burns 1999, 125–130.
18 Llobera 2004, 152., Fontana 2014, 375–379., Balcells 1996, 136., Dowling 2013, 45.
19 Strubell 2011, 168–173., beszélgetés Montserrat Armengou dokumentumfilmessel, Llobera 2004, 130–133.
20 Harsányi 1988, 28–32.
21 Lénárt 2014, 55–63., Harsányi 1988, 151–175.
22 Lénárt 2014, 60. és 88.
23 Guibernau 2004, 38., Lénárt 2014, 58., Balcells 1996, 130., Harsányi 1988, 15–27. és 49–53.
24 Dowling 2013, 45–46., Harsányi 1988, 53–61., Strubell 2011, 124–129., interjú Eugeni Casanova és Jordi Llisterri katalóniai egyháztörténeti szakértőkkel.
25 Cortázar – Vesga 2005, 415–416., Guibernau 2004, 41., Balcells 1996, 136., Anderle 2006, 124., Dowling 2013, 63., Giró-Szász 2002, 20–21.
26 Balcells 1996, 124–126., Balcells 2004, 179–182., Dowling 2013, 50., Guibernau, 2004, 53.
27 Strubell, 2011, beszélgetés Jordi Pujollal, 54–59., Balcells 2004, 182–184., Balcells 1996, 128–130.
28 Catalonia Calling, 2013, 74–76., McRoberts 2001, 40., Balcells 1996, 137–138.
29 Guibernau 2004, 24–27., Hargreaves 2000, 21–23., Conversi 1997, 139–140.
30 Guibernau 2004, 24–27., Nemes 2013, 154-155., Pujals 1999, 73–82.
31 Idézi Nemes 2013, 154.
32 A két nemzet ilyen szempontú összehasonlítását többen megtették, például Conversi egész könyvet fűzött fel erre a megközelítésre. Conversi 1997.
33 Sobrequés 2007, 117–118., Guibernau 2004, 53–55., Harris 2014, 221–222., Balcells 1996, 128–130.

34 Az ellenállók 1945-ben működő közös szervezetének a nevét kétféleképpen is említik: *Consell Nacional de la Democràcia Catalana* (CNDC, a Katalán Demokrácia Nemzeti Tanácsa), vagy *Aliança Nacional de Forces Democràtiques* (Demokratikus Erők Nemzeti Szövetsége). Balcells 1996, 130–132., McRoberts 2001, 40., Dowling 2013, 43–44., Guibernau 2004, 60–61.

35 Dowling 2013, 51–52., Juan 2010, 189., Guibernau 2004, 53–55.

36 McRoberts 2001, 42., Domonkos 2012, 46., Dowling 2013, 50–53. és 67., Balcells 1996, 144–145., Guibernau, 2004, 56–57.

37 A katalán nyelvű könyvkiadás főként a Selecta kiadó nevéhez fűződött. Conversi 1997, 115–116., Dowling 2013, 52–53., Balcells 1996, 143–144.

38 Hargreaves 2000, 24–25., Balcells 2004, 188–190., Strubell 2011, 112–117., beszélgetés Hilari Raguer-rel, Montserrat kolostorának történész szerzetesével, illetve 124–129., interjú Eugeni Casanova és Jordi Llisterri katalóniai egyháztörténeti szakértőkkel.

39 Dowling 2013, 48. és 54.

40 1939–1975 között összesen 1200 vallási könyvet adtak ki katalán nyelven. Dowling 2013, 4–5. és 55., Guibernau 2004, 42., Anderle 1985, 175., Conversi 1997, 127., Domonkos 2012, 46., Balcells 1996, 133–136., Harris 2014, 223., Strubell 2011, 112–117., beszélgetés Hilari Raguer-rel.

41 Dowling 2013, 60–62. és 66., Guibernau 2004, 59–60.

42 McRoberts 2001, 43.

43 A bojkott különösen az FC Barcelona hétvégi hazai mérkőzésén volt látványos, meccs előtt és után a külvárosi Les Corts stadionba/ból a szolidáris szurkolók közül senki sem szállt fel villamosra oda- és hazafelé, a több mint félszázezer ember gyalog ment oda és haza, zömük egy tömegben a belvároson keresztül. Harris 2014, 224., Nemes 2013, 157., Balcells 1996, 135., Dowling 2013, 60., Győri Szabó 2016, 103.

44 Balcells 1996, 138–139.

45 Dowling 2013, 58. és 70., Guibernau 2004, 61.

46 Nemes 2013, 155–156. Vicens i Vives nem élte meg az átmenetet, 1960-ban, mindössze 50 évesen elhunyt.

47 Dowling 2013, 68.

48 Catalonia Calling 2013, 124–127., Llobera 2004, 115.

49 Győri Szabó 2016, 62. és 99–104., Burns 1999, 134–136.

50 A katalán szerző 1968-ban publikálta ezt a művét. Colm Tóibín: *Homage to Barcelona* (Hódolat Barcelonának) című könyvéből származik az idézet. Győri Szabó 2016, 105–106.

51 Idézi Győri Szabó 2016, 101.

ANDRÁS HANGA

Székelyföld retrospektív – egy közösség identitásának alakulása

Absztrakt: A tanulmányban a székelyföldi magyarság vizsgálata olvasható a nemzet, nacionalizmus és a nemzeti kisebbség fogalmai mentén, valamint azok a politikatörténeti mérföldkövek kerülnek bemutatásra, amelyek a székely közösség/nemzet/építésre való igényt és annak megrekedését mutatják, kiemelve a szimbolikus térfoglalás néhány mozzanatát és Székelyföld területi lehatárolását.
Kulcsszavak: Székelyföld, kisebbség, nemzet, nacionalizmus, szimbolikus térfoglalás

(Bevezetés) Az első világháború következményeként a magyarság jelentős része az „anyaország" határán kívülre került és államalkotó többségi nemzettudattal nemzeti kisebbséggé vált, amit csak erősítettek a második világháború területi revíziói. A román politikai berendezkedés az anyaországtól való földrajzi távolságot is kihasználva az ország közepén az egy tömbben élő magyarság – öndefiníciójuk szerint székelység – felszámolására törekedett. Tette ezt számtalan eszközzel, a közigazgatás átszervezésével (megyésítés – nivelul NUTS III), kényszer lak- és munkahely kijelölésével (kihelyezés), falurombolással, a magyar többségű városok román ajkúakkal való felduzzasztásával, titkosszolgálati eszközökkel. Ebben az időszakban két generáció nőtt fel többé-kevésbé elszigetelve az anyaországtól. 1990 után a magyarországiak egy része a székelységben vélte felfedezni az „igaz(i) magyart" és az Erdélyben élő magyarok végre eljuthattak a nemzet fővárosába, Budapestre, ahol viszont állampolgárságukra és lakóhelyük területi elhelyezkedésére tekintettel lerománozták őket. A magyarországi „váltógazdálkodásos" kormányzás hol kötelességének érezte a határon túli magyarság felkarolását[1], hol ellenük hangolta az anyaországiakat[2].

A Kárpát-medencében élő magyarság esetében sajátos helyzetéből fakadóan tehát többnyire három közösségről, illetve a közöttük lévő viszonyról esik szó: az összmagyarság, az anyaországi magyarság és a nemzeti kisebbségeknek számító határon túli magyarok. Ebben a rendszerben a székelyföldi magyarság „elképzelhető közösségként" tűnik fel (Anderson 2006). Egy elképzelt közösség megalkotásához azonban nélkülözhetetlen történelemmé alakítani az emlékezetet, amelyhez szükség van olyan intézményrendszerre, ami által az újraértelmezett múlt örökségének felidézését programmá lehet tenni ünnepek és évfordulók, szertartások és rítusok, a történeti emlékezetet megtestesítő emlékhelyek, kulturális alkotások formájában – ezeken keresztül intézményesül a nemzetfelfogás és alakul ki a nemzeti identitás. A modern nemzetek kialakulása során az embereknek azonosulniuk kellett a nemzeti identitással, ehhez segítség, ha tudatosul bennük valami „nemzetszerűség". Ez a tudatosodás a nemzeti érzés felfedezése, ami lehetővé tette a társadalom nemzetként való létét. E folyamatnak három nélkülözhetetlen tényezője a közös múlt emlékezeteként kezelt „sors", a kulturális és nyelvi kapcsolatok, amelyek a társadalmi kommunikáció konstitutív alapjai, valamint a magát nemzetként meghatározó csoport tagjainak egyenlősége – a civil társadalom létrejötte (Hroch 2000). A székelység esetében kitapinthatóan létezik mindhárom tényező, ugyanakkor nem tekinthetjük egyszer és mindenkorra kialakultnak, sajátos helyzetükből fakadóan folyamatosan keresik – és találják meg – az elkülönülésre, az önmaguk azonosítására alkalmas jegyeket (András 2020a).

(Nemzet és nacionalizmus) A nacionalizmus a nemzeti identitáson keresztül vezet el a modern nemzetig, ahol a nemzeti elv társadalomszervező elvvé válik. Mielőtt a nacionalizmusról alkotott kereteket áttekintem, lássuk, mi a közös eredője és nevezője ezeknek az elméleteknek, akár államnemzeti, akár kultúrnemzeti nemzetfelfogásról van szó! Feltételezik, hogy a világ sajátosan egyedi sorssal és történelemmel bíró nemzetekből áll és minden politikai és társadalmi jog forrása a nemzet által legitimált. Feltételezik továbbá, hogy minden szabad ember szükségszerűen tartozik valamely nemzethez, a nemzeteknek pedig szükségszerűen szabadon kell rendelkezniük önmaguk felett. Ezekből következik, hogy a nacionalizmusoknak három vezérmotívuma van:

a) az önrendelkezés (autonómia);
b) az egység;
c) az önazonosság eszménye és annak biztosítása (Smith 1991).

Az etnoszimbolista A. D. Smith arra hívja fel a figyelmet, hogy a nacionalizmus kifejezés alatt legalább négy, jól elkülöníthető vizsgálati tárgyat érthetünk:

1) A nacionalizmus a nemzetek kialakulásának általános folyamata (nemzetalkotás), gyakran magában foglalja az államalkotás folyamatát is.

2) A nacionalizmus nemzeti érzés, a nemzethez tartozás érzése, attitűdje vagy tudata, ami magában foglalja a nemzet jólétére, erejére és biztonságára való törekvést.

3) A nacionalizmus a nemzeti státus elérését és/vagy fenntartását politikai célként maga elé tűző mozgalom, amely szervezetekben és azok sajátos tevékenységében ölt testet.

4) A nacionalizmus ideológia, amelynek középpontjába a nemzetet helyezi: az autonómia, az egység és identitástudat megteremtése a cél (Smith 1991).

Smith szerint a nemzet „közös történelmi területtel, közös mítosszal és történelmi emlékezettel, nyilvános tömegkultúrával, egységes gazdasággal rendelkező és minden tagjára nézve azonos jogokkal és kötelességekkel felruházott önálló elnevezésű emberi népesség" (Smith 1991, 14). Feltételeznünk kell, hogy létezik egy bizonyos etnikai mag (etnikum), amelyből a modernizáció során kialakul a nemzet. Az etnikum tagjai elfogadják magukra és egymásra nézve a közös megnevezést, a közös eredettudatot, a közös történelmi emlékezetet. Általánosan ismert és átélt kultúrával, területileg is lehatárolt sajátos haza-fogalommal, sajátos szimbólumrendszerrel és tudáskészlettel rendelkeznek. Könnyű belátni, hogy Smith a nemzet jellemzőit olyan nemzetekre alkotta meg, amelyek önálló államisággal rendelkeznek és nem vette figyelembe az olyan állam nélküli nemzeteket, mint a kurdokat vagy a baszkokat, akik több állam területén élnek és a nemzet ismérveit hordozzák. (Veres 2005) A történetileg új, formálódó, változó és nem egyetemes entitásokat hiába próbáljuk általános és egyetemes keretek közé helyezni, mert a definícióban szereplő kritériumok sem egyértelmű fogalmak, ezért nem annyira gyakorlatiasak egy közösség nemzetként való definiálásában.

Brubaker a közép- és kelet-európai nacionalizmusok tanulmányozása során a kultúrnemzeti nemzetfelfogások négy formáját különítette el. Ezek a nacionalizmusok a nacionalista ideológiák alkalmazásával létrehozott nemzetek nemzetépítési versengését, a konkurens identitás- és emlékezetpolitikákat hivatottak támogatni:

a) nemzeterősítő nacionalizmus (pl. a román állam sajátos nacionalizmusa)
b) anyaországi nacionalizmus (pl. a magyarországi határon túli kisebbségpolitika)
c) kisebbségek nacionalizmusa (pl. a Romániában egy tömbben élő székelység)
d) nemzeti-populista nacionalizmus (a nemzetállamot a vélt vagy valós ellenséggel szemben oltalmazó nacionalizmus) (Brubaker 1996, 26).

A fentiek azonban nem különálló, önmagukban létező formák, hanem kölcsönhatásban vannak egymással, feltételei egymásnak és csak akkor képesek működni, ha mindegyiknek megvan a maga ellenségképe (Szabó 2001). Brubaker szerint azonban sokkal inkább azt kell vizsgálnunk, ahogy a csoport létrejön, mint magát a csoportot, mert a csoport létrejötte dinamikus, ezért ha magát a csoportot vizsgáljuk egy adott pillanatban, akkor a vizsgálat csak arra az adott pillanatra lesz érvényes, ezért inkább a csoport konstrukciós lépéseinek vizsgálata a célravezető, hiszen ezek által a lépések által maga a csoport is alakul. A csoporton belüli és azon kívüli kapcsolatok, illetve azok építése az identitáskonstrukciót rajzolja meg.

Brubaker használhatóan ragadja meg az állam nélküli nemzet fogalmát, ami nemcsak Közép- és Kelet-Európára jellemző képződmény, de ezzel a történelmi háttérrel és a versengő nacionalista ideológiával összekapcsolva leginkább itt találkozhatunk. Jellemző esete a székelység 20. századi története, mert a 19. század folyamán kialakult modern magyar nemzet részét képezte és ehhez képest nagyon korán, 1920-ban a magyar nemzetnek székelyként definiált része elvesztette saját államiságát és egy másik nemzetépítő nacionalizmus által létrehozott állam fennhatósága alá került. A román nemzetállamon belül így kisebbségbe került tömbmagyarság politikai, gazdasági és kulturális intézményrendszerét megnyirbálták, és ezzel visszavetették őket a nemzetépítés egy korábbi szakaszába, miközben az identitásuk nem egy kialakuló, fejlődő szakaszban lévő, hanem egy többé-kevésbé kialakult, stabil, versengő nacionalizmuson alapuló nemzeti identitás.

(Nemzeti kisebbség) A Kárpát-medence nemzeti kisebbségben élő magyar nemzeti identitású társadalmi csoportjaira az anyaországtól való elszakításuk óta hol több, hol kevesebb, de állandó politikai és kulturális nyomást gyakorol az adott államalkotó többségi nemzet intézményrendszere, ami a kultúrnemzeti identitásból és a nemzetépítő programideológiából fakad. Az egyéni nemzeti kisebbségi identitás tudatos, önreflexív vállalása ilyen helyzetben meglehetősen gyakorlatias problémákat vet fel, attól a banálisnak tűnő kérdéstől kezdve, hogy melyik nemzetállam válogatottjának szurkol, addig elmenve, hogy háború esetén melyik ország hadseregében szolgál (Majstorovic–Turjacanin 2013).

Brubaker definíciója szerint a nemzeti kisebbség olyan etnokulturálisan körülírható nemzethez tartozik, amely az adott állam etnokulturális nemzetalkotó többségétől különbözik, az állammal szemben az etnokulturális különbség elismerésére igényt tart, valamint az etnokulturális különbségekre alapozva politikai és kulturális jogokat kér. A nemzetépítő államok nemzeti kisebbségének nemzetépítő ideológiáját dinamikus politikai beállítottságként fogja fel, ami a mindennapi életet tematizáló politikai aktivitásról ismerhető fel. Mindennek előfeltétele az anyaország („external national homeland"), aminek nemzetpolitikája a határain kívül élő „nemzettársai" iránti felelősség vállalása és a róluk való gondoskodás (Brubaker 1996). Brubaker szerint a magyar nemzeti kisebbségek identitásának három fő ideológiai forrása van: a magyar állam nemzetpolitikája és nemzeti diskurzusa, a többségi állam kisebbségpolitikája és nemzeti diskurzusa, valamint a kisebbség elitjének nemzeti diskurzusa, amelyek kölcsönhatásban érvényesülnek (Brubaker 1996).

(Politikatörténeti keretek) A továbbiakban azok a „sorsdöntő" történeti események és politikai döntések kerülnek áttekintésre, amelyek mentén kirajzolódik az önálló székely közösség létrejöttének igénye. A fejezet ugyanakkor nem vállalkozik egy minden részletre kitérő bemutatásra, sem a politikai diskurzusok elemzésére, csupán annak a folyamatnak a vázolására szolgál, amely elvezeti az olvasót arra az útra, amelyen végighaladva szembesülhet a székely közösség „kálváriájával".[3] A székelység számára történelme

során több alternatíva is megfogalmazódott: alkalmazkodás a többségi társadalomhoz (asszimiláció), a többséggel szembeni bezárkózás (izoláció), kivándorlás (migráció), önálló államalapítási kísérlet (szeparatizmus), területi autonómiatörekvések (irredentizmus), kulturális autonómiatörekvések, kommunalizmus. Azok a csoportok, amelyek jól elkülöníthetően különböznek a többségi társadalom csoportjától, nem beszélik „megfelelően" a többségi nyelvet – mint a székelyek – kevésbé képesek asszimilálódni és feladni etnikai identitásukat (Eriksen, 2011). A különböző történeti-politikai események azonban abba az irányba hatottak, hogy a székelység egyre inkább önálló közösségként definiálja önmagát. Az így kialakuló közösség mára olyan kézzel fogható elképzeléseket alkotott, amelyek fennmaradásának alappilléreiként is értelmezhetők.

A modern nemzetek kialakulásának időszakában az első „sorsdöntő esemény" az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc[4], amelynek következményeként Erdélyben felszámolták a három rendi nemzet – a magyar nemesség, a székely[5] és a szász előkelők – rendszerét, amelyet követően felerősödött a modern nacionalizmus, majd az 1876. évi közigazgatási területrendezés során a székely székek helyét a vármegyei rendszer vette át: Háromszék Sepsiszentgyörgy központtal, Csík Csíkszereda, Udvarhely Székelyudvarhely, Maros-Torda Marosvásárhely és Torda-Aranyos Torda székhellyel. Ennek következtében a történelmi Székelyföldről fokozatosan kiszorult Aranyosszék és Marosszék egy része is. Ez az időszak nemcsak a területi átrendeződés szempontjából kiemelkedő, aminek következtében Székelyföld, mint a székely székek által alkotott közigazgatási terület megszűnt létezni, hanem a modern székely nemzet kialakulásának megtörését[6] is eredményezte, hiszen az addig szabad székelyek egységes közigazgatás alá kerültek. Ezzel kezdetét vette a székelyek társadalmi-politikai státuszának többszöri változása. Kelet-Európában felértékelődtek a nyelvi és kulturális sajátosságok, a magyar nemzetpolitika már nemcsak területi, hanem nyelvi-kulturális közösségként is tekintett a nemzetre, a székelyek fokozatosan beleintegrálódtak a magyar kultúrnemzetbe. Ebben az időszakban *a többséghez való alkalmazkodás* alternatíváját alkalmazták. A székely nemzet és annak ősi jogai egyre inkább már csak a retorika és az irodalom területén jelentek meg. „A 19. század második felében a székely identitás is egyfajta regionális identitássá alakult át a magyar nemzettudat megerősödésével, bár a rendi nemzettudat bizonyos fokú továbbélése miatt a legtöbb magyar táji-néprajzi csoportéhoz képest sajátos színezettel és erősebb gyökerekkel rendelkezett" (Pál 2016, 222). Erdély uniója után az érdekeiket megjelenítő regionális párt nem alakult ki, bár 1914-ig a Székely Társaságok Szövetsége és az Erdélyi Szövetség is megpróbálta képviselni az érdekeket a kormányok felé (Romsics 2010; Bárdi 2003; Egry 2013). A 20. század elejétől jelent csak meg az országgyűlésben a „székelykérdés", mint a régió fokozatos gazdasági-társadalmi lemaradása, „az újságok arról számoltak be, hogy a székely származású képviselők akciót indítottak »Székelyföld a székelyeké« jelszóval" (Pál 2016, 66), ennek eredményeképpen 1901-től megindult a „székely akció", amelynek keretében iparfejlesztéssel foglalkoztak a térségben. A két világháború közötti időszakban (1918–1920) újabb átrendeződésre került sor, egy tágabb értelemben vett Székelyföld-fogalom alakult ki, amely magában foglalta a Brassóban és környékén, valamint a Kis-Küküllő mentén élő magyarságot is. Paál Árpád a két világháború között kidolgozta a Székely Köztársaságról szóló elképzeléseit, miszerint a székelyek az önrendelkezési jog alapján fenntartják a kapcsolatukat Magyarországgal, de ha a trianoni békeszerződés következtében más eredmények születnek, akkor a székelyek önálló államot alkotva kívánnak élni (Bárdi 2013, 58). Hasonló kísérlet az 1919. évi párizsi kisebbségvédelmi szerződés 11§. nyomán leírt

székely közületi autonómia is, amelyről Mikó Imre írásaiban lehet részletesen olvasni (Mikó 1934; 1936). Itt látható az áttekintett időszak első önálló államalapítási kísérlete, a *szeparatizmus alternatívája*.

A magyar kultúrnemzetbe fokozatosan integrálódó székelység az első világháborút lezáró 1920. június 4-i trianoni békeszerződés következtében Románia részévé vált, kiszakadt a magyar nemzetépítésből és egy új államalkotó nemzet nemzetépítési törekvéseivel kellett szembenéznie, a közösség történetében tehát megtörtént a második „törés". A román politikai berendezkedés felülről irányított volt, megszűntek az önkormányzati alapú közigazgatások, valamint megindult Románia egységesítésének folyamata, amely kulturális expanzióként, etnikai átrétegződésként, új közigazgatási apparátus kiépítéseként volt értelmezhető (Livezeanu, 1995). Emellett megindult a városok elrománosítása is – voltak (és vannak) olyan nacionalista körök is, amelyek a székelyeket elmagyarosított románoknak tartották – mindez a bukaresti liberális párti Vintilă I .C. Bratianu diszkriminatív álláspontja mentén. Ennek az időszaknak a román politikai döntéseit Bárdi hat korszakra osztotta:

1) 1918–1922 – agrárreform időszaka;
2) 1922–1926 – magyar iparvállalatok és pénzintézetek nacionalizálása, gazdasági diszkrimináció, oktatáspolitikai[7], nyelvhasználati és önkormányzati jogkorlátozása
3) 1928–1931 – prosperitás időszaka;
4) 1931–1934 – gazdasági krízis időszaka;
5) 1934–1938 – antirevizionista mozgalmak időszaka;
6) 1938–1940 – munkajogi, nyelvhasználati és gazdasági diszkrimináció időszaka (miközben a Kisebbségi Statútummal a magyarkérdés rendezését hirdette) (Bárdi 2016, 292–293).

Az elrománosítás további eszközei a magyar településnevek románosítása, a templomépítések (hagymakupolás forradalom) – 1918 és 1940 között közel 463 templom épült (191 ortodox és 272 görögkatolikus), ebből 120 Székelyföldön –, valamint erőszakos vallásváltoztatások, tömegesen kikényszerített áttérések is jellemzőek voltak (Szlucska, 2009). 1923-ban a román alkotmány nemzetállammá nyilvánította Romániát[8] és nem tartotta be sem az 1918-as Gyulafehérvári Nyilatkozatban[9] foglalt kisebbségi jogokat – amelynek csak az egyesülésre vonatkozó része került végül becikkelyezésre –, sem az 1919-es, antanttal aláírt kisebbségvédelmi szerződést[10]. Már ebben az időszakban felbukkantak autonómiatörekvések, de mind sikertelennek bizonyultak Románia nemzetépítő tevékenységeinek tükrében (Bárdi 2016, 325–334). Ez az időszak egyértelműen a többséggel szembeni bezárkózásról szól, az *izoláció alternatívája*.

A második világháború elején, a II. bécsi döntés értelmében 1940. augusztus 30-án a német–olasz bizottság határozata szerint Magyarország keleten a Kárpátok hegyláncáig, délen a Nagyvárad–Kolozsvár–Marosvásárhely–Sepsiszentgyörgy vonalig visszakapta a trianoni békeszerződés során elcsatolt területet. A döntést követően szeptemberben bevonult a területre a Magyar Királyi Honvédség és ezzel kezdetét vette a négy évig tartó „kis magyar világ". A visszacsatolás nagy öröm és lelkesedés közepette kezdődött el, Horthy neve és személye kultuszként jelent meg a területen élők számára. A Kárpátok délkeleti sarkában élők – akik nem estek bele a döntésbe – is reménykedtek a visszacsatolásban, hiszen a Teleki-kormány sokáig meggátolta a határon kívül maradt közösség repatriálását. Az elkövetkezendő egy évben megindult a belső migráció, számos magyar költözött át a megnagyobbodott Magyarországra, míg az Észak-Erdélyben lakó románok átköltöztek Romániába. A döntést követően 1940–1944 között Magyarország külön régióként kezelte Székelyföldet (Maros-Torda, Udvarhely, Csík és Háromszék), ennek tanúbizonysága

a felállított Székely Határőrség is. Az időszakot a kulturális emlékezet mint virágzó és örömteli magyar világot írja le, ugyanakkor néha ellentéteket is szült az anyaország erős gyámsága (Oláh 2016, 439). Ez az időszak ismét *a többségi társadalomhoz való alkalmazkodás*ról szólt.

A következő időszak a székely közösség történetében egy rövid átmeneti szakaszból, valamint a kommunista párt diktatúrájának és nacionalista soviniszta politikájának időszakából áll. Novák szerint az erdélyi magyarság 1944–1989 közötti időszaka három korszakra osztható:

1) 1944–1947 – átmeneti időszak (önálló kisebbségi szervezetek létrehozása, amelyek a baloldali pártokkal szövetkeztek, viszonylag önálló magyar kulturális és oktatási intézményhálózat kiépülése);

2) 1948–1965 – a klasszikus sztálinizmustól a nemzeti kommunizmusig;

3) 1965–1989 – a Ceaușescu-korszak (Novák 2016, 453).

1944-ben Románia a szovjet csapatok nyomában visszafoglalta Észak-Erdélyt, megkezdődött a megtorlások kora és a kisebbségi politizálás addigi keretei is átalakultak – már nem önálló volt, hanem érdekképviseleti lehetőségeket kereső. Az Ellenséges Vagyonokat Kezelő és Ellenőrző Pénztár (CASBI) a magyar állampolgárságú személyek vagyonát és a magyar érdekeltségű vállalatok ingóságait elkobozta, folytatódott az elrománosítási politika, bevezették a vélelmezett ellenség fogalmát (inamic prezumat), ami azokra az elsősorban dél-erdélyi magyar nemzetiségű román állampolgárokra vonatkozott, akik 1944. szeptember 12-én a trianoni Magyarország, valamint Észak-Erdély területén tartózkodtak. Sokan azok közül, akik a döntés idején a jelenlegi Magyarország területén voltak (leginkább munkavállalás céljából), félelmükben nem mertek hazamenni, hiszen a tájékoztatás hiánya miatt fogalmuk sem volt arról, hogy milyen megtorlás várhat rájuk. Így szakadtak szét hosszabb időre családok[11], az otthonmaradottak pedig egyre inkább zárt közösséget alkottak az erőszakos elrománosítási politikával szemben. A „székely furfangot" használva igyekeztek kiskapukat keresni az új törvények között, de az új állam hatalma és az anyaország támogatásának hiánya egyre inkább abba az irányba sodorta őket, hogy önmaguknak kell megteremteniük a biztonságot és a megmaradáshoz szükséges teret. Novák ugyanakkor megjegyzi, hogy a Román Kommunista Párt a pártszervezés során Székelyföldet a kezdetektől külön entitásként kezelte, annak sajátos etnikai, gazdasági, társadalmi és kulturális adottságait tekintve (Novák 2016). Ez a román politikai diskurzus is erősítette az egy tömbben élő közösség identitását. 1947 közepére a párizsi békeszerződés nyomán helyreállt Magyarország és Románia diplomáciája, 1947. december 30-án kikiáltották a szovjet mintára szervezett Román Népköztársaságot, ezzel pedig kezdetét vette a kisebbségi megmaradás önálló küzdelme is. 1950-ben megyékből tartományokat és rajonokat hoztak létre, így lett Erdély 22 megyéjéből 11 tartomány (Sztálin tartomány része lett Csík, Udvarhely és Háromszék). 1952–1960 között szovjet nyomásra létrejött Marosvásárhely központtal a Magyar Autonóm Tartomány (MAT) – Csík, Erdőszentgyörgy, Gyergyószentmiklós, Maroshévíz, Marosvásárhely, Szászrégen, Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely és Székelyudvarhely rajonokkal, Marosvásárhely székhellyel – ennek területe jelentette akkor Székelyföldet és ez volt az egyetlen olyan időszak a 20. században, amikor a történelmi Székelyföld többé-kevésbé egységes közigazgatási szerkezetbe tartozott. Erdélyben a MAT határain kívül élő magyarok jogai kevésbé érvényesültek és erőteljesen zajlott az asszimiláció, a szórványban élő magyarságtól megtagadták az alapvető jogokat, ez volt az „erdélyi gettósítás" (Bottoni 2008, 426). Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc hírére Székelyföldön több ellenálló csoport is alakult, a román

vezetés aggodalommal figyelte az eseményeket, ugyanakkor nagyobb megmozdulások nem történtek. Ennek ellenére a magyar forradalom utáni időszakban a megtorlás jellemző volt Romániában is. „Az 1956. évi magyar forradalom a határokon túl és a Székelyföldön elsősorban a Magyarország iránti lelki, érzelmi, nemzeti tartalommal bíró kötődést erősítette meg" (Novák 2016, 467), és a megtorlást preferálók ezt fel is rótták a magyar kisebbség számára. A magyar kormány a történtek után 1958. februárjában látogatott el először Romániába, ahol Kállai Gyula, államminiszter Marosvásárhelyen az alábbi kijelentésével igyekezett „megnyugtatni" a román feleket: „Megmondjuk világosan: nekünk semmiféle területi igényünk sincs. Azt tartjuk, hogy Magyarországnak van épp elég földje, hogy azon – testvéri egyetértésben a szomszéd népekkel – felépítse a maga szocialista hazáját" (Vincze 2003, 218). Ezzel is egyre inkább egyértelművé vált a székely közösség magára maradása. A magyarországi kommunista és szocialista rendszer „elfelejtette" a székelyeket, nem szerepeltek sem a politikában, sem a közéletben, sem az oktatásban. Erdély kérdése és a román–magyar viszony ebben az időszakban a tabutémák között szerepelt, ennek következményeként találkozhatunk napjainkban is a határon túli magyarokat románnak nevező diszkriminatív diskurzussal. Székelyföld 1960–1968 között Maros-Magyar Autonóm Tartományként a Kolozsi Tartománytól elvéve a marosludasi rajont, valamint elcsatolva a déli részét (Sepsiszentgyörgy rajon és Kézdivásárhely rajon) létezett. 1965-ben Gheorghiu-Dej halála után a Román Munkáspárt elnöke Nicolae Ceaușescu lett, és még ez év augusztusában kikiáltották a Román Szocialista Köztársaságot. Ceaușescu kormányzásának első kilenc-tíz éve a viszonylagos liberalizáció jegyében telt, sikeres nemzetközi kapcsolatokat épített ki és nemzetiségpolitikájában nyitott a kisebbségek felé, ezt követően viszont egy fordulat következett, személyi kultuszt és diktatúrát épített ki, tevékenységében a legfontosabb szerepet a román kommunista titkosrendőrség (Securitate) kapta, akik kulcsszerepet játszottak nacionalista politikájában. Tovább szigorították az oktatási törvényt, a települések neveiről szóló újabb korlátozásokat vezettek be, 1975-től kihelyezéseket szabályozó törvényrendeletet alkottak, amelynek értelmében a friss diplomás személyeknek egy központilag kijelölt munkahelyen kellett dolgozniuk meghatározott ideig – a magyar nemzetiségű diplomások a Kárpátokon túli megyékbe, a román nemzetiségű diplomások pedig az erdélyi megyékben. Ez utóbbi is az etnikai összetétel megváltoztatására hozott törvényt támogatta. Az 1968. évi közigazgatási átszervezés – megyésítés – következtében már nem székely székekről, székely vármegyékről vagy „székely tartományról", hanem székely megyékről beszélhetünk – leginkább Hargita és Kovászna megye, de még ide tartozik Maros megye egy kis része is. A megyésítés gyengítette az egységes Székelyföld képet, Marosszék pedig egy olyan román többségű megye részévé vált, amivel egyre távolabb került az immár mentális térképen létező Székelyföldtől. A sok átrendeződés után tehát már nem beszélhetünk úgy Székelyföldről, mint az egykori sajátos közigazgatási területről – bár a „szék", mint közigazgatási elnevezés máig élő a közösség kommunikációjában – ezzel pedig már kezdetét is vette a „virtuális haza" fogalmának kialakulása, valamint egy újfajta azonosságkeresés. A megyésítés által Hargita és Kovászna megye új gazdasági, politikai és kulturális intézményrendszerekhez jutott, ezzel némiképp erősítve a meggyengült Székelyföld helyzetét. Gazdasági szempontból azonban továbbra is gyengének bizonyult a térség, a legnagyobb gazdasági ágazat a mezőgazdaság volt, számottevő iparral alig rendelkezett. A román nacionalista és soviniszta politika pedig tovább folytatódott, az 1980-as évektől már nyílt kisebbségellenesség jellemezte: 1984-ben megszüntették a kisebbségek nyelvén sugárzott televízióadást, a rádióadások idejét és kínálatát pedig csökkentették.

1986–1989 között több tízezren disszidáltak, 1988-ban a település-szisztematizálási terv értelmében számos falut felszámoltak (lásd bözödújfalui falumegsemmisítés), valamint ugyanebben az évben bezárták a kolozsvári magyar konzulátust is. Az újabb tanügyi törvény szerint a tízosztályt végzett magyar diákokat a Regátba, az ottani román diákokat pedig Erdélybe portálták. Ceaușescu egyre inkább állambiztonsági problémaként tekintett a nemzetiségi kérdésre, amit az országban uralkodó gazdasági válság csak tovább nehezített. Ez az időszak több alternatívát is „kínált" a közösség számára, de a nacionalista politika mindenképp az *izoláció* irányába vitte a közösséget, ugyanakkor a Magyar Autonóm Tartomány időszakában (1952–1960) lehetőséget kínált a *kommunalizmusra*, amikor módja nyílt a tartományon belül a közösségi ügyeket közösségi szinten kezelni, ellenőrizni. Később újra visszatért az elnyomás és a bezárkózás. Az 1988-as év számos nacionalista politikai intézkedése már elérte a magyar kormány ingerküszöbét, Grósz Károly MSZMP-főtitkár Aradon találkozott Ceaușescu-val, de a tárgyalás kudarcot vallott. 1989-ben Tőkés László református lelkész kilakoltatási ügye kapcsán összegyűlt tömeg megelégelte a több évtizede tartó zsarnokoskodást és Temesváron kitört az 1989-es romániai forradalom.

A forradalom az elnyomásból ébredő közösség akciója, akik ezzel a megmozdulással esélyt láttak az önállósodásra, a szabadságra. A kezdeti időszakban a román, az erdélyi magyar és a székely közösségek is egyként léptek fel a kommunista rezsim és a diktátor intézkedései ellen és 1989. december 25-én a târgoviște-i helyi laktanyában rögtönítélő bizottság gyorsított eljárással elítélte és kivégeztette Nicolae Ceaușescut és feleségét, Elena Ceaușescut. Ezt követően a megyei első titkárok és fontosabb vezetők elmenekültek Székelyföldről, a tüntető tömeg pedig minden esetben a milícia és a Securitate embereinek eltávolításán „dolgozott", egyes helyeken halálos áldozattal járó események is történtek. December 25-én megalakult a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ), a romániai magyarok érdekképviselete, az országban a hatalmat pedig a Nemzeti Megmentési Front vette át, amelyet Ion Iliescu vezetett és többpártrendszeri választásokat, valamint parlamenti demokráciát vezetettek be az országban. 1990. január 5-én Iliescu egy közleményt adott ki a romániai nemzetiségek jogainak biztosításáról, 20 nappal később azonban egyes erdélyi megyék szeparatista törekvéseiről nyilatkozott, ezzel újra elindítva a magyarellenes közgondolkodást. Alig egy hónap telt el a diktatúra bukása után, amikor az addig együtt örvendő román és magyar felek elkezdtek egymás ellen fordulni, egymásban a veszélyt, a fenyegetettséget, a belső ellenséget látva. Úgy tartották, az erdélyi magyarok külön akarnak válni Romániától és ezzel veszélyeztetik az ország egységét, valamint az a szóbeszéd is járta, hogy a tömbmagyar területeken atrocitások érik a románságot és veszélyben van az életük. Ezeknek a diskurzusoknak a terjesztésében a román média kulcsszerepet játszott és napról napra egyre jobban korbácsolta fel a nacionalista indulatokat. Február 7-én megalakult a Vatra Românească politikai szervezet, amely kifejezetten magyarellenes tevékenységeket folytatott. A magyarok februárban többször is tüntettek a magyar oktatásért több városban is (Marosvásárhely, Sepsiszentgyörgy, Brassó), majd a március 15-i megemlékezéseken a Vatra Românească tagjai megzavarták az ünnepi műsort, több magyart is megvertek. A viszony kezdett egyre jobban elmérgesedni a két fél között, amely az 1990. március 16–21. közötti, mára Marosvásárhely fekete márciusaként elterjedt etnikai konfliktusokban csúcsosodott ki, amelynek 5 halálos áldozata és 278 sebesültje volt. Székelyföld több településéről is spontán alakult csoportok indultak el Marosvásárhelyre, támogatni az ottani magyarságot, de szerencsére időben sikerült őket megállítani, ezzel megakadályozva azt, hogy a konfliktus egész Székelyföldre kiterjedjen. A régió amúgy is „szálka" volt a román vezetés szemében

minden időszakban, hiszen az ország közepén elhelyezkedő terület tömbmagyarsága minden időben élő veszélyként és egyfajta kudarcként is létezett Románia egységesítési kísérleteinek sorában. A román vezetés etnikai konfrontáció kirobbanására készült Székelyföldön, narratívái között Románia területi egységének veszélyeztetése, valamint a visszarendeződési kísérlet is szerepelt. 1991. január 7-én parlamenti bizottság alakult, amely megalkotta az ún. Har-Kov[12] jelentést, amely a két megyéből 1989. december 22-e után elvándorolt (a jelentés szerint „elűzött") románokról szólt, belefoglalva a rendszerváltás során történt rendőrlincseléseket és kádercseréket, amelyeket etnikai tisztogatásként vizionáltak. A jelentést a tévé és a rádió is közvetítette, valamint brosúra formájában országos szinten is terjesztették, a jelentés a mai napig meghatározza a régió romániai megítélését.

Ami Magyarország külhoni nemzetiségi politikáját illeti, a Kádár-korszakban igen visszafogott volt, lényegében tabutémának számított. Az 1956-os forradalom megtorlását követően a romániai magyarság mind a román, mind a magyar pártvezetés szemében kollaboráns bűnbakká vált, a magyar külpolitika pedig biztosította a román felet, hogy nincsenek területi követeléseik. Az 1977-es Kádár–Ceaușescu találkozót követően a román pártvezető gyakorlatilag semmibe vette a megállapodásokat, amit azért tehetett meg, mert a nemzetközi kommunista mozgalmak és országok az 1956-os forradalmat magyar nacionalista lázadásként interpretálták. Következésképp Kádárnak nagyon óvatosnak kellett lennie még 1977-ben is, ha a romániai magyarság jogai mellett akart szót emelni. Mindeközben a „nyugat" Ceaușescu rendszere mellé állt, egyrészt az erdélyi szászok kimenekítése, másrészt a többi szocialista országgal való szembenállása miatt. Nem utolsósorban Románia nagyon olcsó gazdasági forrás is volt, a nacionalista kommunista rendszer gyakorlatilag teljesen kifosztotta az állampolgárait az 1980-as években. A romániai falurombolás terve és elkezdése azonban külföldön is ellenállást váltott ki, Magyarországon 1988. júniusában mintegy 40 ezres tömeg tüntetett Budapesten a Hősök terén. Ez volt az első ilyen méretű (engedélyezett) tömeges tüntetés 1956 óta, a hatalom – Grósz Károly vezetésével – nagyon óvatosan járt el. A tüntetést az akkor frissen alakult, magát demokratikus ellenzéknek nevező szervezetek és csoportok szervezték, amelyek később a rendszerváltásban is tevékenyen részt vettek. A tüntetésre válaszul Románia bezáratta a kolozsvári főkonzulátust és a diplomatákat kiutasította. Grósz 1988. augusztus végén Aradon tárgyalt Ceaușescuval és pont annyira jutott, mint korábban Kádár. A román diplomácia mindkét esetben mélyen megalázta Magyarországot és ezzel a romániai magyarságot is. A rendszerváltást jelentő 1990-es parlamenti választásokat követően Antall József kijelentette, hogy lélekben 15 millió magyar miniszterelnöke lesz. A valóságban azonban csak nagyon-nagyon lassan, kis lépésekben lehetett – ha egyáltalán – haladni, a romániai és jugoszláviai események nem kedveztek a külhoni nemzetpolitikának. 1996. szeptember 16-án Románia és Magyarország az RMDSZ tiltakozása ellenére alapszerződést írt alá, amelynek kisebbségjogi garanciái csak formálisak maradtak, inkább a két ország közötti kapcsolat rendezettebbé tételére volt alkalmas (Bárdi 2008). A rendszerváltás utáni baloldali és neoliberális kormányok a külhoni magyarsággal kapcsolatban álságosan hivatkoztak az emberi jogokra és az Európai Unió mindenhatóságára, a jobboldali és nemzeti kormányok pedig abban a négy évben akarták megoldani a helyzetet, amikor éppen hatalmon voltak. Tehát a mindenkori kormányoktól és nem a „nemzeti minimumtól" függött a külhoni magyarság anyaországi megítélése és képviselete.

Romániában a rendszerváltást követő években sem csillapodtak a kedélyek, még mindig a székelyföldi terrorizmussal riogatták a románokat[13]. Az új román kormány a kommunista korszak asszimilációs politikáját folytatta, így az önállósodásról szóló remények

ismét szertefoszlottak. Az RMDSZ politikai tevékenysége a lassú, pozitív diszkrimináció felé vezető, hajlékony vonalat képviselte, amellyel nagyban hozzájárult a román nacionalista politizálás heves indulatainak csökkentéséhez és a székelyföldi magyarság megmaradásához. Ennek az időszaknak a diszkriminatív állambiztonsági, oktatási és közigazgatási rendelkezései, valamint maga az új alkotmány[14] is („egységes és oszthatatlan") korlátozták a kisebbségi jogokat és az autonomista célok megszüntetését sürgették (Bárdi 2008). A 2000–2004 közötti időszak „virágzó" volt a székelyföldi magyarság számára, hiszen a kisebbségi nyelvhasználat érdekében módosították a közigazgatási törvényt, megkezdte működését a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, önálló magyar középiskolák jöttek létre, módosították a földtörvényt és elismerték a közbirtokosságot. A Magyarország részéről tett első erőteljes intézkedés a 2001-ben elfogadott státustörvény volt, amely az első Orbán-kormány idején született és a magyar igazolvány, valamint a magyar hozzátartozói igazolvány[15] bevezetéséről szólt. Ekkor a székelyföldi közösségek egy olyan dokumentummal rendelkezhettek, amely bár nem személyi igazolványként, de mégis egy hivatalos, a magyar címert viselő dokumentumként igazolta magyarságukat. A közösség tagjai körében azonban megoszlottak a vélemények, az idősebb korosztály leginkább érzelmi indíttatásból az elsők között igényelte az igazolványt, a fiatal- és középkorosztály már inkább az igazolvánnyal járó előnyöket[16] látta benne.

A székelyföldi közösség történetében a következő fordulópontot a 2004. december 5-i magyarországi népszavazás jelentette. A Mádl Ferenc köztársasági elnök által kiírt népszavazás rájuk vonatkozó része a kedvezményes honosítási eljárás bevezetéséről szólt. A szavazás az alacsony részvétel miatt (25% alatti) eredménytelen volt, miközben a szavazás előtti időszakot élénk közéleti csatározás uralta. A kampány során a Fidesz és az MDF az igen szavazatokat, míg az MSZP és az SZDSZ a nem szavazatokat támogatta. A pártok mellett több civil szervezet, nem parlamenti párt, egyház és magánszemély is véleményt formált (Magyarok Világszövetsége, MIÉP, Jobbik stb.). Az érvényes de eredménytelen népszavazáson a szavazók többsége igennel voksolt. A határon túli magyarokat a népszavazás eredménytelensége hidegzuhanyként érte, és ennyi év távlatából kijelenthető, hogy talán túl nagy reményeket is fűztek az eseményhez. A kettős állampolgárság megszerzése nem egyenlő a ténylegesen Magyarországhoz tartozással, a mindennapi életben ugyanúgy a román állam intézkedései, törvényei szerint kellett élniük az életüket. Mégis ez a dátum fekete decemberként, egy második lelki Trianonként íródott be a székelyek történelemkönyvébe, úgy érezték, az anyaország és a benne élő nemzettestvérek a történelem viszontagságai, a hosszú kommunista-szocialista „elhallgatás" és a rendszerváltozás kisebbségekre vonatkozó eredménytelensége után ismét megtagadták őket, végérvényesen magukra maradtak és kénytelenek továbbra is, immár két irányba is kialakítani a megküzdési stratégiáikat. Adrian Năstase akkori román miniszterelnök 2004. december 1-én, Románia nemzeti ünnepén Gyulafehérváron kijelentette, hogy szerinte a magyarországi népszavazás nem más, mint a Fidesz választási kampányának része, és a román szociáldemokrata párt (PSD) véleménye szerint „a probléma abszurd", főleg egy olyan időszakban, amikor „az Európai Unióhoz való csatlakozásra készülünk, ahol mindannyian európai polgárok vagyunk" (Vădean 2011, 171). A 2004–2010 közötti időszak pedig egyértelműen a székely–magyar viszonyok megromlásához vezetett, valamint a székelyföldi önállósodási folyamat erőteljesebbé válását eredményezte. 2004-ben több székelyföldi településen is népszavazást írtak ki az autonómiáról, azonban a prefektusok ezeket a határozatokat megtámadták és érvénytelenítették[17], az SZNT 2006. október 7-én nem hivatalos népszavazást

tartott 254 településen, ahol 395 008 szavazatra jogosult polgárból 209 304 fő ment el szavazni, a szavazás eredményei a következők voltak: 99,31% igen, 0,52% nem és 0,14% érvénytelen szavazat[18]. 2009-ben ismét megkísérelték a népszavazás kiírását 25 településen, de a prefektúra ezt is hivatalos úton megakadályozta[19]. 2010-re már az RMDSZ is az autonómiatörekvések mellett foglalt állást, de eddig minden kezdeményezés kudarcot vallott. Eközben Magyarországon a 2010-ben hatalomra jutott második Orbán-kormány megszavazta a kettős állampolgárság megkönnyítéséről szóló törvényt, valamint a Nemzeti Együttműködés Rendszerének bevezetése által számos nemzetpolitikai tevékenységet fogadtak el a határon túli magyarok megsegítése érdekében. A Romániában ungurként (magyarként), Magyarországon románként titulált közösség egy része azonban többnyire a kettős stigmatizáció okán (is) egyre inkább megfogalmazza elkülönülését, önálló közösségként való definiálását. 2003-ban Tőkés László vezetésével megalakult az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács, majd ez év októberében a Székely Nemzeti Tanács is, Csapó József vezetésével. Mindkét szervezet az autonómiatörekvéseket helyezte tevékenységei előterébe. 2004-ben az RMDSZ kivételével a többi romániai párt elutasította az autonómiaprogramot. A 2004-ben az SZNT által elfogadott arany-kék székely zászlót a 2009. szeptember 5-i Székelyföldi Önkormányzati Nagygyűlésen nyilvánították Székelyföld zászlajának, de a sajtó és a polgárok már korábban is „székely zászlóként" emlegették. Románia 2013-tól kezdve számtalan jogerős ítélet, valamint a 2015-ös új zászlótörvény értelmében arra kötelezte a székelyföldi magyar közösséget, hogy szimbólumait távolítsa el a közterületekről, középületekről és a középületek belsejéből is. A magyarországi válasz az esetekre 2013. február 15-én született, amikor a budapesti Országházra, valamint több önkormányzatra is kitűzték a székely zászlót. A székely zászló ugyanakkor nem az 1945 utáni területi revizionizmus képét tükrözi, nem egy magyar állami szimbólum jelenik meg a törekvésekben, így nem is tudja a román kisebbségpolitika összekötni a korábbi nemzeti diskurzusokkal az esetet. A zavartság abban a meggondolatlan erőszakos megnyilatkozásban is tetten érhető, amikor 2018-ban a román miniszterelnök kivégzéssel fenyegette meg azokat, akik középületekre kiteszik a székely zászlót[20]. A közhangulatot és a két nemzetiség közötti viszonyt a román sajtó, valamint Dan Tanasa által indított feljelentési hullám is befolyásolták. Megtörténik tehát Magyarországon a 2004-es negatív kimenetelű népszavazás, Székelyföldön megfogalmazódik az autonómia kérdése, a román kormány teljes elutasítást tanúsít, miközben diplomáciája során továbbra is azt kommunikálja, hogy az országban minden kisebbségi jog biztosítva van. Kezdetét veszi a *területi autonómia alternatívájának kidolgozása* (irredentizmus), valamint a kulturális autonómia létrehozásának megfogalmazása. Az autonómia tervezete azonban egyre inkább szimbolikussá kezd válni, azáltal, hogy Románia nem kíván tudomást venni az országban élő tömbmagyar közösségről, folyamatosan az egységes és oszthatatlan nemzetállami formát hangsúlyozva. Magyarország erőteljes nemzetpolitikája, amely irányítása alá vette a székelyföldi értelmiségi elitet egyre inkább megakadályozza az önállósodási kísérleteket, mert a székelyföldi elit nem képes elkülönbözni az anyaországtól, és a belső küzdelmekkel is számolnia kell az érdekképviseleteknek. A jelenleg kialakult állapot megszűnése komoly vákuumot és válságot okozhat a közösség számára.

(Szimbolikus térfoglalás Székelyföldön) A nemzeti lét egyik igénye és/vagy ismérve az önállóság, amelynek egyik megnyilvánulása a területi lehatároltság, ideális esetben az önálló államiság. A. D. Smith ehhez is köti a nemzet létezését, ugyanakkor léteznek

állam nélküli nemzetek, és Brubaker a kelet-európai nacionalizmusok kapcsán helyesen ismeri fel, hogy nemzetállamként Magyarország anyaállam, mert vannak a határain túl is magyar nemzettudattal élő közösségek, különösen nagy számú Romániában. A területi lehatároltság igénye éppúgy lehet a magyar identitásból fakadó, mint egy új nemzet létrejöttekor kialakuló törekvés.

A nemzeti identitás építése a helyi identitás erősítésével történő társadalmi folyamat, amelynek egyik eszköze a szimbolikus térfoglalás. Székelyföldön az emberek események által – Világítsuk körbe/Lovagoljuk körbe Székelyföld határait, Székelyek Nagy Menetelése – olyan helyeket jelölnek meg maguknak, amelyekkel érzelmileg azonosulni tudnak. A „hely" kijelölésével, az örökség „helyen" való megteremtésével, megőrzésével, az önmuzealizációval, a virtuális haza megteremtésével nyílik lehetőségük a székely önazonosság megszilárdítására. Egy elképzelt közösség megalkotásához nélkülözhetetlen történelemmé alakítani az emlékezetet – amelyhez szükség van intézmény(rendszer)re – és az átértelmezett múlt örökségének felidézésére (Nora 1999): programmá kell tenni ünnepek és évfordulók (Ezer Székely Leány Napja, Székely Szabadság Napja, Székely Autonómia Napja), szertartások és rítusok (évente megrendezett Őrtüzek), a történeti emlékezetet megtestesítő emlékhelyek (gyimesi kontumáci kápolna, úzvölgyi temető) által. Mindezek létrehozása és fenntartása képes egy közösség identitásképző és -erősítő eszköze lenni. Azáltal, hogy a közösség múltjának helyhez kötött eseményeit szobrokkal, emléktáblákkal, felvonulásokkal jelöli meg, gyakorlatilag magáévá teszi a helyet, mintegy szimbolikusan kijelöli határait és lefoglalja a közösség számára. Az ilyen események és tárgyak révén válik a tér szakrálissá, „a közösség történetével összeforrott térré, szülőfölddé" (Barna 2000, 695).

Napjainkban a vidékfejlesztés kapcsán megvalósuló emlékmű-restaurálás és a hagyományokat újjáéleszteni kívánt események is a szimbolikus térfoglaláshoz kapcsolhatók, a régi emlékhelyek „újbóli felfedezése", új emlékhelyek, események létrehozása jellemzi. Előzőre kiváló példa a madéfalvi veszedelem Siculicidium-emlékműve, a nyergestetői emlékmű vagy akár az „ezeréves határ"[21]. A 2004-ben megalkotott székely zászló kulcsszimbólummá válása jól látható kifejezési módja a szimbolikus térfoglalásnak, hiszen képes megjeleníteni az elképzelt közösséghez való tartozást, a csoportidentitást, az önazonosságot és nem utolsósorban a helyhez fűződő érzelmi-racionális viszonyulásokat egyaránt (Patakfalvi 2015; András 2020b).

A szimbolikus térfoglalás a Said-féle „overlapping territories" fogalmában is értelmezhető. Ezek olyan területek, amelyekre kettő vagy több nemzet is igényt formál sajátjaként, mint „nemzeti" területre. A versengő nemzetek kizárják egymást a területről és mindegyik a saját „képzeletföldrajzát" próbálja érvényre juttatni (Said 2000). Érdemes az overlapping fogalmával kapcsolatban Csepelit és társait szó szerint idézni: „A mindenkori mában élő emberek nemzeti identitását a szocializáció során kialakult történelmi tudás alakítja, amelynek célja a nemzeti lét naturalizálása és a természeti lét nemzetiesítése. A történelmi jelentőséggel felruházott természeti környezet nemzeti jelentésekkel telítődik, amelyek az adott nemzeti hovatartozást vallók számára azt sugallják, hogy ott s nem másutt kell élniük a világban. Nincs is semmi baj addig, amíg a természeti környezeten nem kell osztozniuk különböző nemzeteknek. Ha azonban ugyanaz a természeti vagy épített környezet egyszerre több nemzet történelmében is szerepet töltött be, akkor nehezen feloldható konfliktusok keletkeznek." (Csepeli et al. 2002, 26). Bourdieu szerint pedig az ilyen fajta térfoglalások, határmegvonások és lehatárolások – Székelyföld határainak kijelölése őrtüzek által, körbelovaglás által, a Székelyek Nagy Menetelése kapcsán a „végtelen" hosszúságú székely zászló az

uralkodó határmegvonás – a román ortodox egyház intézményeinek tudatos elhelyezése, illetve az óriási román nemzeti zászló elhelyezése a székely kisvárosok főterein – ellenében akarják legitimálni az új határdefiníciót (Bourdieu 1985).

Székelyföld szimbolikus területi lehatárolása nem nélkülözi a történelmi beágyazottságot, nem előzmények nélkül való. A Székelyföld megnevezés és annak elképzelt határa azonban nem azonos azokkal a közigazgatási egységeknek a határaival, amelyeken elterül.

(Összefoglalás) A Székelyföldön egy tömbben élő magyarság az első világháború következményeként kényszerközösségé vált, nemzetépítésében megrekedt és a 20. század folyamán számos viszontagságon átesett. A közösség önállóságra való törekvése napjainkban is megfigyelhető, amelyet többek között a szimbolikus térfoglalás eszközeivel igyekszik interpretálni és legitimálni. A székely közösségről, mint önálló nemzetről nem beszélhetünk, ugyanakkor folyamatosan jönnek létre olyan intézményrendszerek, olyan közös tudáskészlet (újra)megtalálása, amely által a közösségről való diskurzus egyre inkább legitim módon megjelenik.

FELHASZNÁLT IRODALOM

ANDERSON, BENEDICT (2006) [1983] *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. (ford. Sonkoly Gábor) Atelier füzetek, 8., L'Harmattan – Atelier, Budapest. 44–51., 138–170.

ANDRÁS HANGA (2020a) *A székely identitás szerepe a Székelyföldről elvándoroltak hazatérésében – egy hiányzó stratégia*. Kisebbségi Szemle 5: 1 pp. 63–93.

ANDRÁS HANGA (2020b) *Változó székely identitás. A nemzettudat sajátosságai a székelyföldi fiatalok körében*. Honismeret 48: 3 pp. 42–49.

BARNA GÁBOR (2000) *Mentális határok – megduplázott világok*. In: Balázs Géza (szerk.): Folklorisztika 2000-ben. Folklór–Irodalom–Szemiotika. Tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára, I., ELTE, Budapest.

BÁRDI NÁNDOR (2003) *Az erdélyi magyar érdekek megjelenítése az 1910-es években*. Magyar Kisebbség, 8. (2003) 2–3(28–29):93–105.

BÁRDI NÁNDOR (2008) *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században.* Bárdi Nándor, Fedinec Csilla, Szarka László (szerk.). Gondolat – MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest.

BÁRDI NÁNDOR (2013) *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

BÁRDI NÁNDOR (2016) *A két világháború között, 1918–1940.* In: Székelyföld története III. Bárdi Nándor – Pál Judit (szerk.) MTA BTK – EME – HRM, Székelyudvarhely. 292–293., 325–334.

BOTTONI, STEFANO (2008). *Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960).* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 426.

BOURDIEU, PIERRE (1985) *The Social Space and the Genesis of Groups.* Theory and Society, 14. évf., 6. sz., 1985, 723–744.

BRUBAKER, ROGERS (1996) *Ártalmas állítások*. (ford. Neményi László) In: Beszélő (1. évf.) 7. sz. 26. http://beszelo.c3.hu/cikkek/artalmas-allitasok [2013. 03. 18. 21:35]

CSEPELI GYÖRGY – ÖRKÉNY ANTAL – SZÉKELYI MÁRIA (2002) *Nemzetek egymás tükrében. Interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében*. Balassi Kiadó, Budapest.

EGRY GÁBOR (2013) *Regionalizmus, erdélyiség, szupremácia. Az Erdélyi Szövetség és Erdély jövője*, 1913–1918. Sz, 147. (2013) 1:3–32.

ERIKSEN, THOMAS HYLLAND (2011) *Etnicitás és nacionalizmus*. (ford. Becze Szabolcs, Kalas Györgyi, Kasznár Veronika Katalin, Kiss-Pál Klára, Kovai Cili, Oblath Márton, Plájás Ildikó Zonga, Szántó Diána). Gondolat Kiadó – PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék.

HROCH, MIROSLAV (2000) *A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig: a nemzetépítés folyamata Európában*. (ford. Erdősi Péter) In: Regio (11. évf.) 3. sz. 3–24.

LIVEZEANU, IRINA (1995) *Cultural Politics in Greater Romania: Regionalism, Nation Building, and Ethnic Struggle, 1918–1930*, Cornell University Press, Ithaca, N.Y.
MAJSTOROVIC, DANIJELA – TURJACANIN, VLADIMIR (2013) *Youth Ethnic and National Identity in Bosnia and Herzegovina. Social Science Approaches*. Palgrave Macmillan UK.
MIKÓ IMRE (1934) *A székely közületi kulturális önkormányzat.* Magyar Kisebbség, 13. sz. 365–378.; 15–16. sz. 441–464.
MIKÓ IMRE (1936) *A romániai magyar kisebbség panaszai a Nemzetek Szövetsége előtt*. Hitel, 3. sz. 197–223.
NORA, PIERRE (1999) *Emlékezet és történelem között.* (ford. K. Horváth Zsolt) http://www.aetas.hu/1999_3/99-3-10.htm [2012. 10. 20. 21:35]
NOVÁK CSABA ZOLTÁN (2016) *Az átmenet és a szocializmus évei, 1944–1989.* In: Székelyföld története III. Bárdi Nándor – Pál Judit (szerk.) MTA BTK – EME – HRM, Székelyudvarhely. 453–478.
OLÁH SÁNDOR (2016) *A „kis magyar világ", 1940–1944.* In: Székelyföld története III. Bárdi Nándor – Pál Judit (szerk.) MTA BTK – EME – HRM, Székelyudvarhely. p. 439.
PATAKFALVI-CZIRJÁK ÁGNES (2015) *Szimbolikus konfliktusok és performatív események a „székely zászló" kapcsán*. In: Regio 2015, 23. évf., 2. sz., 41–76.
PÁL JUDIT (2016) *Székely identitás és önkép.* In: Székelyföld története III. Bárdi Nándor – Pál Judit (szerk.) MTA BTK – EME – HRM, Székelyudvarhely. 66., 221–234.
ROMSICS IGNÁC (2010) *Magyarország története a XX. században.* Osiris Kiadó, Budapest.
SAID, EDWARD (2000) *Orientalizmus*. (ford. Péri Benedek) Lettre, 37. http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre37/said.htm [2012. 04. 08. 18:03]
SMITH, ANTHONY D. (1991; 2001) *National Identity.* Penguin Books, London
SZABÓ MÁRTON (2001) *A láthatatlan ellenség.* In Kritika, 12. szám, 8–12.
SZLUCSKA JÁNOS (2009) *„Pünkösdi királyság." Az észak-erdélyi oktatásügy története 1940–1944.* Gondolat Kiadó, Budapest.
VERES VALÉR (2005) *Nemzeti identitás Erdélyben – szociológiai olvasatban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
VINCZE GÁBOR (2003) *A megingathatatlan román–magyar barátság jegyében.* http://epa.oszk.hu/00400/00458/00061/2003honap1cikk22.htm [letöltés dátuma: 2019. 10. 10., 17:36.]

JEGYZETEK

1 Pl. a 2001. évi LXII. tv. a szomszédos államokban élő magyarokról.

2 Pl. a 2004. évi országos népszavazás (2004. december 5.)

3 Fontos leszögeznem ugyanakkor azt, hogy a székelység történelme nem korszakolható a megszokott módon.

4 1848. október 16-án Agyagfalván székely nemzetgyűlésre került sor, ahol Berzenczey László kormánybiztos, Marosszék egyik országgyűlési képviselője szerint egy három személyből álló ideiglenes székely kormányt kell kialakítani, székely nemzeti katonai tábort kell szervezni, valamint tanácskozni szükséges a székely nemzet régi szabadságának visszaszerzéséről. Ez a gyűlés a székely népfelkelés kezdete, az 1848–1849-es szabadságharchoz való csatlakozás dátuma. http://udvarhelyszek.eloerdely.ro/telepulesek/agyagfalva [2019. 10. 10., 18:09]

5 Régi rendi nemzetfelfogás szerint: „székünkben a román falvak is székelyek; székely örökséget bírnak, székely örökösödési törvényt élveznek, s büszkén vallják magok is magukat székelyeknek" [Korunk, 7. (1867) 66. sz. (június 5.)]

6 A kiegyezés idején megjelent újságcikkben már lehetett olvasni olyan elkülönülésre vonatkozó megállapításokat a székelyföldiektől, mint: „ne feledjük, hogy mi nem csak erdélyiek, de székelyek is vagyunk" (Beretzki Sándor: Tartsunk értekezleteket. *Korunk*, 7. (1867) (április 24.) 48.)

7 1924-től kezdve a gyorsabb elrománosítás érdekében ún. kultúrzónát hoztak létre, az iskolákba óromániai tanítókat helyeztek el.

8 Az alkotmány, amely leszögezte, hogy Románia „egységes és oszthatatlan nemzeti állam" a modern liberális nacionalizmus szellemében jött létre. A nemzeti kisebbségek fogalmát nem ismerték el, csak a vallási kisebbségekét, ezáltal az alkotmány kisebbségi jogokat nem is tartalmaz.

9 A gyulafehérvári határozatban leszögezték: „Teljes nemzeti szabadság az együtt lakó népek számára; minden népnek joga van a maga neveléséhez és kormányzásához a saját anyanyelvén, saját közigazgatással, saját kebeléből választott egyének által." A határozatból azonban ezt nem, hanem csak a területek egyesítésére vonatkozó részt cikkelyezték be.

10 „Joguk van saját költségükön jótékonysági, vallási vagy szociális intézményeket, iskolákat és

más nevelőintézeteket létesíteni, igazgatni… A székely és szász közületek… vallási és tanügyi kérdésekben helyi önkormányzatot kapnak." – részlet az 1919-es kisebbségvédelmi szerződésből. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a román politika szerint a szerződésben biztosított székely közületi autonómia biztosítva van az egyházi intézményrendszer által.

11 A biharugrai határincidens után 1947 szeptemberére még a kishatárforgalmat is megszüntették, később a határok átjárhatóságát erősen korlátozták – „román vasfüggöny" –, 1957 nyarán a két kormány ugyan engedélyezte a másik országban élő családtagok látogatását, de az 1956-os forradalom idején bevezetett vízumkényszer továbbra is megmaradt a magyar állampolgárok számára, ami egészen 1960-ig érvényben is maradt.

12 Hargita és Kovászna megye rövidítése. Fontos megjegyezni, hogy a jelentés a kényszerkihelyezéssel küldött személyek elvándorlását is üldözésnek állította be, a jelentés felolvasásakor az RMDSZ parlamenti frakciója kivonult a teremből és kijelentették, hogy a jelentés „az egész magyar nemzeti kisebbség kollektív bűnösségét fogalmazza meg" és ez káros a kisebbség-többség békés, kompromisszumos együttélésére.

13 Egy olyan intézkedést is bevezettek ennek nyomatékosítására, hogy a Székelyföldön áthaladó vonatokon rendőrök és katonák utaztak, hogy megvédjék a román utasokat a helyiektől.

14 Európában Románia az egyedüli ország, amelynek alkotmánya ilyen kitételt fogalmaz meg.

15 Magyar igazolvány: A szomszédos államokban élő magyarokról szóló 2001. évi LXII. törvényben meghatározott kedvezmények és támogatások igénybevételére jogosító okmány, amelyet magát magyar nemzetiségűnek valló személyek kaphatnak kérelmükre a fenti jogszabályban foglalt feltételek teljesítésének igazolása esetén.

16 Kedvezményes utazásra való jogosultság Magyarország területén belül, múzeumok belépőjegyeiből kedvezmények stb.

17 A prefektus megtámadta a népszavazással kapcsolatos határozatot. https://web.archive.org/web/20140204013550/http://erdely.ma/autonomia.php?id=7772&cim=a_prefektus_megtamadta_a_nepszavazassal_kapcsolatos_hatarozatot&autoid=14124&year=2011&month=05&day=01&what=archivum# [2019. 11. 12., 13:12]

18 Székelyföld – cél a közigazgatási egység. https://web.archive.org/web/20140203003331/http://kiszo.hhrf.org/?module=news&target=get&id=4509 [2019. 11. 12., 13:19]

19 „Elmarad" a népszavazás Székelyföld autonómiájáról. https://web.archive.org/web/20140203030558/http://kitekinto.hu/karpat-medence/2009/03/11/elmarad_a_nepszavazas_szekelyfold_autonomiajarol/ [2019. 11. 12., 13:22]

20 https://www.maszol.ro/index.php/belfold/90844-frissitve-mihai-tudose-szavai-a-szekely-zaszlorol-tulmennek-minden-hataron [2019. 11. 12., 13:30]

21 A szimbolikus térfoglalás különböző praxisairól ld. bővebben Bíró A. Zoltán – Bodó Julianna (1997) Szimbolikus térfoglalási eljárások. In Szabó Márton (szerk.): Szövegvalóság: Írások a szimbolikus és diszkurzív politikáról. Scientia Humana, Budapest, 305–332., valamint Bodó Julianna – Bíró A. Zoltán (2017) *Szimbolikus térhasználat változó szerepben*. In Replika 2017/5. szám, 147–161.

BÍRÓ BÉLA

Terminusok és sorskérdések

Bodó Barna kisebbségi létértelmezései, főként a szórványra vonatkozóan, a romániai magyar tudományosság legjelentősebb teljesítményei közé tartoznak. Tavaly megjelent válogatott publicisztikai írásainak gyűjteménye, a *Meggyötört valóság*[1] is világosan jelzi annak a kettős nézőpontnak a termékenységét, mely sajátos állásfoglalásait megalapozza. Bodó Barna a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium (akkor már és még nem annak hívták) egyik büszkesége. Ekként alapvető létélménye a többségben élő kisebbségié. Mivel az egyetem elvégzése után Temesváron „ragadt", egyszerre a szórványlétnek is a peremére került. Intellektuális személyiségének sajátos vonásait e három tényező: a székely „többségi" öntudat, az ebből fakadó személyes bátorság, a külső nézőponton alapuló tisztánlátás és a szórványlét gondjai iránti fokozott érzékenység adja.

A kötetcím, a *Meggyötört valóság* tényeit mindenekelőtt a *Szemen szedett szavak* című fejezet remekbe szabott publicisztikái tárják elénk. A hazai sajtóban szokatlan nyíltsággal és közvetlenséggel. A kötet nagyobbik részét mégis a szórvány kiemelkedő személyiségeinek portréi adják. Van köztük születésnapi köszöntő, gyászbeszéd, megemlékezés. Azok, akikről Bodó megemlékezik, valóban méltóak arra, hogy viszonylag kevesek által ismert teljesítményeik reflektorfénybe kerüljenek. Bodó Barna nélkül az elismerés sokuk esetében elmaradt volna, vagy kevésbé lett volna színvonalas. A szövegek egy másik jelentős része a szórványban vagy a szórványról írt kötetekhez, regionális almanachokhoz, évkönyvekhez írt előszavak, emlékezések, helytörténeti jegyzetek, kordokumentumok. A Székelyföldhöz sem marad hűtlen. Meleg hangú portrékban állít emléket sepsiszentgyörgyi tanárainak. Bodó Barna ebben is a hűség, a közszolgálat emberének bizonyul.

S amint azt kedvenc tanárának, a szintén Székelyföldről Temesvárra származott neves fizikus, Toró Tibor akadémikus szintén jeles közéleti személyiségként ismert fia, Toró T. Tibor a könyv fülszövegében megjegyzi: Bodó Barnának mindehhez polihisztornak kellett lennie. És valóban: a kötetei a természettudományoktól a zsurnalisztikáig, a szociológiáig, a politikaelméletig, a művelődéstörténetig, a jogelméletig és nem utolsósorban a kisebbségtudományig alapos tájékozottsággal közelítenek minden témához, és nem egyszer a már említett kívül-belül látásmód termékenyítő összetettsége révén eredeti, néha éppenséggel meghökkentő gondolatokkal is gazdagítja a tematikát.

Bodó Barna maga is egyfajta *szórványgondnoknak* tűnik, aki közösségének legfontosabb gondjairól gondoskodik és gondolkodik. (Erről a magyar kormányzat által létesített feladatkörről is izgalmas ismertetést olvashatunk a könyvben.)

A *Közéletünk ösvényein* című fejezetben a romániai magyarság egészének legfontosabb gondjait is górcső alá veszi. Hosszabb, jól tájékozott és alaposan átgondolt kommentárral egybekötött tanulmányt olvashatunk az *Európai Egyesült Államok és a kisebbségi kérdés* problémájának kapcsán. A címzett az összmagyar, sőt a nemzetközi nyilvánosság. A fejezet többi írásai is illúziókat oszlatnak. Nem áltatja sem önmagát, sem környezetét. Világosan kimondja: „Kisebbségi léthelyzetben az identitástartalmakat biztosító intézmények elérhetőségének esélye csak akkor 100%-os, ha a kisebbség helyi többséget alkot." Az asszimilációs tendenciák – vagy ezt kiegészítendő – az elvándorlás minden más helyzetben csak erősödhetnek.

Nem véletlen tehát, hogy az asszimiláció kérdése a kötetben és a szerző egyéb írásaiban is központi szerephez jut. Azt a jelenséget, amikor a helyi közösség „külön politikai szándék és nyomás nélkül számbelileg és identitásában is gyengül", Bodó „strukturális asszimilációnak" nevezi. „Ebben az esetben a szórványt kívülről kell nemzetpolitikai szempontok és elvek jegyében támogatni, lévén a szórvány a nemzet határa."

Nem lehet vele nem egyetérteni. Szövegei azonban néha mégis azt a benyomást keltik, hogy az említett esetekben a folyamat megállíthatatlan, s mintegy magától bonyolódik le. Nos, itt már vitám lenne vele. Meggyőződésem, hogy természetes (értsd: maradéktalanul spontán) asszimiláció nincs, az asszimiláció mindig kényszerek hatására következik be. Senki nem mond le önként nyelvéről és kultúrájáról. Vannak, akik úgy vélik, hogy a nyelvről való lemondás más, mint a kultúráról való… Azaz: kérdés, hogy maga a nyelvhasználat elengedhetetlen *nemzetkonstituáló* tényező-e? Hiszen vannak nagy magyarok, akik nem tudtak magyarul. Más-más társadalmi szintről véve a példát: az aradi vértanúk többsége. Vagy sokan a reformkorban újratanulták anyanyelvüket, előtte németül beszéltek, és azért tanultak meg magyarul, mert a németet használva is a nemzet részének tartották magukat. Ez esetben tehát a kényszer tágabban kezelendő, nemcsak erőszak, hanem nyomatékosított mintakínálat, propaganda stb. Azt is mondhatnám: einverstanden. Az érvek helyénvalóknak tűnhetnek, mégsem árt alaposabban mögéjük nézni. A nyelvhasználat szerintem *minden esetben* nemzetkonstituáló tényező, lévén a kultúra egyik alapja. Számos újabb kutatás bizonyítja, hogy a nyelv nem pusztán kommunikációs eszköz, de (a szó szoros értelmében, lásd térbeli tájékozódás, világkép és egyebek) közvetlenül is látásmód-definiáló tényező is.[2] Arról nem is beszélve, hogy a mi magyarjaink külső kényszerek hatására vették fel a németet (érvényesülés, kultúrához való könnyebb hozzáférés stb.), majd egy ellenkező „kényszer" hatására vették fel ismét a magyart. A lappangó kényszerek nézetem szerint mindig felderíthetők. Még akkor is, ha az érintettek vagy utódaik mélyen átérzik a kognitív disszonanciák megszüntetésének érdekében kimunkált – önkéntességi teóriát.

A német nyelv és kultúra (legalábbis ami a magaskultúrát illeti) a reformkorban még jóval átfogóbb és kimunkáltabb volt, mint a magyar. Aki a magyarról a német javára lemondott, soha nem önként tette. Minden esetben egzisztenciális, esetleg éppen kulturális *kényszereknek* engedett. Bár legtöbbször az volt a látszat, hogy egészen önként teszi. A valóban természetes folyamat a német (az angol, a francia, az olasz) kultúrához való anyanyelvi *felzárkózás* volt. Aminek lehetőségét a reformkor nemzeti liberális értelmisége meg is teremtette. A fejlemények azonban még a magyarhoz legszorosabban kötődő német kultúra esetében sem egyfajta összeolvadáshoz, hanem éppen ellenkezőleg: a nyelvi-kulturális határok megerősödéséhez vezettek. Magyar–román viszonylatban is hasonló volt a helyzet. Némileg megkésve, de a románok is a felzárkózással kísérleteztek. Persze náluk is voltak – még a 20. század elején is – jelentős kivételek. Rebreanu – bár színtiszta (erdélyi) román környezetből származott – legalább olyan jól írt és beszélt magyarul, mint bármelyikünk. Olvastam magyar nyelvű irodalmi kísérleteinek jelentős részét. A novelláitól eltekintve, a Magyar Nemzeti Színháznak is írt egy egész estét betöltő drámát, mely nem nyelvi vagy esztétikai fogyatékosságai, hanem a budapesti közönség számára nem egészen *up to date* témája miatt nem került színre. Mégsem lett belőle magyar. Pedig ő valóban kétnyelvűvé és kétkultúrájúvá vált. Fiai számára ugyanis mindkét szülő a lehető legviharosabb „felemelkedés" lehetőségét igyekezett megteremteni. A katonatiszti karriert. Az anya, aki korábbi státusát elveszítette, hiszen zsírosparaszt apja tönkrement, mindenáron vissza szerette volna nyerni egykori „tisztességét", férje pedig, aki az értelmiségi pálya révén próbált kimenekülni a

paraszti sorból, s ezért magyar állami iskolában helyezkedett el, kettejük számára már nem tudta megteremteni a tisztes jólétet, fiai felemelkedését azonban nagyon is szívén viselte. „Rébrán Olivér", ha nem jön a rábízott ezredpénztárból vett „kölcsönnel" kapcsolatos affér, illetve Trianon, szinte bizonyosan részesévé vált volna a magyar kulturális környezetnek. (A szakirodalom gyanúja szerint a vegyes házasság is benne volt már a pakliban.)

De ha nem jön Trianon, és Magyarország előbb-utóbb föderális állammá alakult volna, Rebreanu kettős identitása nagy valószínűséggel akkor sem torkollott volna teljes asszimilációba. Utólag ugyanis egyértelműen kiderült, hogy második identitását nem pusztán az első *kárára*, hanem annak *javára* is kamatoztatta. Azaz a kultúraköziség még *teljesen normális* állapotában leledzett.

Minálunk manapság ez már az egykor magyarnak is számító nyelvterület jelentős részén sem sikerül. Sőt, immár a magyar szórvány kényszerülne arra, hogy felzárkózzon. Ez az elmúlt száz esztendő legszomorúbb fejleménye. Ahhoz azonban, hogy a felzárkózás megvalósulhasson, nemcsak a magyar kultúra megőrzésére, hanem a román alapos elsajátítására is szükség volna. Ehelyett gyakorta nem kettős identitás jön létre, hanem a nyelvi-kulturális senkiföldje, az identitásvesztés, a fogalom tulajdonképpeni értelmében vett akkulturáció.

Nézetem szerint megalapozatlan az – az Erdély-szerte szinte már általános – feltevés, hogy valaki nem lehet kettős**,** sőt többes identitású is. Természetesen, – amint azt A. Gergely András is véli az identitásnak különböző szintjei vannak. Ami nem zárja ki a kettőst. Ez utóbbi valóban szerfelett ritka, és az identitások – népek közti megértés szempontjából meghatározó jelentőségű – *egyenrangúságát* sugallja. Ez természetesen csak különleges intelligencia és nyelvérzék (a kettő összefügg) esetén lehetséges. A kettős identitás azonban korántsem jelent kettős tudatot (egyfajta skizofréniát), hanem az egymást kiegészítő tudatösszetevők komplementaritását. A többes identitás elutasítása csak akkor volna megalapozott, ha az identitást, azaz a nyelvi-kulturális azonosságot valamiféle kizárólagos állapotnak tekintenénk. Nem az. Van, aki a kettős identitás helyett a kettős kötődés szókapcsolatot ajánlaná. Számomra az éles különbségtétel nehezen értelmezhető, hiszen az identitás lényege éppen a kötődés maga. Még érzelmi vonatkozásban is. Állítólag vannak férfiak, akik legalábbis egy bizonyos ideig (de nagyon ritka esetben akár egy életen át) egyszerre két nőbe lehetnek azonos intenzitással szerelmesek (Szabó Lőrinc például…) Aki egy közösséghez bármi okból kötődik, egyben valamiféle identitást (azonosulást) is vállal. Pozitív és negatív értelemben egyaránt…

Az eltérő kulturális azonosságok csak abnormális helyzetekben, azaz az egyéni és társadalmi tudat elméletileg megalapozhatatlan – mert logikailag irracionális, érzelmileg beteges – összefüggésrendszereiben zárhatják ki egymást. Minden egyéb helyzetben kiegészítik és gazdagítják. A helyzet tájainkon sajnos korábban sem volt, és ma sem normális. Szomorú tény, hogy éppen a kettős identitás az, ami manapság is ritkaságszámba megy. Szerencsére vannak magyarok és románok (sajnos inkább magyarok, mint románok), akik, mint Demény Péter, Rostás Zoltán, Marius Tabacu, Paul Drumaru és társaik minden kockázat ellenére vállalkoznak vagy vállalkoztak rá.

És vannak, akikről külön is szót kell ejtenem. A marosvásárhelyi pogrom csúcspontján, Káli Király István, a neves könyvkiadó 80-ad magával, köztük Sütő Andrással is, ott rekedt az RMDSZ-székházban. Mindannyian leszámoltak az életükkel, hiszen miután a hírhedt Judea ezredes cserben hagyta őket, a fejszékkel, bányászcsákjákkal és mértéken felüli alkohollal felfegyverzett (a gyűlölködés megtévesztett eszközévé alacsonyított) hodákiakkal szemben semmiféle esélyük nem lehetett (Hodák az a Marosvásárhely

melletti román település, ahonnan a román szélsőséges nacionalisták a pogrom törzsgárdáját toborozták). Csak kifele lehetett volna menekülni, de egy rendőraltiszt (még egy „ember az embertelenségben") figyelmeztette Káli Királyt, hogy ne is próbálkozzon, mert „azok" ott megölik. Maradt. Négy óra elteltével a tömeg egy része a rádió felé indult, s a némileg fellazult helyzetben – amint Káli Király elmeséli – „néhány józanul gondolkodó román fiatalembernek" sikerült kicsempészni néhányukat. „Engem is egy ismeretlen román fiatalember csempészett ki, miután letörültem arcomról az árulkodó nyomokat; a cselt is ő találta ki: az előcsarnokba érve cigarettával kellett megkínálnom, mintha régi barátok volnánk; még a kellékeket is ő szolgáltatta, lévén, hogy magam nem vagyok dohányos."

A szóban forgó fiatalember (és társai) máig menően névtelenségben maradtak. Nem lett volna tanácsos felfedni magát a tényt sem, hiszen az „áruló" gyakorta csúnyábban járhat az „ellenségnél" is. S suttyomban még üzemelt nálunk egy olyan állami intézmény is, mely előbb utóbb kideríthette, kik is voltak az illetők. (A szóban forgó intézmény – ezt csak mellesleg jegyzem meg – némileg „europaizált" változatban – lásd több évre bebörtönzött „terroristáinkat"! – ma is szorgalmasan teszi a dolgát. De hát nekik is meg kell élniük valamiből…)

Az ismeretlen hősöknek szobrokat szoktunk állítani. Márpedig a szóban forgó fiatalemberek akkor és ott valóban hősök voltak. Az (Európai Unióban oly gyakran és oly agresszív pátosszal emlegetett) emberiesség hősei szinte már hősként cselekedtek. (Még ha azoknak a napoknak a gátlástalanul nacionalista propagandája vitte volna is őket a székházhoz.) Mert tettük korántsem volt kockázat nélküli. Ha egy olyan marosvásárhelyi román, akinek nacionalista érzelmeit a látottak sem ingatják meg, ráismer Káli Királyra, a névtelen hős (és társai) is Sütőék sorsára jutnak. Ha nem végzik még náluk is siralmasabban.

Ott persze még ma sem tartunk, hogy (a pogrom román hőseinek), az emberiesség ismeretlen katonáinak, hiszen már a székháznál a szó „fegyveres" értelmében vett vérontás készült, Marosvásárhely főterén románok és magyarok közösen szobrot állítsanak. Egy „A névtelen román katonák és a román és magyar áldozatok" feliratú táblácskával a talpazaton.

Annak azonban semmi akadálya, hogy legalább nekünk magyaroknak, ha – amúgy általánosságban – a „románokra" gondolunk, ama virtuális szobor mégiscsak felmerüljön a képzeletünkben.

Hátha egyszer, ha még leszünk (de ha a hozzájuk hasonlókon is múlhat, talán mégis csak lehetünk) az a bizonyos szobor is elkészülhet. A közös szoboremeléseknek részünkről évtizedek óta semmi akadálya. Egyéb vonatkozásban is lehetnének is közös „hőseink".

A kettős identitáshoz visszatérve. Maga Bodó Barna is legalább olyan otthonosan mozog a román nyelvben, mint egykor jómagam. A *Timpul* című bukaresti lapnak a 90-es évek elején én is – ha jól emlékszem körülbelül két esztendeig – írtam heti politikai és kulturális kommentárokat. És mégsem lettem román. Bár egy kicsit mégis… De erre inkább büszke vagyok, semmint hogy szégyelleném. Persze jogos a kérdés: milyen román? A románok ugyanis – lásd fentebb! – legalább annyifélék (de legyek tárgyilagos – normális körülmények között – legalábbis lehetnének), mint mi magyarok. Aki felveszi a másik identitás bizonyos vonásait, ezzel mindenekelőtt arra teremt lehetőséget, hogy harmonikusan (azaz kognitív disszonanciák nélkül) *integrálódhasson*, nem annyira a szomszédos nyelvi-kulturális közösségbe, mint inkább abba az állampolgári közösségbe, melynek a más identitásúakkal minden szempontból egyenjogú tagjának szeretné tekinteni önmagát. (Persze azt is elvárnók, hogy *velünk együtt élő* honfitársaink is *ebbe* az állampolgári közösségbe próbáljanak integrálódni. Azaz ne csak mi sajátítsuk el az

ő nyelvüket, de ők – mármint a velünk közvetlenül együtt élők – is a mienket. Többékevésbé legalább. Magyarán, hogy az állam a velünk együtt élő „többségiek" számára – legalább fakultatíve – szintén megteremtse az intézményes lehetőséget a másik nyelvének elsajátítására is. Természetesen ott, ahol erre reális szükség és – egy normálisabb világban – természetes igény is mutatkozik. De ha reális két- vagy többnyelvűség uralkodik, mely persze csupán az állami adminisztráció, a kereskedelem, azaz az állampolgárral közvetlen kapcsolatban álló alkalmazottainak számára lehet *kötelező*, mint munkalehetőség, melyet a „kisebbség" egy része (elvileg legalább fele) *magyarként* is betölthet, rögtön megteremtődne a – Borsi-Kálmán Béla által oly gyakran emlegetett – presztízshierarchiában való felkapaszkodás esélye is. Ez idő szerint sajnos mindez csupán egy gyönyörű szép álom, melynek én már sem a sikerét, sem a kudarcát nem fogom megérni. *Most már* legalább három-négy évtizede az ellenkezője zajlik. De a történelem korántsem ért véget… Bizonyos körülmények közt mindez a román „többség" számára is kifizetődővé válhat. Tőlünk már nincs mit elvenniük. Ennek ellenére ők is kaphatnak tőlünk ezt azt, nem csak mi tőlük. Legalábbis vissza…

Még egy érv a kettős vagy többes identitás lehetősége mellett. A román irodalomnak van olyan alkotója, aki echt románként kitűnő francia regényeket írt. Panait Istratinak hívták. (*Pusztai bogáncsok* című remekműve világhírűvé is vált.) De ettől még román maradt. Sőt, egészen a jobboldallal való rokonszenvekig. (Az a fránya történelem…!) Ahogyan Rebreanu is – immár óromániai „menekültként" – felszámolhatta kettős identitását. Nem csupán az említett „kölcsön" emléke és bátyja tragédiája miatt (lásd *Akasztottak erdeje* című regényét!), de a román nacionalista közeg nyomására is. Többet egy kukkot nem írt és nem is szólalt meg magyarul. A magyar nyelv és kultúra (legalábbis látszólag) úgy hullt le róla, mint – József Attilával szólva – „a ruha másról a boldog szerelemben". Magyar és német nyelve és kultúrája nélkül azonban aligha válhatott volna a román nyelv és kultúra ama kiemelkedő személyiségévé, akivé vált. Erre főként az teremtett számára lehetőséget, hogy mindhárom nyelvet és kultúrát: a románt, a magyart és a németet egyszerre volt képes *kívülről és belülről* látni. Ebben rejlett szemléletének – a román közegben meglepően kiegyensúlyozott – tárgyilagossága és méltósága.[3]

S hasonló okokban rejlett és rejlik szerintem a zsidók legendás (korántsem genetikai) intelligenciájának igazi titka is. (S utaltam már rá: a Bodó Barnáé is.) Persze a zsidókra vonatkozó állítás is bonyolultabb valóságot takar. Amint azt Filep Tamás Gusztáv több írásában is bizonyítja, a felvidéki zsidók közül tömegesen voltak, akik *csak* magyarul beszéltek, tehát sem németül, sem héberül, sem jiddisül, sem szlovákul! Neve nem véletlenül kerül ide, hiszen ő a szerkesztője (valamiféle társszerzője is) Borsi-Kálmán Béla e tételt legalaposabban körüljáró Temesvár-monográfiáinak, amelyekben Borsi-Kálmán éppen a temesvári zsidóságra és németségre vonatkozóan fejti ki hosszasan érlelt – főképp Norbert Elias és Mályusz Elemér korábbi kutatásaira alapozott s azokat tovább finomított – elgondolásait. De a korábban a felvidékieknek és a temesváriaknak is át kellett esniük a kettős identitás (ez esetben általam negatívan értelmezett) fázisán. S merthogy idegen származásuk tudata szinte soha nem tűnhetett el maradéktalanul, azt is tudniuk kellett, hogy „magyarosodva" (azaz az asszimiláció révén) próbálhattak – nem jelentéktelen esélyekkel – „nemesedni". (A szó átvitt és közvetlen értelmében egyaránt.)

A Trianon előtti magyar állam a román értelmiséget legfeljebb román nyelvű („ajkú") magyarokként lett volna hajlandó elfogadni. Igaz, akkortájt még föl sem merülhetett az asszimiláció és az integráció közötti különbségtétel. Hogy a románok, a szlovákok, a szerbek autonóm nemzeti entitásokként illeszkedhetnének a magyar államba, szóba sem jöhetett. Bibóval szólva: az állam szétesésétől való félelmek megbénították a józan mér-

legelést. Igaz a mából nézve úgy tűnik, hogy akkor még nem volt kisebbségi jogrendszer. Ez igaz, de ennek igényét már akkor számos magyar jogosultnak érezte. Már jóval Trianon előtt is. A Martinovics-féle társaságok (kettő is volt) programjairól írja dr. Jancsó Elemér *A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII-ik században* című könyvében: „A forradalmárok Magyarországot autonóm tartományokra óhajtották felosztani, amiket csak tág szövetségi kötelék tartott volna össze. Ilyen tartományoknak szánták Magyarországot, azután Horvátországot, Szlavóniát és Dalmáciát Illíria néven, a felvidéki tót megyékből Szlavonica néven szintén autonóm tartományt akartak kialakítani és végül Erdély és Bánság egy részéből Valahia néven román tartomány létesítését vélték elérhetni."[4] Ez persze még a francia girondisták nemzeti programja. (Lásd később!) De sok vonatkozásban Széchenyi is hasonlóképpen vélekedett. Évtizedek múlva is…

A románok már a – jakobinusból sarjadt napóleoni – francia nemzeteszme bűvöletében cselekedtek. Mert Trianon táján már az volt a megkérdőjelezhetetlen „európai norma". Bármekkora volt köztük a különbség, a magyar állam, akárcsak a francia (legalábbis manipulatíve) az állampolgárságot és nem a nyelvi-kulturális identitást tekintette meghatározónak. Igaz, a mi esetünkben a nemzetiség megnevezés, melyet Trianon végül a – némileg pejoratív – kisebbség terminussal cserélt föl, még nyitva hagyott egy szűk rést a nem magyar nyelvi-kulturális közösségek nemzeti önmegvalósításának alternatívája előtt is. Ezt a lehetőséget azonban elsöpörte a világháború. Egészen pontosan: egy – a kor „idegen" államokban élő népcsoportjai és a „nemzetalkotó többség" számára (bár radikálisan eltérő nézőpontokból) egyaránt „mámorítóan" – újjal cserélte fel.

Az új, román, szlovák, szerb hatalom még kisebbségi közösségekként sem igen számolt velünk, csupán idegen nyelvet beszélő egyéneket akart látni bennünk. Mellesleg a magyar ugyanezt tette, sőt a párizsi békét követően, miután helyzete megszilárdult egyenesen örült, hogy végre különösebb feltűnés nélkül leszámolhat „hűtlen" „nemzetiségeinek" maradékával. Még a némettel is.[5] S a megkezdett folyamatot Kádár egyfajta hallgatólagos alkura alapozva zökkenőmentesen folytatta tovább. Mi határon túli magyarok voltunk a csereérték. S ezen, sajnos, már mit sem változtat a mai restrospektív kisebbségkultusz. (Még az – egyébként felemelő és a szomszédnépekkel való kapcsolatainkat is jótékonyan befolyásoló – *Felszállott a páva* sem.)

A román hatalom meg egyenesen valamiféle barbárokként tekintett ránk, akiket be kell emelni az ősrégi („Traianus-féle!") román kultúrába. Nyílt és teljes asszimilációra törekedett. Maga is meghökkent, hogy az, ami a magyaroknak főként urbánus környezetben (ennek eklatáns példája éppen a századvég és a századelő Temesvárja) látszólag oly könnyen ment, neki nemigen akar sikerülni. Érthető, hogy miért! A *teljes asszimiláció* ugyanis (a szókapcsolattal én Kis Jánosnál találkoztam először, bár némileg más összefüggésben) nézetem szerint csak egyénileg lehetséges. Bennünk, magyarokban túlságosan erős volt a közösségi élmény, egyrészt az összmagyar nemzeti-kulturális közösséghez való tartozás, másrészt az erdélyiség (az ún. transzilvanizmus). Amíg ragaszkodtunk identitásainkhoz, aligha lehetett bennünket egyénként asszimilálni. Még a zsidók is azzal a „fenntartással" választották többé-kevésbé a nyelvi, és részben kulturális asszimilációt, a Kis János-i terminológia szerint értelemszerűen „nem-teljeset", hogy vallásukat és az ezzel összefüggő (nagyon mély) kulturális identitásukat *kollektíve* is megőrizhessék. A gazdasági okok mellett e miatt is taszították ki őket a többségi társadalmak. (Szinte már kivétel nélkül. Sokáig még az amerikai is.) Ma már nyilvánvaló: az asszimiláció (ama véglegesnek tűnő teljes) valóban csak és csakis egyéni lehet, mert kizárólag az eredeti közösséggel való szakításon alapulhat. Sőt, ha valaki szakítana rá időt

és utánajárna, kiderülhetne, hogy a legelvetemültebb nacionalisták – a szó valamilyen értelmében – mindig asszimilánsok voltak. (Magyar vonatkozásban számos zsidó is, legalábbis kezdetben.) A kompenzációs kényszer tette azzá (vagyis a németeknél, a magyaroknál, a románoknál „németebbé", „magyarabbá", „románabbá") őket. (Lásd a mai jócskán nacionalista román állam főméltóságait!) Mellesleg Napóleon is korzikaiként vált minden franciánál franciábbá, ahogyan még Hitler is osztrákként minden németnél „németebbé". S ahogyan a mi legmagyarabb és legrománabb költőink, Petőfi Sándor és Mihail Eminescu is szláv eredetüket kompenzálandó (is) válhattak nemzeti jelképekké. A helyzet – amint azt a zárójeles „is" eleve sugallja – természetesen jóval összetettebb, de itt és most erre sem térhetek ki.)

Trianon után a romániai magyarság még (minden belső ellentéte ellenére) kifele egységes nemzeti közösségként definiálta önmagát. Ezért a románok számára nem maradt (és ma sincs) más hatékony eszköz az asszimilációra, mint az etnikai tömbök – nemzetközi alapokmányok által tiltott, de nehezen értelmezhető és senki által nem ellenőrzött – fellazítása. Amiből a kisebbségi intézményrendszerek felszámolása vagy eljelentéktelenedése is következett. Az a szórványlét, melynek Bodó Barna a kimagasló szakértője.

Az az integráció ugyanis – melyre mi magyarok jogos sérelmeink dacára több rendben is kísérletet tettünk –, s mely a kisebbségi közösségeknek a többségi társadalomba való betagolódását célozta, *csakis közösségi* lehetett (volna). Azaz az „idegen" nyelvi-kulturális közösség csakis *intézményileg is jól szervezett* (az autonómia adekvát formáira alapozott) közösségként illeszkedhet a többségi társadalomba. Ezt már a két világháború közti magyar értelmiség józanabb tagjai is pontosan tudják[6]. Erre bizonyos intézményi keretek és nyelvhasználati jogok állam általi garantálásával – még a szórványban is meglenne a lehetőség. Mert ahogyan azt Bodó Barna megállapítja, a szórvány és a diaszpóra közel sem azonos. Utóbbi esetben a megmaradásra jóval szerényebbek a feltételek. (Bár megfelelő biztosítékokkal és anyaállami gondoskodással ott sem merőben lehetetlenek, legalábbis rövidebb távon…)

Ezért tartom félrevezetőnek a *strukturális asszimiláció* angolszász eredetű (de Bodó Barna által is elfogadott, sőt részben tovább is cizellált) fogalmát is.[7] Bodó világossá teszi, hogy az amerikai Milton M. Gordon strukturális asszimiláció fogalma a diaszpórára vonatkozik, ő viszont a fogalmat az ettől a szerinte is lényegileg különböző szórványra alkalmazza. Csakhogy a fogalom itt is és ott is az *intézményes* asszimilációt, azaz a társadalom intézményi szerkezetének *átalakítását* jelenti. És a két eset valóban nem azonos. A diaszpóra már eleve az eredeti közösségből való formális kiszakadást jelent. Közvetlen kapcsolatra, élő kötődésre itt már alig van lehetőség. A szórvány esetében azonban bár meglazultak a kötelékek, még nem szakadtak el. Ráadásul a szórványban még helyileg is létezett a saját intézményrendszer, sőt nyomokban (lásd iskolák, színház etc.) még ma is fellelhető. Ami hiányzik, az éppen a struktúra, a közösség tagjai közti kapcsolatrendszer egykori strukturáltsága, intézményrendszere. Márpedig a struktúra – tudományos terminus gyanánt – „az egymást kölcsönösen meghatározó alkotó elemek rendszert alkotó, összefüggő egysége". A strukturális asszimiláció fogalma azt a benyomást keltheti, hogy az intézményi szerkezet *rendeltetésszerűen* asszimilál. Az a tény, hogy a szórvány esetében sem kell kitalálni és mellé rendelni az asszimilációs feladatot (az itt már lezárult!), nem jelenti azt, hogy maga az asszimiláció ne türelmes többségi nyomás alatt zajlana. A szórványban az anyanyelv természetessége ugyanis (már) nem adott, lévén**,** hogy a családi kör és a közélet nyelvhasználata kötelező módon különbözik, s ekként az anyanyelvben való megmaradás olyan külön terhet ró az egyénre, amit igen sokan nem vállalnak (mert az adott helyzetekben nem is mindenki számára vállalható). A temesi szór-

ványban – amint azt Bodó Barna is megállapítja – az anyanyelvű iskolát választók aránya 30% körüli. Csakhogy némi *pozitív diszkriminációval*, a kétnyelvűség apró szigeteinek állami támogatásával az anyanyelv vállalása is elérhetővé válhatna. Merthogy, ha az intézmények tényleg „egymást kölcsönösen meghatározó elemek rendszerei", egy valóban *rendeltetésszerű* intézményrendszer nem asszimilálhat. Közösségeket semmiként. A tervszerűen asszimiláló intézményrendszerek alapvonása ugyanis éppen az, hogy a nemszerves (azaz kölcsönösségre alapozott) struktúrák révén az állam éppen a kisebbségi intézményrendszerek kialakulását fékezi meg, vagy – ha azok korábban léteztek – építi le. Ennek eklatáns példái a Trianon utáni erdélyi nagyvárosok, mindenekelőtt Temesvár, Arad, Nagyszeben, Nagyvárad, Kolozsvár, Brassó. Az intézményrendszer fogalma korántsem az iskolarendszerre korlátozódik, mert ha az – folyton sorvadva – meg is marad, elkerülhetetlenül elveszíti vonzerejét, ha az ott szerzett ismeretek társadalmilag sterilnek bizonyulnak. Ha használatukra az adminisztrációban, a vállalati szférában, a szélesebb nyilvánosságban nem nyílik semmiféle lehetőség. S ez alól Temesvár mégoly toleráns világa sem kivétel. A betelepítések, az intézményi szerkezet módszeres torzítása (azaz az asszimilációs kényszerek egykor még céltudatos kialakítása) éppen ezt célozta. A „legalizált" erőszak legkülönbözőbb eszközeivel. Olyannyira, hogy közben – bizonyos szinteken – némelyek még a jóindulat, a kisebbségek iránti megértés (Willkommenskulturszerű) megható szerepeit is eljátszhatják. (Sajnos néha még Magyarországon is.) Miközben a „demokratikus" jogrendszerek antidemokratikus „előírásai" akadálytalanul érvényesülhetnek. Az „életvilág", mely a fennmaradást garantálhatná, menthetetlenül kiüresedik. Itt éppen arról van szó, hogy a pusztán formailag demokratikus rendszerekben, mint amilyenek a mi kelet-európai rendszereink is, de nem csak…) mindkét struktúra (intézményrendszer) tendenciózusan hiányos, felemás. Egyrészt össztársadalmi, másrészt nemzetiségi vonatkozásban.

A strukturális „asszimiláció" a – fogalmak voltaképpeni értelmében – a „többség" és a „kisebbség" egyenjogúságán alapuló *integrációt* jelentené, azaz éppen az autonómia meghatározott formáinak intézményesülését. Ami korántsem létszámfüggő. Néhány száz vagy ezer „kisebbségi" is szervesen, azaz különálló entitásként integrálódhat egy „többségi" társadalomba. Ami voltaképpen a szó szigorú értelmében vett asszimiláció (a nyelvi-kulturális közösségek közti egyénenkénti hasonulás) kifejezett ellentéte lenne. (Svájcban a kisebbségi terminust a szaknyelv módszeresen kerüli is. (Elégséges csupán a Neue Zürcher Zeitungba néha beleolvasni.)

A francia nemzet – alapvetően területi meghatározottságú – eszméjét átvevő amerikai állam vonatkozásában a strukturális asszimiláció nyilvánvalóan *pozitív* fogalom. Mint ahogyan a horvát Zrínyi Miklós, akinek testvére horvát maradt, miközben ő – a magyar királyság, mint államterületet védelmét megéneklő költő és horvát bán – már a magyar nemzeteszme egyik legfontosabb képviselőjévé növekedhetett! Ő is *a szó pozitív értelmében* asszimilálódott magyarrá. Ahogyan minden amerikai, aki magáévá teszi az amerikai angol nyelvet és kultúrát, nyilvánvalóan tiszteletre méltó állampolgárnak számít. (A legutóbbi időkig legalábbis így volt…) Igaz, az amerikaiak nemzetnek tekintik magukat, állampolgári esküjükben a nemzetre hivatkoznak. Függetlenül nyelvtől, származástól. Tehát eltérő nemzetfölfogások is létezhetnek, figyelmeztetnek egyesek. Csakhogy az amerikai eskü kizárólag angolul hangozhat el, és az amerikai kultúra jegyében fogalmazódhat. Az angol himnuszt (nem fárasztom az olvasót bizonyítékokkal, de szép számmal vannak) kizárólag angolul *szabad* énekelni, még a több tízmilliós spanyol nyelvű latinóknak is…!

A „nemzetté-válás”, azaz az államot alkotó „nemzetiségek” a provanszálok (más néven okcitánok), bretonok, katalánok, baszkok, korzikaiak, elzásziak, flamandok, lotaringiai németek és mások asszimilációja még Franciaországban is középkori eszméket humanizált. A polgárság forradalma (legalábbis formálisan) beemelte a nemzetbe (mely ott is nemesi volt, mint Magyarországon) az ország rendjeit. A királyt és a királynőt lefejezte, a nemességet megfosztotta előjogaitól, s aki nem vált „forradalmárrá”, vagy akárcsak gyanúba keveredett, azt is nyaktiló alá kísérte. A korábban még pusztán nemesi nemzetbe való „beemelés” gyakorlatilag nemcsak a társadalmi szabadságot, egyenlőséget és testvériséget hozta el, de a polgárságnak, mint harmadik rendnek a „sikerhez” (mármint a társadalom fölötti korlátlan uralomhoz) arra is szüksége volt, hogy az állampolgárok azonos nyelvet beszéljenek, azonos kulturális közösségbe olvadjanak. Ehhez azonban az uralkodó nemesi réteg, Île-de-France nemeseinek (országosan ugyan kisebbségi, de kulturálisan nemhogy kimunkáltabb, hanem egyenesen a felvilágosodás nyelvének számító, s ekként egyfajta lingua franca szerepét is játszó) francia nyelvét és kultúráját kellett *kisajátítaniuk*. (Ez is a Borsi-Kálmán Béla-féle presztízshierarchia elv, *mint belső kényszer* sajátos esete.) Az egyenlőség, szabadság és testvériség (mely a nemességre már csak súlyos korlátozásokkal lehetett érvényes) mindenkit nyelvileg és kulturálisan tett egyenlővé, szabaddá és testvérré, azaz (egyfajta ideális értelmezésben) *azonossá*. Az egykor nemesek által birtokolt állam mindenkit, aki az új értelemben vett nemzet területén született, francia nyelvűvé és kultúrájúvá „léptetett elő”. (Jött légyen bárhonnan is.) Ahogyan mindenki, aki a középkor folyamán a magyar nemességbe felemelkedett (Mátyás királyostól és Zrínyistől) szintén automatikusan tisztán magyar nyelvűvé és kultúrájúvá vált. És az állam szempontjából csak ők számítottak (akkor is volt *lingua franca*. Természetesen a magyar. Az elitben nyilván a latin). Így aztán a franciáknak tovább is kellett lépniük. A régiókat – prefektúrákká alakítva – nem pusztán korábbi önállóságuktól fosztották meg, de nyelvüktől és kultúrájuktól is. Ez volt a szabadság ára. Ez esetben sem vagyok túlságosan eredeti. Ez, amint a Borsi-Kálmán Béla Temesvár-monográfiáinak első és harmadik változatában megállapítja, *pontosan azonos* a kossuthi felfogással![8]

Magyarországnak erre már nem volt lehetősége. A magyar társadalmat a török hódoltság és az osztrák uralom évszázadokkal vetette vissza. A formálódó magyar polgárság már lekésett arról, hogy a saját girondistáit nyaktiló alá küldhesse. (Bár Martinovicsék esetében „még idejében megtette”). Mondhatnók mégiscsak. Csakhogy a jakobinus diktatúra 1793-ban jut uralomra, a Martinovics-féle szervezkedés 1794-ben indul. Az akkori kommunikáció körülményei közt, a magyar jakobinusokra (nemzeti vonatkozásban legalábbis) még a girondisták eszméi hatnak. A hírek akkortájt még nem interneten cirkulálnak. Azt a gondolatot meg, hogy az állam – ahogyan azt a girondisták tervezték – konföderációvá alakulhasson (a Bastille lerombolásának ünnepe a hivatalos francia terminológiában ma is *A konföderáció ünnepe* néven szerepel) 1798-ban még a francia tartományok képviselőinek hallgatólagosan vagy ki is mondva osztaniuk kellett.

A magyar 1848-ban (a nemzeti lelkesültség számos észszerű megfontolást elsöprő légkörében) ez a megoldás szóba sem jöhetett, hiszen az – a magyar társadalom franciás nézőpontjából – a „nemzeti állam szétesésével” lett volna egyenértékű. (Erdély Magyarországhoz csatolása, bár ezt manapság sem nagyon vagyunk képesek fel- és elismerni, az az *ősbűn*, melyben minden további iszonyat gyökerezik.) Így vált bűnné az egységes magyar nemzetállamnak az a „gyönyörű álma”, mely a franciák esetében (a legutóbbi időkig) erénynek számított. Martinovicsék után már nem akadt (mert legyünk tárgyilagosak: nem akadhatott), aki ezzel az erénnyel a nemzetiségek radikalizációja nyomán

szembeszegülhetett. Az egyetlen Széchenyi, akinek gondolatvilágát máig sem igazán világította át (a románnal szemben önmagát oly tárgyilagosnak tekintő) magyar történettudomány. A téma valahogyan nem comme il faut. Tudomásom szerint az olvasó erről Galló Béla és Mohai Lajos *Meggyőzni vagy legyőzni. Adalékok a magyar vitakultúrához* című remek könyvének[9] a Kossuth–Széchenyi vitát elemző (Galló által írt) fejezetéből szerezhet némi tudomást.

Az I. világháború után a „kisebbségeket elnyomó" Magyarországot és Ausztriát a békecsinálók, azaz éppen a franciák és az angolok darabolták szét. (Amerikai asszisztenciával.) Hogy aztán az asszimilációt, azaz a kisebbségekké degradált nemzetiségek asszimilációját ismét visszahelyezzék jogaiba. A nyelvi-kulturális identitás felszámolása Amerikában, ún. olvasztótégely gyanánt világra szóló sikerré, egyfajta követendő példává lépett elő…

Innen a strukturális asszimiláció ötlete is.

Érthető, mire megy ki a játék. A strukturális itt voltaképpen *alkatit* jelentene. Hosszú időn át úgy tűnt, hogy az amerikai társadalom alkatába van belekódolva az úgynevezett beolvadás. A nyelvi-kulturális és faji ellentéteken felülemelkedő anglo-amerikai felsőbbrendűség jegyében. Ez a felsőbbrendűségi tudat sokáig csodásan működött. Épp napjainkban kezd összeomlani. (Ennek a ténynek talán legszembeötlőbb bizonyítéka a „strukturális rasszizmus" amerikai fogalma.) Ami történik, nagyon hasonló ahhoz, ami egykor Franciaországban történt. A hatalmat több mint két évszázadon át gyakorló fehérek rasszizmusát „asszimiláló" kisebbségek sajátítják ki az angol nyelvet, és tűzik napirendre a fehér kultúra „megtisztításának" (sok szempontból megsemmisítésének) programját. S a fejlemények manapság Franciaországban is „riasztóan" hasonlatosak. Úgy tűnik ott is fordul a kocka…

A kelet-európai társadalmak alkatába mindig is leplezetlenül bele volt (és ma is bele van) kódolva a francia vágású asszimiláns nacionalizmus. (Tisztelet a ma már valóban mind gyakoribb kivételeknek!) De nem az asszimiláció az, ami strukturális (azaz alkati), hanem az agresszív nacionalizmus. Az asszimiláció (azaz a látható és láthatatlan eszközökkel kierőszakolt nyelv- és/vagy kultúracsere) ennek *puszta következménye*. (Minálunk magyaroknál is az volt…) Igaz, a zsidók a 48-as eszmék jegyében asszimilálódtak, vallásukat megtartva vállalták a modern nemzethez tartozást. Ez azonban aligha tekinthető még kivételnek sem. Egyszerűen nem volt más választásuk. Ez lett volna az önkéntesség? Én egykor rendszeresen írtam a Magyar Hírlapnak. S ekként Budapestre is sűrűn fel-, vagy földrajzilag inkább leutaztam. Látogatásaim rendszerint a büfében landoltak. Egyik kedves zsidó barátom, aki már meglehetősen szeszes állapotban volt, tíz perc múlva feltette nekem a Nobel-díjas kérdést: „Te Béla, mi, zsidók itt mindannyian asszimilálódtuk, mi van veletek? Mi az oka, hogy ti erre az istenetekért nem vagytok hajlandók?" Egy „jó" magyar erre – finoman fogalmazva – távozik. Én közismerten nem vagyok az. Kértem még egy féldecit. Neki is voltak (hellyel közzel általam is jogosnak érzett) sérelmei. Hagytam, hogy kibeszélje őket. Ennek ellenére nem az Erdély-kérdés, hanem az alkohol vitte el.

Bodó Barnához visszatérve.: Ha a szó voltaképpeni értelmében vett strukturális integrációról beszélnénk (mint követelményről), az még a szórványra vonatkoztatva is értelmessé válhatna, hiszen ez a „kisebbségi" (az adott körülmények közt még mindig lehetséges) intézményrendszer igényét is természetszerűen integrálná. Ennek a kisebbségi intézményrendszernek a kialakítását és akadálytalan (bár kisebb-nagyobb feszültségektől soha nem mentes), használatának jogát kellene a mai „kisebbségeknek" kivívniuk. A többségi társadalom támogatásával is… Ez pedig – a jelenlegi körülmények közt – csak hathatós nemzetközi segítséggel valósulhat meg.

A diktatórikusan központosított román állam összeomlásának volt egy – általunk, magyarok által – máig nem tudatosított, de a honi magyar kultúrát létében is fenyegető következménye. A magyar kulturális nyilvánosság egysége szűnt meg. Nemcsak a Székelyföld vált többé-kevésé zárt kulturális egységgé, de a kolozsvári lapok, könyvek, színházi előadások nem jutnak el a Székelyföldre, és a székelyföldiek sem Kolozsvárra, Marosvásárhelyre. Nagyváradról, Aradról, Szatmárról, Brassóról, Nagyszebenről nem is beszélve. Az erdélyi magyar kultúra erőteljesen provincializálódik.

Pedig az idő távlatilag – minden látszat ellenére – a mi kezünkre is játszhatna (szerintem – de ez magánvélemény – elkerülhetetlenül fog is), hiszen az Európát fokozatosan elárasztó bevándorlók nyelvi-kulturális és ez esetben főként vallási közösségeinek kérdése az obligát hurráoptimizmus dacára sem oldható meg másként, mint a *pusztán közösségiként elképzelhető integráció* intézményrendszereinek kialakítása és a „többségi" intézményrendszerbe való betagolása révén. Minden egyéb illúzió, sőt szerfelett veszedelmes illúzió!

A többség és a kisebbség közti *kölcsönösségnek* az igényére a polgárosodó Erdélyben a 20. századig számtalan példa volt. Amikor a ténylegesen együtt – azaz egymás közvetlen szomszédságában – élő közösségek kölcsönösen (következésként spontánul) elsajátították és beszélték egymás nyelvét. Sőt nagyvonalakban ismerték egymás kultúráját is. A kölcsönösség a középkor évszázadain át akadálytalanul érvényesülhetett. A lehetőséget a francia nemzeteszme – akkor még véglegesnek tűnő – diadalát kikényszerítő világháborúk zárták ki a magától értetődő lehetőségek köréből. A mai kisebbségelmélet szótárából a kölcsönösség**,** mint fogalom szinte már teljességgel hiányzik. Pedig Nagyvárad, Temesvár, Arad, Szeben, akárcsak Brassó még gyerekkoromban is ezt a kölcsönösséget élte. Nem csak csodálatos némettanáromtól, a Bitte papának becézett Rácz Lajostól tanultam németül. A nagynéném brassói szászhoz ment feleségül. Németországban halt meg nemrégen. Az egyik sógora meg román volt. A közös rokoni vagy szomszédsági összejöveteleken jószerével mindenki minden nyelven megszólalhatott és meg is szólalt. Igényesen és gátlások nélkül. Szinte észre sem vették, éppen melyik nyelvet beszélik. *A váltás annyira természetes volt.* Bár alapvetően Köpecen nevelkedtem, mégis ebből – a szó nemesebb értelmében vett „bábeli életvilágból" – érkeztem a csaknem színmagyar Sepsiszentgyörgy Székely Mikó Kollégiumába. Akkor – ismétlem – már és még nem így hívták, de ki tudja meddig fogják? Mikor lesz szép – románok által ápolt – kedves emlék belőle és belőlünk is?

Hogy ezt a jelenséget a szakma milyen alapon tekinti akkulturációnak (ez Bodó Barna említett tanulmányának másik reflektálatlan importfogalma), rejtély számomra. Az „a-" ugyanis fosztóképző. A fogalomnak tehát kultúravesztést kellene jelentenie. De itt mintha éppen az ellentétét jelentené, hiszen a saját kultúra elvesztése az idegen kultúra elsajátításával, tehát az asszimilációval egyenértékű. S hangsúlyai ekként inkább pozitívok. Én azonban inkább a szintén amerikai Robert A. Dahllal értek egyet, aki szerint „… a nyelv mélyen beágyazódik egy személyiség belső rétegeibe; azt mondani, hogy az enyéim nyelve alacsonyabb rendű másokénál, annyi, mint azt mondani; az enyéim alacsonyabb rendűek másoknál. Mivel az amerikai partokra érkező emigránsok szegények és kiszolgáltatottak voltak, az angolul beszélő többség *rájuk tudott kényszeríteni* [kiemelés tőlem: B. B.] egyfajta nyelvi homogenizációt. Sosem fogjuk megtudni, hogy önbecsülésüket és gyermekeikét mekkora sérülés érte."[10] (Lásd ismét Borsi-Kálmán „presztízshierarchiáját"!)

Milton M. Gordon Bodó által is idézett definíciója szerint viszont az akkulturáció „két vagy több csoport kapcsolatából eredő folyamat, mely a kulturális hasonlóság növekedése felé halad". Gordon értelmezésében tehát az asszimiláció kétségtelenül pozitív folyamat.

Y. Y. Kim kiegészítésével: „Az akkulturáció folyamata […] kommunikációra épül és folyamatos kapcsolatot, kölcsönhatást feltételez a belépő és társadalmi környezete között.” (Ez a definíció kimondatlanul magában foglalja az ez esetben valóban természetes kényszert, amennyiben az egyén egymagában lép be egy homogén, de legalábbis államilag annak tételezett nyelvi-kulturális közösségbe. Választási lehetősége – ha már a belépés mellett döntött – nemigen lehet.)

Ezek a definíciók (legalábbis a modernitásra értelmezve) abszurdumok. Volt ugyan olyan, hogy a germán nyelveket beszélő frankok, vizigótok, burgundok, normannok, vikingek meg mások és a latin nyelvű rómaiak nyelvüket és kultúrájukat összeolvasztva franciákká, olaszokká, spanyolokká, angolokká nemesedtek, de erre én a modernitásban nem látok példát. Itt az egyik nyelv és kultúra (a súlyos intézményi – azaz strukturális – aszimmetria következtében) egyszerűen felfalja a másikat.

Vagy ahogyan az Svájcban történik, megpróbál – kivételesen – együtt élni egymással. Mini nemzetállamok egyfajta – „korszerűtlen”, de a gyakorlatban szinte már kifogástalanul működő – szövetségeként. A svájci példa követése (néhány nem jelentéktelen kivételtől eltekintve) minálunk sajnos már nem lehetséges. (Sőt sokak számára nem is rokonszenves…) Bár Bajcsy-Zsilinszky Endre kevesek által ismert – egy független Erdély mellett érvelő – *Transsylvania: Past and Future* (Erdély múltja és jövője) című, 1944-ben Genfben angolul megjelent könyve (engem legalábbis) maradéktalanul meggyőzött róla, hogy a negyvenes évek közepén még kétségtelenül lehetséges lett volna. Ez az esély azóta elmúlt. Közel száz év módszeres nemzeti manipulációi, tisztességtelenségei, üldöztetései, be- és kitelepítései nyomán végképp vágyálommá vált. Az említett visszaélések sajnos bizonyos pillanatokban, ha a későbbi ellenünk irányuló elnyomásnál enyhébb formában is, de ránk, magyarokra is jellemzőek voltak (lásd csupán a brassói Cenk tetejére applikált Árpád apánkat, a németek brutális kitelepítését, a maradék kisebbségek szinte már teljes nyelvi homogenizációját). A romániai szászok és zsidók kiárusítása, a magyarok mind jelentősebb részének asszimilációja és elvándorlása a méltányos rendezés egykori esélyét Erdélyben is végképp megsemmisítette. A helyzet azonban ma sem reménytelen. Új, a digitalizáció által fokozatosan lehetségessé váló alternatívákat kell önmagunk számára is használhatóvá tennünk. Egészen pontosan meg-, illetve feltalálnunk.

A szakma a nyelvi-kulturális közösségekről szólva, ma már kisebbségeknek bélyegez, sőt – hogy ezzel még inkább bagatellizálhasson – nem a helyi nyelvi-kulturális, hanem az országos arányokra alapozva „súlyoz” bennünket. Az pedig már mindennek a teteje, hogy még etnikumokként is tart számon. Igaz, elfelejti körülírni, hogy voltaképpen mit is ért etnikumon? Nyelvi-kulturális identitást nem érthet, mert ha azt értene, arról is beszélne. De ha nem azt, talán valamiféle faji jelleget? Azt sem hiszem. Bár a szó (és a mögötte álló fogalom) mélyén sunyi módon az lappang. Csakhogy a legkarakterisztikusabb „faji” jelleget, a bőrszínt, ha van, sem lehet levetkőzni, hacsak nem vegyes házasságok hosszú sorozatával. Én azonban – bármennyire is iparkodnék – nem nagyon asszimilálhatnám magamat afro-transzilvánná. Vallási hovatartozást sem jelenthet. Akkor meg mit?

Tudom, ezek az anomáliák nagyrészt abból származnak, hogy az akadémiai szféra (beleértve a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemet is) önnön nemzetközi rangját csak úgy véli fenntarthatónak, ha az éppen divatos amerikai elméleteket visszhangozza, beleértve azok fogalomkincsét is. Értelmes (azaz „szakszerű”) akadémiai eszmecsere csak ezeknek az elméleteknek a fogalomkincsére alapozva „lehetséges”. Ez a hipotézis nézetem szerint már jó ideje helyesbítésre szorul. A hazai (és talán az

anyaországi) társadalomtudományoknak (is) az összmagyar valóságra kell alapozniuk alapfogalmaikat. Már csak azért is, mert a román, a szlovák, az ukrán értelmiség számára is csak akkor tehetjük nyilvánvalóvá és tudatosíthatjuk – közös ügyekként – problémáinkat, ha – legalább mi – már alaposan és elfogulatlanul végiggondoltuk őket.

Ami nem jelenti azt, hogy nem kell – sőt nem kell a lehető legalaposabban – tanulmányoznunk a mai világ „uralkodó" eszméit. Ha egyébért nem, hát azért, hogy viszonyulhassunk hozzájuk. Bodó Barna könyvei, ha hellyel-közzel kelthetnek is fenntartásokat (egy a maihoz hasonlóan bonyolult világban senki nem lehet tévedhetetlen), ebből a szempontból is a leghasznosabbak közé tartoznak.

JEGYZETEK

1 Bodó Barna: *Meggyötört valóság*. Irodalmi Jelen Könyvek, Arad, 2020, 296 oldal.

2 Lásd: a Spektrum der Wissenschat. *Sprache. Eine einzigartige Fähigkeit* című 2020-as 3. számában Lara Boroditsky tabukat döntögető Wie die Sprache das Denken formt, magyarul: Hogyan formálja a nyelv a gondolkodást című írását a 20–23. oldalakon.

3 A Rebreanu-történet részletesebben és szakszerűbben megtalálható Bíró Béla: *A kölcsönösség alakzatai* című könyvének (Brassó, 2017) Rebreanuról szóló írásaiban: a *Konstruált terek Liviu Rebreanu Ion című regényében*, illetve a *Fordulat* címűben, 203–235. oldal.

4 Második kiadás, kiadja az „Ady Endre Társaság" – Cluj, 1936, 53. oldal.

5 Lásd Szále László *Visszaszököttek* című szociográfiáját, Noran Libro, Budapest, 2016.

6 Lásd Cseke Péter egy másik, *Trianoni hófogságban 1918–1945–1990* című, a Nap Kiadónál tavaly megjelent eszmetörténeti tanulmánykötetét.

7 Lásd Bodó *A strukturális asszimiláció elmélete* című, több konferencián is elhangzott dolgozatát.

8 Lásd: *Kisfiúk a nagy viharban*. *A temesvári „Levente-pör" – az első román „irredenta per" – története, 1919–1922.* Kortárs Kiadó, Budapest, 2020, c. javított verziót!

9 Párbeszédkultúra Nonprofit KFT, Budapest, 2019.

10 Robert A., Dahl: *Forradalom után?* Osiris Kiadó – Readers International, Budapest, 1995, 21. oldal.

KAKUK GABRIELLA

Humanitárius vízum

Absztrakt: Az elmúlt évtizedben Európa-szerte, mindenki érzékelte az otthonukat elhagyni kényszerülő és más országokban menedéket kérők számának ugrásszerű emelkedésének problémáját, ha nem is személyesen, a médiában mindenféleképpen. A lakosság 2015-ben szembesült a problémával, azonban a migrációs trendek ezt évekkel korábban előre jelezték.[1]

Az emberek tömegesen menekültek Európába a saját országukban dúló konfliktusok, terror és üldöztetés elől. Az EU-ban 2019-es évben összesen 295 800 fő kapott menekültstátuszt.

2019-ben világszerte 272 millió ember élt a születés helye szerinti országon kívül. Az EU-ban mintegy 57 millió ember (az EU népességének 11%-a) él a születési helye szerinti országtól eltérő országban. Közülük mintegy 20 millió fő származik másik uniós tagállamból, míg megközelítőleg 37 millió fő született az Unión kívül.[2]

A migrációs válság[3] szembesítette Európát az uniós menekültügyi rendszer hiányosságaival. Az Európai Parlament álláspontja szerint a helyzet miatt szükséges a dublini szabályok felülvizsgálata, amelyek meghatározzák, hogy mely tagállam felelős egy adott menedékjogi kérelem elbírálásáért. Az Európai Bizottság 2020 szeptemberében javaslatot tett egy új menekültügyi és migrációs paktumra, amely felülvizsgálja a dublini szabályokat, de több más eljárást is javasol az egész rendszerre vonatkozón.

Továbbá a Parlament részt vett az illegális bevándorlás kezelésére, a határellenőrzések szigorítására, valamint az EU-ba belépő személyekre vonatkozó információk gyűjtésére és tárolására szolgáló hatékonyabb rendszer kialakítására irányuló új intézkedések előkészítésében.

Tekintettel arra, hogy a jelenlegi szabályok alapján a tagállamok között igazságtalanul oszlik meg a felelősség, szükség van egy közös európai rendszerre a menedékkérelmek elbírálásához, hogy ne háruljon minden teher a Földközi-tenger partján elhelyezkedő országokra. A menekültügyi statisztikák vizsgálata során szembetűnik, hogy bár az Európába érkezők száma egyre csökken, azon személyek száma, akik életüket vesztették vagy nyomtalanul eltűntek az Európába tartó tengeri átkelés közben, meredeken emelkedik.

Az Európai Parlament álláspontja szerint a humanitárius vízum bevezetése segítséget nyújthat ezen számok csökkentésében. Jelen tanulmány a humanitárius vízum létjogosultságát kívánja górcső alá venni.

Kulcsszavak: Európai Unió, vízum, humanitárius vízum, Európai Parlament, nemzetközi védelem, migráció

(Bevezető) Az Európai Uniót érintő legutóbbi migrációs válság, mely 2015-ben érte el csúcspontját, hatalmas kihívások elé állította, mind az Uniót, mind az azt alkotó tagállamokat. Ez a kihívás felhívta a figyelmet a menekültügyi rendszer hiányosságaira.

Az elmúlt pár évben nagyon sok esetben érkezett jelentés a Földközi-tengeren, vagy egyéb migrációs útvonalon történt halálesetekről és eltűnésekről. Bár a 2020-as évben hatalmas visszaesés tapasztalható a migrációs statisztikákban, mely mögött az egész világot érintő vírushelyzet áll, ennek ellenére így is sokan veszítik életüket a menekülés során.

2015. szeptember 2-án egy hároméves gyermek is életét vesztette, és a gyermek holttestét felemelő török rendőrről készült fénykép bejárta a világsajtót, talán nevezhetjük ezt a pillanatot fordulópontnak, ugyanis Európa ebben a pillanatban értette meg, hogy mekkora krízissel is néz szembe.

Az ENSZ Menekültügyi Szervezete által közzétett statisztikai adatok[4] értelmében 2018-ban 141.472 menekült és bevándorló érkezett az Európai Unió területére, melyre 2.270 személy eltűnés, vagy halál jutott, 2019-ben 123.663-ra 1.335, míg 2020-ban 95.031-re 1.401. A közzétett adatok alapján megállapítható, hogy az Európába érkezők száma számottevően csökken, mindeközben a halálozási arány drasztikusan emelkedett.

A fent említettek alapján egyértelműen látszik, hogy intézkedésekre van szükség.

2016-ban az Európai Bizottság javaslatot tett a közös európai menekültügyi rendszer (CEAS) reformjára, többek között a dublini rendeletre is, ez határozza meg a menedékkérelmek elbírálásáért felelős tagállamot). Ebben azonban a tagállamok vezetői nem jutottak megállapodásra, ezért a Bizottság 2020 szeptemberében egy új migrációs és menekültügyi paktumot mutatott be, amely több lehetőséget ad a tagállamoknak a szolidaritás kifejezésére és számos új javaslatot tartalmaz a migráció kezelésére. A Parlamentnek és a Tanácsnak közös nevezőre kell jutnia a javaslatok kapcsán.

Az Európai Parlament álláspontja szerint a reform mellett különös fontossággal bír egyrészt a külső határellenőrzés szigorítása, valamint az, hogy a tagállamok a mostaninál hatékonyabban regisztrálják a határátlépőket. A Parlament 2014–2019 közötti jogalkotási ciklusában az európai parlamenti képviselők egyértelmű európai szintű szabályok megállapításán is dolgoztak a reguláris migránsok és a menekültek egyértelmű megkülönböztetése, valamint annak érdekében, hogy a menedékkérőkkel szemben biztosítsák a tisztességes és egyenlő bánásmódot.[5]

Az új migrációs és menekültügyi paktum fő pillérei:

- hatékonyabb és gyorsabb eljárások (például a belépés előtti átvilágítás az EU külső határain)
- méltányos felelősségmegosztás és a szolidaritás (a tagállamok választhatnak, hogyan veszik ki a részüket, ez a rugalmas tagállami hozzájárulások rendszere)
- közös uniós visszaküldési rendszer (például egy visszaküldéssel foglalkozó uniós koordinátor kinevezése, és együttműködés a harmadik országokkal)
- a 2021–2024 közötti időszakra vonatkozó, integrációról és befogadásról szóló új, átfogó cselekvési terv
- megállapodás a menekültügyi és migráció kezelési rendelet alapelveiről.[6]

„A Parlament a humanitárius célú vízumok kiadását a migrációs válság és a Földközi-tengeren történő elfogadhatatlan halálesetek miatt indította el. Kifejtette véleményét többek között a Földközi-tenger helyzetéről szóló 2016. április 12-i állásfoglalásában, továbbá a migrációval kapcsolatos holisztikus uniós megközelítés szükségességéről. A humanitárius célú vízumokat már megvitatták az EU-ban, de konkrét eredmény nélkül. Jelenleg számos célzott nemzeti program létezik, azonban nincs jogi keret az uniós jogban.”[7]

A Tanács 2014 áprilisa és 2016 áprilisa között megvitatta a javaslatot. 2016. április 12-én a Tanács elnöksége felkérte az Állandó Képviselők Bizottságát (Coreper), hogy bízza meg az elnökséget az EP-vel folytatott informális háromoldalú egyeztetések megkezdésével.

Az Európai Parlament 2016. április 12-i, a földközi-tengeri helyzetről szóló állásfoglalásában hangsúlyozta, hogy a humanitárius vízumok a nemzetközi védelemre szoruló személyek számára biztosítják a harmadik országba való bejutás lehetőségét, és lehetőséget biztosítanak arra, hogy menedékjog iránti kérelmet nyújthassanak be.

Erre tekintettel felszólította a tagállamokat, hogy minden létező lehetőséget használjanak ki a humanitárius vízumok biztosítására. Az Európai Parlament álláspontja szerint a nemzetközi védelmet kereső személyeknek lehetőséget kell biztosítani arra, hogy közvetlenül bármely tagállam konzulátusán vagy nagykövetségén európai humanitárius vízumot igényelhessenek, és hogy a humanitárius vízum megadása után, az elbírálást követően a jogosult beléphessen a vízumot kiállító tagállam területére, kizárólag azzal a céllal, hogy ott nemzetközi védelem iránti kérelmet nyújtson be.

A fent említettekre tekintettel az uniós vízumkódexet módosítani szükséges a humanitárius vízumokra vonatkozó konkrétabb rendelkezésekkel. Az állásfoglalásban foglaltakra tekintettel a LIBE-bizottság 2016. április 25-i jelentése módosítja a Vízumkódex átdolgozására irányuló bizottsági javaslatot azzal, hogy a nemzetközi védelmet kérő személyek közvetlenül bármely tagállam konzulátusán vagy nagykövetségén kérhetnek európai humanitárius vízumot. Az elbírálást követően megadott humanitárius vízum lehetővé teszi a jogosult számára, hogy a vízumot kiadó tagállam területére kizárólag abból a célból lépjen be, hogy az adott tagállamban a minősítési irányelvben meghatározott nemzetközi védelem iránti kérelmet nyújtson be.

2016 júniusa és szeptembere között a Tanács megvizsgálta a LIBE-bizottság humanitárius vízumokkal kapcsolatos módosításait. Ezt követően további pontosításokat kért az EP-től, és a Bizottsággal együtt azzal érvelt, hogy a Vízumkódex célja nem a migráció kezelése, és a kérdést az uniós letelepítési keretrendszerben kell megvizsgálni. A Tanács 2016 novemberében és 2017 októberében további megbeszéléseket folytatott a kérdésről.

Mindeközben a médiában nagy visszhangot kapott egy szír család esete, melyet „humanitárius vízum-per" néven említettek. A pert egy házaspár és három kiskorú gyermekük indította. A család tagjai szír állampolgárok, Aleppóban élnek, és állításuk szerint ortodox keresztény vallásúak. 2016. október 12-én vízumkérelmeket nyújtottak be Belgium bejrúti (Libanon) konzulátusán, 2016. október 13-án pedig visszatértek Szíriába. A vízumkérelem célja az volt, hogy lehetővé tegye a család számára az ostromlott Aleppó városának elhagyását, annak érdekében, hogy menedékjog iránti kérelmet nyújthassanak be Belgiumban. A család vízumkérelmének indokai között szerepel, hogy a család egyik tagját elrabolta, megverte és megkínozta egy terrorista csoport, mielőtt végül váltságdíj ellenében szabadon bocsátották. Az eljárás során a család kifejezetten hangsúlyozta, hogy a biztonsági helyzet romlik Szíriában és különösen Aleppóban, valamint hogy ortodox keresztényként fennáll a kockázata, hogy hitük miatt üldöztetésben lesz részük. Továbbá indok, – nem elhanyagolható körülmény – hogy a családnak nincs lehetősége arra, hogy menekültként nyilvántartásba vetessék magukat a szomszédos országokban, figyelemmel többek között arra, hogy időközben lezárták a Libanon és Szíria közötti határt.

E kérelmeket az Office des étrangers[8] 2016. október 18-i határozataival (a továbbiakban: vitatott határozatok) a vízumkódex 32. cikke (1) bekezdésének b) pontja alapján elutasította.

A szír család fellebbezést nyújtott be az elutasító döntés ellen. A család álláspontja hogy az Európai Unió Alapjogi Chartája és az az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló európai egyezmény pozitív kötelezettséget határoz meg a tagállamok számára a menedékjog biztosítására. Álláspontjuk szerint a nemzetközi védelem megadása az egyetlen lehetőség arra, hogy elkerülhető legyen a kínzás és az embertelen vagy megalázó bánásmód vagy büntetés tilalma megsértésének kockázata. E körülményekre tekintettel az említett belga bíróság úgy döntött, hogy előzetes döntéshozatal iránti kérelemmel fordul a bírósághoz.

Az Európai Unió Bírósága (továbbiakban: EUB) felmerült bizonytalan jogi helyzet mihamarabbi megszüntetése érdekében sürgősségi előzetes döntéshozatali eljárás[9] keretében tárgyalta és néhány hét leforgása alatt le is zárta az eljárást és a következő válaszokat nyújtotta:

> „1) A Közösségi Vízumkódex létrehozásáról szóló, 2009. július 13-i 810/2009/EK parlamenti és tanácsi rendelet 25. cikke (1) bekezdésének a) pontját úgy kell értelmezni, hogy az e rendelkezés szövegében szereplő »nemzetközi kötelezettségei« kifejezés nem érinti az Európai Unió Alapjogi Chartáját. A tagállamoknak tiszteletben kell tartaniuk az Alapjogi Charta rendelkezéseit, amikor a 810/2009 rendelet 25. cikke (1) bekezdésének a) pontja alapján megvizsgálnak egy olyan vízumkérelmet, amelynek alátámasztása érdekében humanitárius okokra hivatkoznak, valamint amikor az ilyen kérelemmel kapcsolatos határozatot hoznak.
>
> 2) A 810/2009 25. cikke (1) bekezdésének a) pontját úgy kell értelmezni, hogy az a tagállam, amelytől egy harmadik országbeli állampolgár humanitárius okok fennállására hivatkozva korlátozott területi érvényességű vízum kiadását kéri, köteles kiadni az ilyen vízumot, ha az alapügy körülményeire figyelemmel komoly és bizonyítékokkal alátámasztott okok alapján feltételezhető, hogy e dokumentum kiadásának elutasítása azzal a közvetlen következménnyel jár, hogy e harmadik országbeli állampolgárt az Alapjogi Charta 4. cikke által tiltott bánásmódoknak teszik ki, azáltal hogy megfosztják annak jogszerű útjától, hogy e tagállamban gyakorolja a nemzetközi védelem kéréséhez való jogát. Az ilyen harmadik országbeli állampolgár megkeresett tagállammal fennálló családi vagy egyéb kapcsolatainak hiánya nincs hatással e válaszra."

Az EUB 2017 márciusában hozott döntése értelmében a tagállamok az uniós jog értelmében nem kötelesek humanitárius vízumot kiállítani azon személyek részére, akiknek az a szándéka, hogy ott menedékjog iránti kérelmet nyújtsanak be, de nemzeti jogaik alapján ezt szabadon megtehetik.

A bíróság minderre tekintettel megállapította, hogy egy harmadik országbeli állampolgár által a céltagállam harmadik ország területén található képviseletén a vízumkódex alapján humanitárius okokból azzal a szándékkal benyújtott korlátozott területi érvényességű vízum iránti kérelem, hogy az e tagállamba való érkezést követően ott nemzetközi védelem iránti kérelmet terjesszen elő, majd ennek következtében az említett tagállamban 180 napos időtartamon belül 90 napot meghaladóan tartózkodjon, nem az említett kódex alkalmazási körébe, hanem – az uniós jog jelen állapotában – egyedül a nemzeti jog hatálya alá tartozik.

A szír család esete a menedékjoggal kapcsolatos eddigi legnagyobb horderejű eset volt a bíróság ítélkezési gyakorlatában. Az ügyben gyakorlatilag arról kellett dönteniük az uniós bíráknak, hogy a tagállamok kötelesek-e kiállítani egy vízumot a menedékkérők származási vagy tartózkodása szerinti országában abból a célból, hogy az Európába a zöldhatárokon keresztül való beutazás veszélyeit elkerülve jogszerűen és rendezett körülmények között juthassanak el az általuk kiválasztott céltagállamba annak érdekében, hogy ott menedékjog iránti kérelmet terjesszenek elő. A bíróság a döntésében egyértelművé tette, hogy az uniós jog alapján nem állítható ki vízum menedékjog iránti kérelmek benyújtásának lehetővé tétele céljából, viszont nyitva hagyta a tagállamok számára a lehetőséget, hogy – az uniós jog tiszteletben tartásával – a menedékkérőknek a nemzeti jogaik alapján humanitárius vízumot állítsanak ki annak érdekében, hogy e kérelmezők menedékjog iránti kérelmük benyújtása céljából beutazhassanak a területükre.[10]

Tehát az ítélet szerint a tagállamok az uniós jog értelmében nem kötelesek humanitárius vízumot adni azoknak a személyeknek, akik menedékjog iránti kérelem benyújtása céljából kívánnak belépni a területükre, hanem a nemzeti jog alapján továbbra is szabadon dönthetnek így.

A 2014-ben kiadott tanulmány is rámutatott a keretrendszer hibáira,[11] azonban a migrációs válság kikerülhetetlenné tette és az Európai Bizottság 2018 márciusában javaslatot tett a jogszabályi felülvizsgálatra, tekintettel a megváltozott migrációs helyzetre. Az egyik eleme ennek a Közösségi Vízumkódex létrehozásáról szóló 810/2009 rendelet módosítása a 2019/1155 rendelettel. A módosítás alapvetően nem módosítja a vízumkódexet, azonban kiegészíti azt a vízumpolitika korszerűsítése, valamint az Európai Unió külső határainak megerősítése érdekében. A módosítás részeként rugalmasításra kerültek az eljárások, illetve meghosszabbításra került a vízumok érvényességi ideje, további erőforrások kerültek biztosításra a biztonság erősítése érdekében, továbbá a visszafogadásra vonatkozó együttműködés javítására.

(Jelenlegi vízumszabályozás) A jelenleg hatályos vízumkódex[12] értelmében a schengeni vízumtípusok a következőek:

- repülőtéri tranzitvízum (A): „olyan vízum, amely egy vagy több tagállami repülőtér nemzetközi tranzitterületén történő áthaladásra érvényes."[13]
- rövid távú tartózkodásra jogosító egységes vízum (C)
- hosszútávú vízum (D)

A repülőtéri tranzitvízum kérelmezése során kötelezően csatoltandó dokumentumok:

„a) a tervezett repülőtéri tranzit után a végső célállomásra történő továbbutazással kapcsolatos dokumentumok;

b) annak megítélését lehetővé tevő információ, hogy a kérelmezőnek nem áll szándékában a tagállamok területére beutazni."[14]

A rövidtávú vízumokat a következő tartózkodási céllal adják ki: turista, tanulmányi vagy más tudományos, továbbképzési célú beutazás, látogatás, családi kapcsolatok ápolása, üzleti, gyógykezelési, fuvarozók esetében, kulturális, sport, konferencián való részvétel, illetve egyéb.

A jelenleg hatályos Vízumkódex 19. cikk (4) bekezdése tesz említést a humanitárius okokból kiállított vízumról, a 25. cikke tartalmazza a korlátozott területi érvényességű vízum kiadására vonatkozó előírásokat.[15]

Az (1) bekezdés értelmében, kivételes esetben, amennyiben az érintett tagállam humanitárius okokból, nemzeti érdekből vagy nemzetközi kötelezettségei következtében szükségesnek ítéli, adhat ki korlátozott területi érvényességű vízumot.

A vízumkódex értelmében az érintett tagállam eltérhet a Schengeni Határ-ellenőrzési Kódex 5. cikk (1) bekezdésének a), c), d) és e) pontjában meghatározott beutazási feltételek teljesülésétől.

Azaz a tagállam eltekinthet az érvényes, a határ átlépésére jogosító úti okmánytól, a tervezett tartózkodás célját, körülményeit, és megfelelő anyagi fedezet igazolásától, továbbá attól, hogy a kérelmező beutazási tilalmat elrendelő figyelmeztető jelzés hatálya alatt áll-e a SIS-ben, vagy akár attól is eltekinthet, hogy a kérelmező veszélyt jelent-e a tagállamok közrendjére, belső biztonságára, a közegészségügyre vagy a nemzetközi kapcsolataira.

„Az Európai Unió területére reguláris migrációs csatornákon történő belépés és rövidebb vagy huzamosabb ideig történő tartózkodás során a kérelmezőknek komoly – ráadásul tagállamonként némiképp eltérő – anyagi jogi feltételeknek kell megfelelniük, valamint

alapos, s az anyagi jogi feltételek fennállásának hitelt érdemlő igazolására épülő eljárásjogi rendszeren kell sikerrel „átverekedni magukat", miközben a kérelembenyújtási és a hatóságokkal történő kommunikációt megkönnyítő csatornák korlátozott elérésűek."[16]

A jelenleg hatályos Vízumkódex értelmében kiállítható ugyan humanitárius okok miatt vízum, de nem világos, hogy mikor kötelező a védelmi szükségletek vizsgálata, továbbá az sem világos, hogy van-e jogorvoslati lehetőség az eljárás során.

(Humanitárius vízum) Az Európai Unió becslései szerint a nemzetközi védelemben részesülők 90%-a illegális úton érkezett az Unióba.

Az Európa Parlament felkérte az Európai Bizottságot, hogy 2019. március 31-ig álljon elő jogalkotási javaslattal. A humanitárius vízum megoldást kíván nyújtani a jelenlegi rendszer azon hiányosságára, hogy menedékjogot az kérhet, aki az Európai Unió területén tartózkodik. Azonban, így azok, akik legjobban rászorulnak, nem tudják benyújtani kérelmüket. Ezt kiküszöbölendő, szeretnék bevezetni a humanitárius vízum intézményét.

A humanitárius vízum bevezetése nem az Európai Unióban történne meg először. Brazíliában például 2013 szeptemberében került bevezetésre, kifejezetten a szír háború által érintett személyek megsegítése érdekében.[17]

A jelentés-tervezet szerint, azon személyeknek, akik nemzetközi védelemért folyamodnak, lehetőségük nyílik benyújtani vízumkérelmüket bármelyik uniós nagykövetségen vagy konzulátuson.

A humanitárius vízum bevezetésének legfőbb indoka, hogy jelenleg „az uniós jogban fellelhető egy joghézag, amely a kiszolgáltatott menekültekre vonatkozó áttelepítési eljárásokon kívül nem ír elő eljárásokat sem a vízumpolitikai vívmányban, sem a határokra, illetve a menekültügyre vonatkozó vívmányokban a védelmet kérő személyek a tagállamok területére történő beutazására vonatkozóan, és ezért a később menekültként elismert személyek és a kiegészítő védelem kedvezményezettjeinek a becslések szerint 90%-a szabálytalanul jut el a tagállamok területére, gyakran életveszélyes útvonalakon keresztül."[18]

Az intézmény életre hívásának hátterében az is áll, hogy a tagállamok humanitárius befogadására és eljárásaikra egyre inkább a széttagoltság jellemző.

A vízum bevezetésének indokaként azt is szükséges megemlíteni, hogy mennyi költség merül fel egy menekült esetében, aki sok esetben kénytelen csempészeket megfizetni, és gyakorta emberkereskedelemmel és kizsákmányolással, üldözéssel, halállal vagy rossz bánásmóddal néznek szembe. A származási ország elhagyása során nemcsak a menekülésre kényszerült fizet, hanem az Uniónak is merül fel költsége, mint például a kutatás és az esetleges mentés költsége a határellenőrzést, továbbá biztosítani szükséges a harmadik országokkal való együttműködést, a menekültügyi eljárásokat, és a lehetséges hazatérést a nemzetközi védelem iránti kérelem elutasítása esetén, valamint a szervezett bűnözés, az emberkereskedelem és a csempészet elleni küzdelmet stb.

Így a vízum bevezetése lehetőséget biztosítana a fent említett költségek csökkentésére.

A költségek visszaszorítása mellett a vízum bevezetésének célja, hogy rendelkezéseket állapítson meg a nemzetközi védelmet kérő személyekre vonatkozó európai humanitárius célú vízum tagállamok által történő kiadására irányuló eljárásokra és feltételekre vonatkozóan, lehetővé téve ezeknek a személyeknek a vízumot kiadó tagállam területére történő belépést, kizárólag az adott tagállamban történő nemzetközi védelem iránti kérelem benyújtása céljából.

A jelentéstervezet értelmében a vízumkérelmek elektronikus úton vagy írásban is benyújthatóak a tagállamok bármely konzulátusánál vagy nagykövetségénél. A vízum jellegében korlátozott területi érvényességű vízumnak kell tekinteni.

Szükséges lesz újragondolni a vízum- és a menekültügyi eljárások összekapcsolását és ennek megfelelően szervezni az adminisztratív munkafolyamatot. Ezért az előadó kétéves átmeneti időszakot javasol, mielőtt az új szabályok hatályba lépnének. Ezt követően a szabályokat egyes kiválasztott harmadik országokban, mint kísérleti régiókban, ellenőrzött környezetben kellene megvizsgálni. Ez lehetővé tenné a tapasztalatszerzést és azok elemzését a további alkalmazás előtt. A kísérleti régiókban a tagállamoknak specifikus támogatási struktúrákat kell biztosítani. Jelentős uniós finanszírozásban kell részesülniük létesítményeik további átalakításaihoz, a személyzet képzéséhez, illetve a munkafolyamatok és az informatikai infrastruktúra átszervezéséhez. Az ügynökségeknek, többek között az EASO-nak, a Frontex-nek, az Europol-nak és az FRA-nak, szakértői tanácsadást kell biztosítaniuk. A kísérleti régiókban történő végrehajtást szorosan nyomon kell követni annak érdekében, hogy következtetéseket lehessen levonni. A nyomon követés eredményeit két évet követően be kell vonni az értékelésbe. Ezeket az eredményeket gondosan értékelni kell és szükség esetén az új aktus módosítása is lehetséges. A szükséges módosításokat követően az új aktus alkalmazását ki kell terjeszteni.

A humanitárius vízum megteremtené a védett beléptetési eljárás alapját, tehát a külföldön kérhető és a fogadó államban biztosítandó menedékjog közötti kapcsolatot.[19]

(Összegzés) A jelenlegi paradox helyzetet az okozza, hogy az uniós jogban nincs olyan rendelkezés, amely arra irányulna, hogy egy menekült ténylegesen milyen módon érkezzen meg, ami azt vonja maga után, hogy szinte minden érkezés szabálytalanul történik. Megállapíthatjuk, hogy a jelenlegi gyakorlat egyfajta gátat szab a nemzetközi védelemért folyamodni szándékozó személyek az Európai Unió területére történő legális érkezésének.[20] Mindemellett a jelenlegi állapot komoly következményekkel jár mind az otthonuk elhagyására kényszerült egyénekre, mind a tagállamokra nézve is.

A humanitárius vízum bevezetésére azért van szükség, mert bár a jelenleg hatályos Vízumkódex lehetőséget biztosít a tagállamoknak humanitárius okokból vízum kibocsájtására, a gyakorlat azt mutatja, hogy a tagállamok nem alkalmazzák elterjedt körben.

A jogintézmény bevezetése során példaként szolgálhat Brazília, ahol a humanitárius vízum bevezetése egyértelműen pozitív hatást gyakorolt a brazil migrációs rendszerre. Azonban a brazil megoldással kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy ez sem tökéletes, ugyanis bizonytalan helyzetet teremt és az esélyegyenlőség sem biztosított a kérelmezők között. A rendszer hibái ellenére az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága egyértelműen támogatja a vízum bevezetését és a többi országot is erre sarkallja.

A humanitárius vízum bevezetése mellett szól a fent említetteken túl az egyik legfontosabb ok, az emberi élet védelme.

Az Európai Parlament következetesen szorgalmazza a biztonságos és jogszerű megoldásokat, amelyek lehetővé teszik, hogy a védelmet keresők eljuthassanak az Európai Unió területére.

A humanitárius vízum bevezetésének előnyei mellett meg kell említeni, hogy az intézmény bevezetése sem nyújthat teljes körű megoldást a nemzetközi védelmet kereső személyek által jelentett jelenlegi kihívásokra, azonban valamiképpen biztosítani szükséges biztonságos és legális módot arra, hogy az üldöztetés elől menekülők az Unió területére belépjenek, és ennek legkézenfekvőbb megoldása a humanitárius vízum.

FELHASZNÁLT JOGSZABÁLYOK

810/2009/EK rendelet a Közösségi Vízumkódex létrehozásáról
Az Európai Parlament és a Tanács 2019/1155 rendelete a Közösségi Vízumkódex létrehozásáról szóló 810/2009 EK rendelet módosításáról
Az Európai Parlament és a Tanács 562/2006/EK rendelete (2006. március 15.) a személyek határátlépésére irányadó szabályok közösségi kódexének (Schengeni határ-ellenőrzési kódex) létrehozásáról

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bódi Stefánia – Szuhai Ilona: Szuverenitás és a migráció – a migránsok egyes csoportjainak jogi helyzete, Polgári Szemle: Gazdasági és Társadalmi Folyóirat, 11: 4–6 pp. 169–188. 20 p. (2015)
Bódi Stefánia: Szuverenitás és az állam lakossága: állampolgárok és külföldiek, In: Takács, Péter (szerk.) Az állam szuverenitása: eszmény és/vagy valóság: Interdiszciplináris megközelítések, Budapest, Magyarország, Győr, Magyarország: MTA Jogtudományi Intézet, Gondolat Kiadó (2015) 562 p. pp. 354–369. 16 p.
Dr. Szép Árpád: A menedékkérők hozzáférése az államterülethez, Elérhető-e az egyensúly a menedékjog és az illegális migrációval szembeni küzdelem között? Budapest, 2017.
Lehoczki Balázs: Az emberiességi szempontok figyelembevétele a menedékjog iránti kérelmek benyújtásával összefüggésben, In: Acta Humana, 2017/2. 95–100
Liliana Jubilut, Camila Sombra: Humanitarian visas: building on Brazil' s experience, In: Forced migration review 2016.
Lipics László: A vízumpolitika hatása az integrált határbiztonsági rendszerre, In: Hadtudomány: A Magyar Hadtudományi Társaság folyóirata 20 : 4 pp. 110–117., 8 p. (2010)
Ulla Iben Jensen: Humanitarian visas: option or obligation? Brüsszel, 2014.
Orbán Balázs András: A jogi szabályozás, mint az irreguláris migráció katalizátora, In: Deli, Gergely (szerk.) Ésszel az észszerűtlenségben: Aktuális társadalmi problémák viselkedési közgazdaságtani megközelítésben, Budapest, Jogállam és Igazság Nonprofit Kft. (2016) pp. 125–173., 49 p.

Felhasznált weboldalak:

Európai Parlament web oldala: https://www.europarl.europa.eu/
UNHCR web oldala: https://www.unhcr.org/

JEGYZETEK

1 Lásd a témakörben: Bódi Stefánia: Szuverenitás és az állam lakossága: állampolgárok és külföldiek, In: Takács, Péter (szerk.) Az állam szuverentása: eszmény és/vagy valóság: Interdiszciplináris megközelítések, Budapest, Magyarország, Győr, Magyarország: MTA Jogtudományi Intézet, Gondolat Kiadó (2015) 562 p. pp. 354–369. 16 p.

2 Európai Parlament weboldala: https://www.europarl.europa.eu/news/hu/headlines/priorities/emberi-jogok-bevandorlas-menedekjog/20170629STO78631/az-europai-migracios-valsag (2021.05.16.)

3 Lásd a témában Bódi Stefánia – Szuhai Ilona: Szuverenitás és a migráció-a migránsok egyes csoportjainak jogi helyzete, Polgári Szemle: Gazdasági és Társadalmi Folyóirat 11: 4–6 pp. 169–188. 20 p. (2015)

4 https://data2.unhcr.org/en/situations/mediterranean

5 Az Európai Parlament honlapja: https://www.europarl.europa.eu/news/hu/headlines/society/20170629STO78629/az-eu-valasza-a-migracios-kihivasra (2021.04.25-ei állapot)

6 https://www.europarl.europa.eu/news/hu/headlines/society/20170627STO78418/a-kozos-europai-menekultugyi-rendszer (2021.04.25-ei állapot)

7 https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/LIBE-PR-630712_HU.pdf

8 Idegenrendészeti hivatal, Belgium.

9 C-638/16. PPU. sz. ügy

10 Lehoczki Balázs: Az emberiességi szempontok figyelembevétele a menedékjog iránti kérelmek benyújtásával összefüggésben, In: Acta Humana,

2017/2. 95–100. http://real.mtak.hu/122200/1/AH_2017_2_Lehoczki_Balazs.pdf

11 http://www.epgencms.europarl.europa.eu/cmsdata/upload/eb469bdf-0e31-40bb-8c75-8db410ab13fc/Session_2_-_Study_Humanitarian_visas.pdf

12 810/2009/EK rendelet

13 Vízumkódex 2. cikk 5. pont.

14 Vízumkódex 14. cikk (2) bekezdés.

15 A vízumpolitika alakulása az Európai Unió jogrendszerében témájában lásd: Lipics László: A vízumpolitika hatása az integrált határbiztonsági rendszerre, In: Hadtudomány: A Magyar Hadtudományi Társaság folyóirata 20 : 4 pp. 110–117., 8 p. (2010)

16 Orbán Balázs András: A jogi szabályozás mint az irreguláris migráció katalizátora, In: Deli, Gergely (szerk.) Ésszel az észszerűtlenségben: Aktuális társadalmi problémák viselkedési közgazdaságtani megközelítésben, Budapest, Jogállam és Igazság Nonprofit Kft. (2016) pp. 125–173., 49 p.

17 Liliana Jubilut, Camila Sombra: Humanitarian visas: building on Brazil' s experience, In: Forced migration review 2016.

18 https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/LIBE-PR-630712_HU.pdf (2021.03.04.)

19 Dr. Szép Árpád: A menedékkérők hozzáférése az államterülethez, Elérhető-e az egyensúly a menedékjog és az illegális migrációval szembeni küzdelem között? Budapest, 2017.

20 Uott.

AZ IDŐ KÜSZÖBÉN – A MAGYAR BALETT TÖRTÉNETE

A Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézete a Magyar Táncművészeti Egyetem kutatóival közösen a magyar balett történetének korszerű kutatását tűzte ki célul. A 2019-ben megrendezett műhelykonferencia irodalmi címe Milloss Aurél 1951-es római koreográfiájára utal, amelyben Bartók Béla *Concerto* című zenekari művére komponált előadást. Az előadók tudatosan utaltak a jelenlegi tudományos vállalkozás időszerűségére, a balett-történet bartóki fordulatára, a tánccá értelmezés hagyományára, valamint a balett – és más színpadi táncok – koreográfiájára. Az egyes előadások a zenetörténeti hagyományokra támaszkodó balett-történeti alapkutatási kérdésekről, törekvésekről és fejleményekről számolnak be. A balett-történeti kutatások egy hosszú távú tudományos koncepciót követnek, amelynek eredményeit minden évben egy-egy tudományos ülésszakon prezentálják. A jelzett kutatások ugyanakkor az MMA Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézete és az MTA Filozófiatudományi Kutatóintézete által közösen meghirdetett *A magyar művelődés megszakított hagyományai* című nemzetközi tudományos kutatásnak is részét képezik.

A Valóság és az MMA MMKI közötti szakmai együttműködés keretében ennek a konferenciának a tanulmányokká szerkesztett előadásait közöljük, melyek folyóiratunkban jelennek meg először; az olvasók az októberi és a novemberi lapszámokban találkozhatnak a magyar balett történetébe betekintést engedő írásokkal.

BÓLYA ANNA MÁRIA – PÓNYAI GYÖRGYI – DANI ERZSÉBET

AranyVáRy-projekt – Tánctörténet és virtuális valóság

A virtuális terek felhasználása az oktatásban még gyerekcipőben jár. Bár 2016-ot a virtuális valóság évének nevezték, az oktatásban való megjelenésének inkább elszórt példáival találkozunk Magyarországon. Nemzetközi színtéren vannak reprezentatív felmérések a VR-felhasználás oktatási eredményeiről, és Magyarországon is fellelhetőek ez irányú kezdeményezések.[1] A tánctörténet oktatásának virtuális tartalommal való szemléltetéséről eddig a nemzetközi szakirodalomban nem jelent meg adat. Úgy tűnik, hogy a Debreceni Egyetem Könyvtárinformatika Tanszékének és az Arts 5.0 kutatócsoport közös projektje az első ilyen jellegű kezdeményezés. A 2018-ban indult innovatív projekt a magyar balett-történet korai korszakainak kutatásához kapcsolódik. Az *Auróra 1.* és *2*. projekt a magyar balettélet kialakulásának fontos pontjait veszi górcső alá: a Pesti Magyar Színház (később Nemzeti Színház) 1837-es megnyitását, Campilli Frigyes balettmester működését és Aranyváry Emília első jelentős prímabalerina és első koreográfusnő sorsát. A virtuális tartalom kifejezetten Aranyváry személye és a Nemzeti Színházban való működése köré épül. A projektben a Magyar Táncművészeti Egyetem tánctörténet-oktatói és a Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézetének kutatói is részt vesznek. A projektet a Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézete támogatja, amelyért ezúton is köszönetünket fejezzük ki.

(Aranyváry Emília, az első magyar prímabalerina, koreográfusnő és kora) A romantikus balett táncbeli formanyelve a XIX. század harmincas éveire alakul ki Párizsban. A romantika emberének a balett műfaja a fantáziavilágba való elmenekülésre adott lehetőséget. Beleélhette magát a fantomlényekkel intenzív kapcsolatba lépő emberi lények történetébe.[2] A kor két legjelentősebb balettje, *A szilfid* (1832, 1836) és a *Giselle* (1841) a rusztikus, vidéki világot állította szembe a titokzatos, túlvilági lényekkel, lényeges részük azonban a második felvonás, ahol a testetlen tündérek kapnak főszerepet. A formanyelv valójában ezeknek a lényeknek az ábrázolására alakul ki.[3] Ez igen fejlett tánctechnikát követelt meg, amely elsősorban légies és felfelé törekvő elemeket tartalmazott. A formanyelv összegezte a táncos feladatát: az éteri lények megjelenítését.[4] A legszembetűnőbb újítás a spicctechnika táncnyelvbe való művészi inkorporációja volt, amely Amalia Brugnoli „elképesztő" spicctánca óta a nyugat-európai színpadokon egyre ismertebb lett. A tündéralak megformálása: a gravitációval való ellenszegülés olyannyira kívánatos volt, hogy a táncosnők igen nehéz technikai igénybevételtől sem riadtak vissza.[5]

Az első spicc-cipők már sarok nélküliek voltak szögletes orral és szaténselyem cipőrésszel. Utóbbi egyébként is a korabeli divat része volt, hasonlított a korabeli akrobaták és kötéltáncosok cipőjéhez. A spicctechnika fejlesztésével a puha cipőket bőrtalppal, a cipő hegyét pedig extra varrásokkal erősítették meg. A lábnak a keményített muszlin, nemez, karton cipőbelső és boka köré szorosan megkötött szalagok adtak támogatást. A keményített cipők csak a romantika után, 1880-ban terjedtek el, addig a romantikus balerinák a saját találékonyságukra és testi erejükre, ügyességükre voltak utalva a spicctechnikában. A balerina és a spicc-cipő körül kialakult szabályos kultusz a romantika sajátossága. Ez a kultusz szinte ugyanolyan kelléke a romantikus balettnek, mint maga az előadás.[6]

A magyarországi művészeti életben – egyes elszórt vendégjátékoktól eltekintve – a korai romantikus stílus, vagyis a húszas és a harmincas évek stílusa nem tudott meghonosodni. A romantikus balett-technikának nincs nyoma a korabeli kritikákban. Fordulópont a Pesti Magyar Színház (később Nemzeti Színház) 1837-es megnyitása, amikortól megkezdődik a tánckar kinevelése, amelynek első jelentős személyisége a Bécsből érkezett, olasz származású Campilli Frigyes volt. A balettkar színvonala még sokáig elmaradt a balettek előadásához szükséges színvonaltól, azonban a jó szólisták hamar megjelentek. Az első valóban nemzetközi mércével mérve is magas színvonalú balerina Aranyváry Emília volt.[7]

Aranyváry romantikus szépségideál, kiváló technikájú és előadókészségű, hazai és nemzetközi színpadokon is körülrajongott táncosnő, az 1850-es évek második felének magyar prímabalerinája. Aranyváry Emília az 1830-as évek végén (valószínűleg 1838-ban vagy 1839-ben) született. Jómódú pesti család gyermekeként először a Német Színház francia táncmesterétől tanult. Még egészen fiatalon, 1848 májusában lépett fel először a Nemzeti Színházban. A hazai közönség és a sajtó is hamar felfigyelt páratlan tehetségére, külföldi tanulóéveit és első sikereit is figyelemmel kísérték. Szülei Párizsban taníttatták, Arthur Saint-Léon, a korszak egyik legismertebb férfitáncosa és legnevesebb balettmester-koreográfusa képezte, és az 1850-es évek elején már a párizsi Théâtre Lyrique-ben volt első táncosnő.[8]

Az 1840–1850-es években Pesten a Nemzeti Színházban jellemzően külföldi sztárbalerinák (Fanny Elssler, Fanny Cerrito, Lucile Grahn) produkciói jelentették az igényes balettműsort. Neves hazai szólistáink és a bécsi, párizsi, londoni, milánói színházakéhoz hasonlóan magasan képzett balettkarok nem voltak. Nem kis örömet jelentett tehát a balett hazai rajongóinak, amikor Aranyváry Emília külföldi képzések és vendégszereplések után 1854-ben visszatért Pestre a Nemzeti Színházhoz, és kezdetben időnként vendégként, majd 1856 márciusától 1859 áprilisáig szerződött tagként rendszeresen táncolt nemzeti színpadunkon. Ez az időszak tekinthető a hazai klasszikus balettművészet születésének és egyben első fénykorának. A Nemzeti ebben az időben nem is szorult sztárbalerinák meghívására, az együttest igazgató Campilli Frigyes balettjei, illetve számos operabetétje Aranyváry főszereplésével kerültek bemutatásra.

A fiatal balerina „kellemes szende arcza, dúsgazdagságu hajzata, piczi lábai s termete által" egészen elvarázsolta a közönséget, de nemcsak bájos külsejével és „félreismerhetetlen talentumával", hanem „szép szerény magaviseletével" is megnyerte a szíveket. Bizonyos, hogy a korban ritka kiváló technikával bírt, a kritikák rendre kiemelték „tánczbravourjait", „szabatos lejtéseit", ügyes „lábujjhegyezését", könnyed „lebegését", „szilaj fordulatait", „kifejező hajlékonyságát", „villámsebes átváltozásait", „hullámos hajlongásait", „merész pirouette-jeit", „bámulatraméltó erejű" szökéseit, „eleven és könnyűd" lábait. Színészi kifejezés terén is felvette a versenyt a legnagyobb külföldi sztárokkal: alakításaiban „költői kifejezéseit", „élvezetes mimikáját", „beszédes elevenségű" arcjátékát dicsérték. Fellépésein a Nemzeti Színház rendszerint „telve", sőt „tömve" volt, és miatta még a hosszabb ideje repertoáron lévő balettműveket is szívesen újra és újra megnézte a közönség. Számait rendre hosszas és „zajos tapsok" között ismételtették.[9]

Nagy sikereket aratott az *Annita, az elrabolt ara*, az *Esmeralda*, a *Katalin, a rablóvezérnő*, valamint *A furfangos szobaleány* főszerepeiben, és a balett „koszorújaként" remekelt számos operabetét szólistájaként is. Leghíresebb alakítása a *Giselle* címszerepe volt, ezt évekig táncolta Campillivel. Táncosnői karrierje mellett alkotóként is bemutatkozott, ő volt első női koreográfusunk: 1854 júniusában mutatták be a *Toborzók* című kétfelvonásos, népi életképeket és különféle karaktertáncokat tartalmazó művét.

A sikerek ellenére azonban már 1857-ben meg-megmutatkozott, hogy a Nemzeti Színház kiállításban méltatlanul igénytelenné váló balettjei és a különféle operabetétek nem nyújtanak számára valódi távlatokat. A sajtó is sürgette a táncrepertoár frissítését. Közben a Kassáról indult, majd a Nemzetiben Campilli keze alatt lassan szólistává érő új tehetség, Rotter Mari is egyre több szerepet kapott. Az operabetétek táncszámainak előadásához így már nem volt szükség Aranyváryra – ilyen magasan képzett (és jól megfizetendő) prímabalerinára –, és gázsiegyeztetési problémákról is szóltak a sajtóhírek. Távozásáról fel-felröppentek tévesnek bizonyuló híresztelések, 1859 januárjában azonban már biztossá vált, hogy március végével Aranyváry elhagyja a Nemzetit. A szerződésbontás részletes háttere nem ismert, valószínű, hogy több tényező együttes hatása vezetett odáig, hogy az akkor húsz év körüli prímabalerina felmondjon a színházban. Státuszát és szerepeit utóda, Rotter Mari vette át.[10]

A Nemzeti Színháztól távozva Aranyváry Emília kezdetben vidéki nagyvárosok (Szeged, Arad) színpadain táncolt. A Kolozsvári Nemzeti Színházban a milánói Scala első táncosa, Luigi Montella partnereként lépett fel nagy sikerrel, baletteket és operabetéteket adtak elő. A Havi Mihály-vezette kolozsvári színtársulattal 1860-ban Bukarestben is vendégszerepelt.[11] Ez a nagyszabású turné azonban anyagi okok miatt kudarcba fulladt, és Aranyváry valószínűleg ezután már nem is tért vissza Pestre. Hazai és olasz lapok tudósításai szerint a következőkben Itália számos nagyvárosában (Milánó, Bologna, Róma, Modena, Ferrara, Párma) turnézott főszerepeket táncolva, vagy szerződött le egyes szezonokra színházakhoz, Anconában egy litográfián meg is örökítették; közben fellépett Londonban is. Útját 1871-ig Firenzéig tudjuk követni, itt azonban hirtelen nyoma veszik, megszűnnek a róla szóló híradások, és egyelőre nem lelhető fel róla további információ.[12] Közismertsége, valamint a hazai és olasz színpadokon is mutatott élénk művészi aktivitása tükrében ez a személye körül hirtelen beálló csend zavarba ejtő és megmagyarázhatatlan. A saját idejében magyar viszonylatban példa nélkül állóan sikeres hazai és nemzetközi karriert befutó, a közönség által szeretett és tisztelt prímabalerinánk további sorsát harmincas évei elején romantikusan titokzatos homály fedi el.

Az *Auróra* elnevezésű magyar balett-történet kezdeteit kutató projektsorozat második része Aranyváry Emília életének titokzatos pontjaira derített fényt, gazdagította az Aranyváry-kutatás adatait, új litográfiát fedezett fel az idősebb korú Aranyváryról, és átfogó képet igyekezett adni művészi tevékenységéről a korabeli sajtókritikák, ismertetések fényében. Ehhez a projekthez társult a virtuális tér elkészítése, amelynek fő pontjai a Nemzeti Színház épülete, Aranyváry alakja és a romantikus balett „fétisei" voltak. Jelen projektben készített virtuális tér oktatási és tudománynépszerűsítési célú.[13]

(A virtuális tér elkészítése) A 3D-technológiák már régóta nem ismeretlenek a mindennapi életben. Népszerűek a háromdimenziós képalkotással kapcsolatos rendszerek (háromdimenziós fényképezés, háromdimenziós televíziózás, 3D-s, 4D-s, 5D-s stb. mozik, háromdimenziós számítógépes játékok, háromdimenziós szimuláció) és a háromdimenziós nyomtatás.[14]

A *virtuális valóság* (virtual reality, VR) nem pontosan meghatározott fogalma sokkal szélesebb felhasználású technikára utal. A fő többlet a térben való aktív részvételben és a több érzékszervre való hatásban mutatkozik meg elsősorban. A virtuális valóság alapvető jellemzői: számítógépes technikával alkotott rendszer, maga a felhasználó is jelen lehet a virtuális térben, a felhasználó a térben található objektumokkal interaktív módon „kölcsönhatásba" léphet, az interaktivitás a térbeli történésekkel együtt „real time" jellegű, és a látványon túl más érzékszervekre ható elemek is megjelenhetnek a rendszerben.[15]

A virtuális tartalom megjeleníthető kétdimenziós formában számítógép képernyőjén vagy kivetítőn; megfelelő eszköz („head-set”, „szemüveg”) segítségével, vagy akár speciális, ilyen célra kialakított terekben („barlangok”).[16]

Az *Auróra*-projekt virtuális tartalmai 3D-s MAX- és UNITY- rendszerben készültek. A 3D-s MAX egy háromdimenziós modellező- és renderelőszoftver, amely élethű 3D-animációk, látványtervezés, virtuálisvalóság-élmény létrehozására alkalmas. Előnye, hogy kompatibilis a többi Autodesk-programmal. A UNITY[17] előnyei: minőségi grafika, kiemelkedő fejlesztői környezet, rugalmas terek a 3D-s modellezéshez és viszonylag egyszerű utószerkesztés. A virtuális térben rögzített és mozgatható objektumok is elhelyezhetőek. Több, a UNITY használatával megvalósult projekt ismert orvosi, repüléstechnikai és haditechnikai területeken.[18]

Az *Auróra 2.* projekt virtuális tartalmának elkészítése a Debreceni Egyetem Könyvtárinformatika Tanszékének virtuális tereket megalkotó programjával együtt készült, AranyVáRy-projekt néven. A tanszék a művészeti vonatkozású virtuális terek megalkotásában már rendelkezik tapasztalattal.[19]

A megalkotott modellben egy körbejárható, zoomolható „virtuális valóságként” megélhető színházi tér jött létre.[20] Az elkészítés első fázisa Aranyváry pesti fellépési helyszínének, az 1837-ben elkészült Pesti Magyar Színház (Nemzeti Színház) később bővített, majd 1913-ban lebontott épületét rekonstruálta virtuális térben. Itt a nehézséget az jelentette, hogy az épület már nem létezik, és részletes tervrajzot sem találtunk róla levéltári dokumentumok között. A geometriailag pontos színházbelsőhöz a Zitterbarth Mátyás-féle 1835-ös tervrajzok lettek volna szükségesek, amelyek eddig nem kerültek elő, és az irodalmak sem említik őket.[21] Az 1837-ben épült klasszicista stílusú épület más korabeli magyar színházakhoz hasonlóan a párizsi Odeont vette mintául, ez segítség volt a VR-tartalom elkészítésében.[22]

A színházbelső kialakításához két nézőtéri tervrajz, szöveges méretleírások és az OSzK, valamint a FSZEK digitális képtárának nézőtér-, páholy- és színpadábrázolásai álltak rendelkezésre. Az épület külső ábrázolásai viszonylag nagyszámúak. (Mindösszesen mintegy 40 item áll rendelkezésre.)

A virtuális térben az épület külseje felől rögtön a nézőtérre érkezünk. Ebben az autentikus térben körbenézhetünk az 1850 körüli Nemzeti Színház nézőterén. Az autentikus térbe inzertként kattintásra legördül egy modern stílusú virtuális kiállítás. Ennek tartalmai: a háttérben Aranyváry legismertebb Canzi-féle portréja áll beágyazott tartalomként. A színpadon körben 10 darab (3, 4, 3) virtuális kivetítővászon helyezkedik el, amelyek az alábbi tartalmakat közvetítik az *Auróra* kutatási projekt leendő publikációjának szövegét és internetes beágyazott linkeket használva, tudománynépszerűsítésre és oktatásra alkalmas formában:

Aranyváry Emília, az első magyar prímabalerina és koreográfusnő	
Új felfedezés! Aranyváry Emília új képe került elő!	
A Pesti Magyar Színház / Nemzeti Színház Aranyváry idejében – képekben	Épület
	Nézőtér
	Ilyen volt a Vasárnapi Újság szerint

A tütü	
Rövid balettirodalom-történeti lottó	
Mi is az a romantikus balett?	
Romantikus balerinák vendégszereplése a Nemzeti Színházban az 1840-1850-es években – rajongás, sztárkultusz és a sajtó véleménye	
A cipő – a balerina legmisztikusabb kelléke	
Képzeld el te is!	
Színház a 19. századi Budapesten	

A virtuális kiállítás további tartalmait a romantikus balett „fétisei” képezik. A fő kellék a romantikus balerina spicc-cipője. Az üvegasztalon elhelyezett spicc-cipő a XIX. századi romantika korabeli spicc-cipők ábrázolásai alapján készült el. A másik fontos kellék a romantikus tütü. Romantikus balett és a virtuális valóság megalkotásának találkozásánál ez képezi a legnehezebb pontot. A romantikus tütü szoknyájának fő célja a balerina tündérszerűségének hangsúlyozása. Anyaga minél könnyebb, tüllszerű, többrétegű és szállongó. Egy ilyen tulajdonságokkal rendelkező matéria megrajzolása igen nehéz feladatot ad a virtuális tér alkotója számára.[23]

Az elkészült virtuális teret újra megrajzoltuk online tanteremként felhasználható formában. Az ehhez felhasznált operációs rendszer a magyar kutatók által fejlesztett MaxWhere, amelyben különféle 3D-terekben elhelyezett kivetítőtáblákon oktatási anyagok (internetes tartalmak, fájlok) helyezhetők el.[24]

(A virtuális valóság felhasználási lehetőségei a tánctörténet-oktatásban és a tudománynépszerűsítésben) A felsőoktatás metódusaival és az újabb generációk sajátosságaival foglalkozó kutatások azt mutatják, hogy az oktatásban bizonyos szemléletbeli változásra van szükség. Az új modellek kiindulási pontja a gyorsulva változó generációk különféle sajátosságainak figyelembevétele. A Z és az Alfa-generációk az információfelvételhez és -feldolgozáshoz, valamint az életvezetéshez való viszonyukban jelentősen különböznek a megelőző generációktól.[25] Másfelől elvárás a digitális kompetenciák jelenléte, amelyet később a munkaerőpiacon is számonkérnek. Ezekhez a változásokhoz az oktatásnak alkalmazkodnia kell.[26] Megfelelő előkészítéssel tehát nagyon is aktuális a 3D- és virtuális tereknek a tantárgyi metodikába való beillesztése.

A táncművészet történetének oktatási terepei Magyarországon elsősorban a Magyar Táncművészeti Egyetem, a Budapest Kortárstánc Főiskola, a középiskolai (OKJ-s végzettséget és érettségit adó) képzések, táncvezetőképző tanfolyamok és együttesek stúdiói, iskolái. Az oktatás céljai a következő kompetenciák mentén fogalmazódnak meg: lexikális anyag rögzítése; általános kép kialakítása az adott tánckultúráról a korszak kontextusába ágyazva; a tánctörténet egyes fejlődési folyamatainak felismerése, átlátása; önálló gondolkodás bátorítása és fejlesztése; motiváció erősítése és fenntartása; kreativitás fejlesztése; a tánc gyakorlati ismereteinek összekapcsolása az elméleti ismeretekkel; a táncoktatás ismereteinek elméleti keretbe helyezése; a táncos, a koreográfus munkájához szükséges ismeretek, tapasztalatok átadása és művészetelméleti szempontból releváns gondolatok alapszintű átadása.[27]

Ugyanakkor széles körű lehetőségek vannak a tánctörténet eredményeinek tudománynépszerűsítő formában való disszeminációjában. A tánc iránti érdeklődés úgy tűnik, reneszánszát éli. A népszerűsítésben az oktatáséhoz hasonlóak a célok, míg a fontossági sorrend alapvetően különbözik: az első cél a motiváció felkeltése; ezt követi az ismeretátadási kompetenciák fontossága, amelyben első helyen áll az adott korba és környezetbe való belehelyezkedés.[28]

A virtuális valóság jellemzője, hogy használójának jelenléte bennfoglalt, elmerülő, a reprezentáció nem csupán vizuális, hanem multimodális. A tapasztalás elvontságának helyét az experienciális, konkrét tapasztalás váltja fel, a használó pedig nem nézi, hanem „viseli" a számítógépet.[29] Ezért a virtuális valóság bevonó élménye rövidebb idő alatt alakítja ki korrajz és a környezet ismeretét a közvetlen tapasztalás révén. A mozgásos tartalmak bemutatásával ráébreszthető a használót az egyes táncnyelvi változások, innovációk kulturális és művészeti jelentőségére.[30]

Gyakran tapasztalható, hogy a táncos növendékek komformitáshoz és mintakövető oktatási stílushoz szoktak, és ebből a tanulási stílusból nehezen tudnak kreatívabb tanulási folyamatra váltani. A virtuális térben való szabadabb megismerési forma a tanulókat bátrabb gondolkodásra ösztönözheti. A balett kemény világához formailag hasonló térben, mégis támogató jellegű környezetben találhatják magukat: gondolatban beléphetnek egy másik világba. Ezáltal a virtuális térnek a jövőben egyfajta stresszneutralizáló szerepe is lehet.[31]

A motiváció kialakítására és fenntartására a virtuális tér érdekessége, konkrétsága, újdonsága és kortársi stílusa miatt alkalmas. Ma minden oktatási szinten jelentkezik a motivációs probléma, amely megfelelően előkészített és megtervezett oktatás/VR kapcsolódásokkal bizonyítottan a javulás irányába mozdítható el. A kreativitás fejlesztése és a virtuális térrel való használói interakciók széleskörűsége egyenes arányban áll egymással.[32]

A tánctörténet-oktatás célja a gyakorlati ismeretek elméleti keretbe helyezése, majd a belsővé vált ismeret alkalmazása a gyakorlatban. A virtuális tér használata ebben jó lehetőségeket kínál. Konkrétságánál fogva a táncoktatási környezethez hasonló: nem elvont, hanem célzott ismereteket nyújt. A térrel való interakció, az immerzív élmény és a képzeletiség, valamint a tény, hogy a virtuális tér használója nem néző, hanem valós idejű aktor, komplex ismeretátadást tehet lehetővé a táncosnövendékek számára. A virtuális valóság alkalmazása a táncoktatás elméleti keretbe helyezésében alapvető szerepet tölthet be.[33]

A virtuális terek alkalmazása mellett balett-történeti kutatási projektjeinkhez olyan tanári segédanyagokat is készítettünk, amelyek a kortárs felsőoktatási és gimnáziumi diákgeneráció számára hatékony módszereket alkalmaz. Ezek között van az említett oktatási tér VR-learningként való használata és a hiperfigyelem és mélyfigyelem fázisváltásait hatékonyan kezelő HY-DE-módszer felhasználása.[34]

JEGYZETEK

1 MERCHANT, Zahira – GOETZ, Ernest T. – CIFUENTES, Lauren – KEENEY-KENNICUTT, Wendy – DAVIS, Trina J.: *Effectiveness of virtual reality-based instruction on students' learning outcomes in K-12 and higher education: A meta-analysis = Computers & Education,* 2014, 29–40.; KÁRPÁTI Anikó: *A virtualitás helye az oktatásban – A 3D mint oktatási eszköz = Virtuális Környezet, Virtuális Oktatás*. Szerk. OLLÉ János, Bp., ELTE, 2012, 109–111.; ACZÉL Petra: *Virtuális valóság az oktatásban – Ment-e a VR által az oktatás elébb? = Információs Társadalom*, 2017, 4. sz., 7–24.

2 LEE, Carol: *Ballet in Western Culture. A History of its Origins and Evolution, Routledge*, New York, 2002.

3 Uo., 140–141.

4 Uo.

5 FISHER, Jennifer: *Why Ballet Men Do Not Stand on Their Toes (but Georgian Men Do) = The World of Music*, 2014, 3. évf., 2. sz., 59–77.; LEE, Carol: *Ballet in Western Culture. A History of its Origins and Evolution.* Routledge, New York, 2002.

6 BÓLYA Anna Mária: *Romantika a balettben = Auróra – A magyarországi balett születése. Campilli Frigyes 40 éve Magyarországon. Az első magyar prímabalerina és koreográfusnő – Aranyváry Emília.* Bp., MMA MMKI, 2020.

7 KŐVÁGÓ Zsuzsa: *Romantika Magyarországon – Európai hatások = Auróra – A magyarországi balett születése. Campilli Frigyes 40 éve Magyarországon. Az első magyar prímabalerina és koreográfusnő – Aranyváry Emília.* Bp., MMA Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2020.

8 VÁLYI Rózsi: *Nemzeti tánchagyományaink sorsa a színpadon, a balett az abszolutizmus és a kiegyezés korában = A magyar balett történetéből.* Szerk. VÁLYI Rózsi, Művelt Nép, 1956; KOEGLER, Horst: *Balettlexikon.* Szerk. KÖRTVÉLYES Géza, Bp., Zeneműkiadó, 1977. RÉDEY Tivadar: *A Nemzeti Színház története.* Bp., Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1937; PÓNYAI Györgyi: *Aranyváry Emília – A magyarországi balett kezdetei és Aranyváry Emília* = BÓLYA Anna Mária – DANI Erzsébet – PÓNYAI Györgyi – VASS Johanna: *A magyarországi balett kezdetei és Aranyváry Emília – Előadás*. Bp., Magyar Művészeti Akadémia, Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet Könyvtára, 2019.

9 PÓNYAI Györgyi: *Aranyváry Emília, az első magyar prímabalerina és koreográfusnő működése és művészete a korabeli sajtó tükrében = Auróra – A magyarországi balett születése. Campilli Frigyes 40 éve Magyarországon. Az első magyar prímabalerina és koreográfusnő – Aranyváry Emília.* Bp., MMA Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2020; PÓNYAI Györgyi: *Aranyváry Emília. A magyarországi balett kezdetei és Aranyváry Emília* = BÓLYA Anna Mária – DANI Erzsébet – PÓNYAI Györgyi – VASS Johanna: *A magyarországi balett kezdetei és Aranyváry Emília – Előadás*. Bp., Magyar Művészeti Akadémia, Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet Könyvtára, 2019.

10 PÓNYAI Györgyi: *Aranyváry Emília – A magyarországi balett kezdetei és Aranyváry Emília* = BÓLYA Anna Mária – DANI Erzsébet – PÓNYAI Györgyi – VASS Johanna: *A magyarországi balett kezdetei és Aranyváry Emília – Előadás*. Bp., Magyar Művészeti Akadémia, Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet Könyvtára, 2019.

11 LASKAY Adrienne: *A műtánc kialakulása az erdélyi színpadokon = Művelődés,* 2009, 62. évf., szeptember, 4–9.

12 PÓNYAI: *i. m.* (2020).

13 BÓLYA Anna Mária: *Tánckutatás és VR = ADA 2019 konferencia absztraktkötete*. Debrecen, Debreceni Egyetem Informatikai Kar, 2019.

14 DANI Erzsébet: *Az AURÓRA projekt 3D- és VR-környezete* = BÓLYA Anna Mária – DANI Erzsébet – PÓNYAI Györgyi – VASS Johanna: *A magyarországi balett kezdetei és Aranyváry Emília – Előadás*. Bp., Magyar Művészeti Akadémia, Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet Könyvtára, 2019.

15 Uo.

16 Uo.

17 Unity Technologies (game engine).

18 DANI Erzsébet: *Az AURÓRA-projekt 3D és VR környezete* = BÓLYA Anna Mária – DANI Erzsébet – PÓNYAI Györgyi – VASS Johanna: *A magyarországi balett kezdetei és Aranyváry Emília – Előadás*. Bp., Magyar Művészeti Akadémia, Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet Könyvtára, 2019.

19 GILÁNYI Attila: *Virtual reconstruction of historic monuments = 9th IEEE International Conference on Cognitive Infocommunications (CogInfoCom).* Szerk. RÁCZ Anna – BÁLINT Marianna, CHMIELEWSKA Katarzyna, 2018, 341–345.

20 VASS Johanna: *A magyarországi balett kezdetei és Aranyváry Emília – Beszámoló a március 20-i MMA könyvtárban tartott előadásról*. Bp., MMA Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2019. 03. 29., https://www.mma-mmki.hu/hu/hirek-esemenyek/a-magyarorszagi-balett-kezdetei-es-aranyvary-emilia-.html (utolsó letöltés: 2019. 05. 30.).

21 Vö. pl. BÁTHORY István: *A Nemzeti Színház építésének és lebontásának története*. Bp., 1914.; SZEKÉR László: *A nemzet színháza építésének 150 éves története.* Bp., 1987.

22 BÓLYA Anna Mária – DANI Erzsébet – PÓNYAI Györgyi – VASS Johanna: *A magyarországi balett kezdetei és Aranyváry Emília – Előadás*. Bp., Magyar Művészeti Akadémia, Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet Könyvtára, 2019.

23 RÁCZ, Anna – GILÁNYI, Attila – BÓLYA, Anna Mária – CHMIELEWSKA, Katarzyna: *A virtual exhibition on the history of Hungarian ballet = 2019, 10th IEEE International Conference on Cognitive Infocommunications (CogInfoCom),* 431–432., IEEE, 2019; RÁCZ, Anna – GILÁNYI, Attila – BÓLYA, Anna Mária – CHMIELEWSKA, Katarzyna: *Early history of Hungarian ballet in virtual reality = 2019, 10th IEEE International Conference on Cognitive Infocommunications (CogInfoCom),* 193–198., IEEE, 2019.

24 RÁCZ, Anna – GILÁNYI, Attila – BÓLYA, Anna Mária – CHMIELEWSKA, Katarzyna: *On a model of the first National Theater of Hungary in MaxWhere = 2020, 11th IEEE International Conference on Cognitive*

Infocommunications (CogInfoCom), 000573-000574., IEEE, 2020; RÁCZ, Anna – GILÁNYI, Attila – DÉCSEI, János – BÓLYA, Anna Mária – CHMIELEWSKA, Katarzyna: *A Presentation Room in the Virtual Building of the First National Theater of Hungary = 2020, 11th IEEE International Conference on Cognitive Infocommunications (CogInfoCom),* 000517-000522., IEEE, 2020.

25 BÓLYA Anna Mária – DANI Erzsébet – GYÖRFFY Ágnes – PÓNYAI Györgyi – LÉVAY Péter: *5th generation TÁNC – Előadás és kerekasztal-beszélgetés.* Bp., Magyar Művészeti Akadémia, Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2018.

26 KÁRPÁTI Anikó: *A virtualitás helye az oktatásban – A 3D mint oktatási eszköz = Virtuális Környezet, Virtuális Oktatás*. Szerk. OLLÉ János, Bp., ELTE, 2012, 109–111.

27 BÓLYA Anna Mária: *Tánctörténet, táncműelemzés és tánctörténet érettségi felkészítő tárgyak oktatási sillabuszai. Tantárgyi program és útmutató a teljes tárgyhoz (négy szemeszter).* Bp., Magyar Táncművészeti Egyetem, 2017.

28 BÓLYA Anna Mária: *Tánckutatás és VR = ADA 2019 konferencia absztraktkötete*. Debrecen, Debreceni Egyetem Informatikai Kar, 2019.

29 ACZÉL Petra: *Virtuális valóság az oktatásban – Ment-e a VR által az oktatás elébb? = Információs Társadalom*, 2017, 4. sz., 7–24.

30 BÓLYA Anna Mária: *Tánckutatás és VR = ADA 2019 konferencia absztraktkötete*. Debrecen, Debreceni Egyetem Informatikai Kar, 2019.

31 GYÖRFFY Ágnes: *Kegyetlen-e a tánc? Gondolatok egy táncos alkotás margójára – A kegyetlen tánc (Flesh and Bone 2016) című sorozat pszichológiai szempontú műelemzése. 5th Generation TÁNC blog*, http://5thgenerationdance.hu/kegyetlen-e-a-tanc/ (utolsó letöltés: 2019. 05. 10.).

32 BÓLYA Anna Mária – GILÁNYI Attila – RÁCZ Anna: *Tánctörténet és virtuális valóság = Auróra – A magyarországi balett születése. Campilli Frigyes 40 éve Magyarországon. Az első magyar prímabalerina és koreográfusnő – Aranyváry Emília.* Bp., MMA Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet.

33 BÓLYA Anna Mária – DANI Erzsébet – GYÖRFFY Ágnes – PÓNYAI Györgyi – LÉVAY Péter: *5th generation TÁNC – Előadás és kerekasztal-beszélgetés.* Bp., Magyar Művészeti Akadémia, Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2018. ACZÉL: *i. m.* (2017), 7–24.; BÓLYA Anna Mária – GILÁNYI Attila – RÁCZ Anna: *Tánctörténet és virtuális valóság = Auróra – A magyarországi balett születése. Campilli Frigyes 40 éve Magyarországon. Az első magyar prímabalerina és koreográfusnő – Aranyváry Emília.* Bp., MMA Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2020; BÓLYA Anna Mária: *Tánckutatás és VR = ADA 2019 konferencia absztraktkötete*. Debrecen, Debreceni Egyetem Informatikai Kar, 2019.

34 DANI Erzsébet: *Multimedial Refocalizations of Attention in Digital Learning: An Interdisciplinary Model = Journal of Systemics, Cybernetics and Informatics,* 2020, 18. évf., 1. sz., 244–260; BÓLYA Anna Mária – BUJDOSÓNÉ DR. DANI Erzsébet – GYÖRFFY Ágnes – PÓNYAI Györgyi – LÉVAY Péter: *5th generation TÁNC – Előadás és kerekasztal-beszélgetés*. Bp., Magyar Művészeti Akadémia, Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2018; ACZÉL: *i. m.* (2017), 7–24.

BÓLYA ANNA MÁRIA

Táncnyelvi crossover és bartóki egység
A délszláv folklóranyag táncszínházi feldolgozási tipológiája Kricskovics Antal életművében

(A néptánc változásvizsgálata) A néptánc interakcióinak változásvizsgálatára számos példa akad a tánckutatásban.[1] Kavecsánszki Máté táncantropológus a tradicionális falusi közösségek táncanyagának befogadási készségeit vizsgálja a városi társastánckultúra integrációja kapcsán.[2] Olivera Mladenovics a teljes déli szláv, elsősorban a kör- és lánctáncformákra épülő táncfolklór (ideértve a bolgárokat is) XX. század hetvenes éveiig detektálható hagyományát dolgozza fel monografikusan. Tárgyalja az etnikumok átadásakor-átvételekor keletkező formai-strukturális átöröklődési mintázatokat és a kör- és lánctánckultúra együttélési képességgel való szoros kapcsolatát.[3] Pesovár Ernő és Felföldi László néptánckutatók a magyar tánchagyomány történeti rétegeivel, egyes táncformák egymásra hatásával a közösség táncbeli ízlésének megváltozására is figyelmet fordít írásaiban. Ivan Ivancsan horvát néptánckutató a teljes nagy Jugoszlávia különböző népeinek folklórja kapcsán foglalkozik a dialektus területek meghatározásával, az átadás és az átvétel egyes sajátosságaival.[4]

Kimerer LaMothe amerikai tánckutató, filozófus a törzsi kultúra vizsgálatából kiindulva a tánc és mindennapi együttműködés szoros kapcsolatát vizsgálja. Kutatásai szerint a törzsi közösségi táncok a kinetikus érzékelési tudatosságot ápolják. A táncot egy olyan dinamikusan változó kulturális közegnek fogja fel, amely adaptív kinetikus együttműködési mintázatokat alakít ki egy közösségben.[5]

Fenti kutatók elsősorban a tánc tradicionális, saját közegében történő változásaira összpontosítanak. Jóval szűkebb körű az a szakirodalom, amely táncfolklór teljesen eltérő közegű változási módjával, a színpadra való adaptációval foglalkozik, amely kiemeli élő környezetéből a folklóranyagot, és különféle funkciókban színpadi környezetbe helyezi azt. A színpadra alkalmazás egészen távoli tánc nyelvekkel kapcsolhatja össze a tradicionális anyagot, különféle művészi nyelvezeteket kialakítva.

A magyar folklóranyag színpadi feldolgozásának kiemelkedő példáját adja a Magyar Koreográfusi Iskola, amely közép-európai szinten egyedülálló módokon integrálja a táncfolklórt, különféle kortárs művészeti stílusirányzatok felé is kitekintve. A főként magyar táncnyelvi anyagot felhasználó csoportban Kricskovics Antal életműve sajátos színt képvisel: nem a magyar folklór, hanem a magyarországi kisebbség, a bunyevác népcsoport folklórjából indul, és majdnem a kezdetektől többnemzetiségű déli szláv alapanyagokból dolgozik. Mindezekből később egy sajátos európai színvonalú táncszínházat hoz létre.[6]

(Az alapok) Kricskovics Antal 1929-ben született és 2017-ben halt meg. A bunyevác folklórba nőtt bele, amely a XX. századra gyakorlatilag a horvát folklórba integrálódott.[7]

Az 1959-ben alapított Magyarországi Nemzetiségek Központi Táncegyüttes (később: Fáklya) beleillett a magyarországi kisebbségi kultúrát támogató imázsba. Itt többféle magyarországi kisebbség tagjai táncoltak (pl. görög, szlovák, német, román, szerb, horvát, bolgár és más kisebbségek, illetve nemzetiségek fiataljai). A Fáklya alap nyelve

még sem szinkretikus, a délszláv anyag és ezen belül, illetve felül elsősorban a kör- és lánctánc képezi az elsődleges alapanyagot.[8]

A déli szláv folklór anyanyelvi szintű ismerete Kricskovicsnál összetett. A garai bunyevác gyökerek mellett fontos koreográfusi alapot képez a zágrábi Lado együttesben való táncolás, Ivan Ivancsannal közös gyűjtés, az egész akkori Jugoszlávia népei folklórjának megismerése, azután a teljes magyarországi déli szláv, elsősorban horvát anyag gyűjtése.[9] A táncanyag nála anyanyelvi szinten jelen van lábban, teljes testben és kinetikus imaginációban. A bunyevác folklór felől azonban a kör kitágul. E kisebbség kultúrája a magyarországi környezetben a horvát kisebbségbe integrálódik. A jugoszláviai munka során pedig – az akkor Jugoszlávia politikai irányvonalának megfelelően – nem csupán a horvát, hanem Jugoszlávia tagköztársaságainak – így ortodox vallású területek – folklórjával is megismerkedik. Ezekre az ismeretekre épül koreográfusi munkája, amely később más népek táncanyagának és nem tradicionális tánctechnikák ismeretével is bővül.

Tekintsük át a Kricskovics által elsajátított balkáni lánctáncörökségnek legalapvetőbb jellemzőit! A reliktumszerű balkáni táncfolklór alapja a kör- és lánctánckultúra. A déli szláv népek (ideértve a bolgárokat is) tánckultúrájának ez a legalapvetőbb eleme. Ez a közösségi táncforma jóval archaikusabb az Európában később teret hódító párostánckultúránál, vagyis egy régebbi, Európában a középkor végéig divatozó táncformát őriz. Tulajdonképpen a kettő egészen eltérő kulturális jelenség. Erre utal például, hogy a magyar tradicionális közösségekben a karikázót nem is tekintették táncnak.[10] A lánc vagy körpárokra való szétesése, a taktilis, tehát érintési kontaktusok minimalizálódása a táncformákban magának a közösségi élménynek a minimalizálódásával állhat párhuzamban.[11]

A Balkán-félsziget kör- és lánctánckultúrája régiónként sajátos jellegzetességeket hordoz. Egy régió jellemzője a kör nyílt vagy zárt volta (kör vagy lánc) és a forgás iránya. Egy közösségen belül ezek a jellemzők *rendkívül konzervatívak,* vagyis nehezen változnak.[12]

A balkáni kör- és lánctánckultúra első számú attribútuma az aszimmetria. Ez megnyilvánul az aszimmetrikus metrikában, gyakoriak az 5-ös, 7-es, 11-es, 18-as, 25-ös, és ennél jóval összetettebb ütemfajták. Ezekre *Bartók az aksak elnevezést javasolta, mivel megsejtette, hogy ez általános jelenség és nem csupán a déli szláv területeken fordul elő.*[13] Ez megnyilvánul az aszimmetrikus lépésanyagban is (jobbra és balra eltérő és különböző hosszúságú lépésanyag), amely által a kör meg-meg torpanva halad valamely irányba. A metrikai és lépés szerkezeti aszimmetria pravoszláv területeken sokkal jellemzőbb, valószínűleg az archaikusabb kulturális elemek jelenléte miatt.[14]

A kör- és lánctánckultúra kifejezetten közösségi táncforma. A résztvevők száma a három főtől a korlátlan számú résztvevőig terjednek. Nisi mondás: „három cigánylány kitesz egy kolót".[15]

A balkáni kör- és lánctánckultúra legérdekesebb attribútuma a szimultaneitás, vagyis a zene és a tánc súlyainak, ütemeinek, periódusainak széttartása, ami viszont a tánc és a zene kapcsolódását, a plasztikusságot egyáltalán nem zavarja meg. A zenének és a táncnak ez a fajta sajátos függetlensége feltehetően már az antik hellén lánctánckultúrának is sajátja volt Louis Séchan feltevése szerint.[16] A jelenség elsősorban a pravoszláv területekre, a szerb, a bolgár és a macedón folklórra jellemző, ahol a különböző metrikájú anyagok zene-tánc párosítása teljesen természetes. Az ünnepi hagyományban előfordul egy kolón belül kétfajta (énekes és hangszeres) zenei anyag szimultán jelenléte is.[17]

A balkáni táncörökség mellett Kricskovics más táncnyelvi elemeket is integrál. Tudatosan alkalmaz különféle modern tánctechnikákat: a Graham-technikát, amely egészen különleges módon épít a test saját biztonságára és éntudatára a test központból

Húsvéti kolo (oro) torony. Makedonszki Brod, Észak-Macedón Köztársaság (Bólya Anna Mária, 2013)

összetartott mozdulatok légzésen alapuló összefogásával;[18] a balettet mint magasrendűen szervezett hagyományos színpadi forma nyelvet; nem bevallottan, de megfigyelhetők az egyébként fekete törzsi táncok alapján is álló Alvin Ailey-féle jazzhatások; valamint Maurice Béjart táncritualizációs folyamatai, sőt az archaizmus integráló módszerei is.[19]

Utóbbi lehet direkt hatás, hiszen Kricskovics ismerte Béjart műveit, ugyanakkor lehet párhuzamos felismerés, ihlet is. Felhasználja a populáris zenét, és egyes koreográfiáiban – ha csupán hangulati szinten is, de – érzékelhető a hippikultúra hatása. A *Pólusok* Jézus-alaknak felfogható figurájában az amerikai hippikultúrához kapcsolódó Jézus-mozgalom jegyeit vélhetjük felfedezni. Mindezek a jellegzetességek az 1970-es, 1980-as években teljes mértékig újdonságként hatottak Magyarországon.

Kricskovics esetében a táncos anyanyelv nem csupán politikai, hanem táncművészeti szempontból is egy tágabb területi környezetbe integrálódik: a Balkán-félsziget folklórjába, amelynek közös jellegzetessége az antik eredetű kör- és lánctánckultúra meghatározó jelenléte.

A táncos anyanyelv formaalkotó erejét megfigyelhetjük Kricskovics Antal egész életművében.

Jelen írásban ennek mintázatait vizsgáljuk Bartók Béla népzene feldolgozásának szintjeiről vallott véleménye nyomán. Kricskovics már az 1970-es évek Magyarországán modern táncszínházat alakított ki. Ehhez Ecktől, majd Markótól eltérően nem színházi koncepciókból vagy Béjart tánc modernizálási törekvéseiből indul ki, hanem a kör- és lánctánckultúrát, mint alapvető táncesztétikai fenomént hordozó Balkánfélsziget táncos folklórjából.

Írásomban két művének példáján elsősorban arra keresem a választ, hogy abba a modern táncszínházba, amelyet kialakított, milyen módokon épülnek be a táncos anyanyelvet képező kör- és lánctánckultúra egyes jellegzetességei, hogyan használja kör- és lánctánckultúrát, „akárcsak a költő anyanyelvét”.[20]

(A folklór feldolgozásának különböző szintjei az életműben) Kricskovics életművének alapanyagát teljesen a balkáni térség kör- és lánctáncai adják. Jellemző a pravoszláv területek folklóranyagának kiterjedt jelenléte, minden bizonnyal annak archaikusabb tulajdonságai miatt.

A bartóki első szintet képviselő művek a folklóranyagot némi színpadi stilizációval, de egységes folklórtartalomként helyezik színpadra. Kricskovics életművében a konkrét folklóranyag szokásos színpadra alkalmazása két időszakban jellemző. Az első természetesen az indulás körüli időszak. Ekkor születik például a *Momacsko kolo* (1959), a *Sopsko oro* (1969) vagy a *Sokac lakodalmas* (1971). Második időszakát jellemzik a stilizáltabb, kevertebb és magas művészi színvonalú színpadi művek. Ezután saját szavaival élve „kigombolkozva" tér vissza a folklórhoz. Ez a visszatérés több okból kényszerű is volt, ugyanakkor Kricskovics soha nem érezte annak. Ebben az utolsó korszakban születnek a magyarországi bunyevác és horvát folklórfeldolgozások (például *Bunyevac lakodalmas,* 1991; *Gradistyei lakodalom,* 1993), jellegzetesek ebben a korszakban gyermekek számára készített folklórkoreográfiái, az ősszláv mágiát idéző mű (*Dodole,* 1997) és a balkáni folklórból átöröklött antik táncörökség koreografikus megfogalmazása (*Gemmak,* 1998).[21]

A második szint megfelelője nem a lépések kitalálása, hanem inkább a folklóranyag keverése, törése. Erre jellemző példa a *Szkopje '63* című mű, amelyet a földrengés áldozatainak emlékére koreografált. Ebben a *Teskoto orót*[22] használja, ami Macedónia „logója" még ma is. A hagyományosan zurlával és dobkísérettel járt férfitáncot azonban drámai kifejezés érdekében néma kolóként vonja be a koreográfiába. A néma kolo ugyan kifejezetten balkáni jelenség, de teljesen más táncokra jellemző, és nem a *Teskoto* sajátja. Más esetekben a drámai kifejezés érdekében új térformákba és narratív környezetekbe helyezi a déli szláv lépésanyagot (pl. *A tékozló fiú,* 1975; *Páris almája,* 1981).

Véleményem szerint a második szint altípusaként kezelhető Kricskovicsnál az antik hellén tragédiák táncszínpadi feldolgozása. A balkáni kör- és lánctánckultúra a choros, oro, horo, kolo gyökereiben kapcsolódik az antik esztétikához, így az antik tragédiákkal Kricskovics e táncanyag sajátosságait, a balkáni antik örökség sajátosságát használja ki (*Iphigenia,* 1967; *Oresteia,* 1969; *Dionuszosz,* 1974). A Balkánon antik esztétikai örökségként fennmaradt formaalkotó tendenciák megjelennek Kricskovics más táncműveiben is (*Opheus – operafilm,* 1985; *In memoriam…,* 1979; *Ruzsicsalo,* 1979; *Kretai leanytanc,* 1997).[23]

A második és harmadik szint között valójában nem vonható egyértelmű határvonal, elsősorban a konkrét, beazonosítható folklóranyag mennyiségi jelenléte, illetve a déli szláv táncfolklór nem konkrét, csupán formaalkotó jellegzetességeinek jelenléte az, ami az általam meghatározott második, illetve harmadik szint felé billenti el a koreografikus anyagot. Az 1970-es évektől induló második korszakát általánosan jellemzi a táncos anyanyelv kreatív alkotói továbbalakítása.

Jelen írás szempontjából a harmadik szint a legfontosabb, vagyis a táncos anyanyelvvé lett kifejezési mód, amelyet a koreográfus szabadon használ.

A közösségi viszonyulások és egyéni drámák ábrázolásában szinte minden mű esetében jelentős szerepet játszanak a balkáni folklórból ihletett kör- és lánctáncformák egyes attribútumai (például *Carmina Burana,* 1977; *Fekete par,* 1977; *Agnus Dei,* 1982 stb.), azonban a bartóki harmadik szint legletisztultabb példái a legelvontabb címeket viselő darabok: a *Relációk I, II, III* (1977, 1980 és 1982) és a *Pólusok* (1979). Ezek a művek láthatóan egy időszakban születtek, amelyben Kricskovics a Budapest Táncegyüttesnél a táncosgárda technikai szempontjából a legjobb lehetőségekkel élhetett.[24]

A mélyebb szintű folklórmegjelenésre ezek a legsűrítettebb példák az életműben. A *Relációk* sorozat három darabjában háromfős kapcsolati képeket desztillál elvont táncnyelvvé. A *Pólusok* a kör- és lánctáncok térformai jellegzetességeit alakítja közösségi dráma kifejezőjévé.

A *Relációk I, II, III*

A három darab mindegyike három főre készült. A néző fő kérdése, amelyet a kritikusok is körüljártak: kiknek, miknek a (milyen) relációi ezek? Talán különféle emberi kapcsolatok, viszonyulások táncba sűrített képei[25] vagy az aranymetszés jegyében születő mozgó táncszobor-kompozíciók?[26] Az első két darabban két férfi és egy nő táncol, az utolsóban a női princípium kerekedik felül. A három fő választása az aszimmetriára utal. Az interperszonális kapcsolatok mozdulati prototípusaiból építkező ciklus első darabjában helyenként még akár beazonosítható élethelyzeteket látunk (pl. szerelem, elválás, a gyermekére néző anya), azonban ezek a prototípusok egyre elvontabbak lesznek, elvonatkoztatnak bármilyen narratívától, és csak a magában való mozdulat felé haladnak. A *Relációk* második darabját már teljesen ez jellemzi: mozdulati világokat tár fel egyes személyközi viszonyulások ürügyén. Ezeket azután olyannyira a koreografikus alkotás felhasználandó elemeként kezeli, hogy a darab végül is egy minimalista táncalkotássá alakul.[27] A *Relációk* esetében nem csak a táncosok számában, hanem maguknak a daraboknak az esetében is a hármas száma meghatározó. Az utolsó darab az első kettő komorabb vagy agresszívebb hangulatú, de mindenképpen komoly anyagai után egy Vangelis zenéjére épített életörömmel teli anyagot hoz. Az első két darabbal ellentétben itt újra hódít a kör- és lánctáncanyag, amely mind a lépés szerkezet, mind a térformák tekintetében tetten érhető. A záróképekhez Kricskovics 5/8-os zenét választott.

Maga a zeneválasztás is kissé elkülöníti a később létrejött harmadik *Reláció*t. Az első *Reláció* az indiai zenén át különböző zajok felhasználásáig halad (szélfúvás, gyermekhangok, háborús zajok) egy rövid barokk zenei idézettel. A második *Reláció*ban az indiai zene dominál, ahogy a koreografikus anyag is az indiai tánckultúrát használja mottónak. A kezdő és a záró kép több karú és több lábú istenség, amely azonban Kricskovicsnál jól ismert kézrázással válik élő, mozgó és nem statikus szoborrá. Az egész második reláció indiai táncmozdulatokat idéz, a kezek és a flexlábak is utalnak erre. Ezt az anyagot azonban strukturalista, helyenként minimalista módon szerkeszti plasztikus egészbe. A balkáni jellegzetességekre elsősorban a némelykor feltűnő kézfogásos körtáncok, valamint a nagyszerű ugrástechnika utal.

Kricskovics gyakorlatilag egész életművében közösségi és emberi viszonyulásokat járt körbe. Ezt a tapasztalatot sűríti a *Relációk*ban, ahol a közösségi viszonyok megformálása kulminál, ugyanakkor letisztul: a megelőző művekben megformált kapcsolatokat Kricskovics elvont mozdulati relációkba sűríti ebben a ciklusban. A *Relációk* strukturalista és letisztult, a táncmozdulatok önnön jelentésükben esztétikusak. Régebbi műveiben használt táncnyelvezetekből épít művet, de megszabadítja őket a drámai jelentésektől. Valójában csak a formákban tobzódik, táncnyelveket kombinál koreografikus szempontból plasztikus módon. Az egyes táncnyelvek esztétikai egységben viszik tovább a szimbolikai „cselekményt" a mű sodrásában. Mert a cselekmény itt maga a tánc, amely eredetileg rítusok szimbolikájának hordozója. Itt már nem emberi relációkról van szó, inkább táncnyelvek és táncolók relációjáról.

A *Pólusok*

Kricskovicsnál már korábban is megjelenik az archaikus, kifejezetten pogány mágiára utaló anyag szembeállítása a kereszténységet vagy antik esztétikájú anyagot formáló tartalmakkal.[28] A *Pólusok* teljesen eköré a téma köré épül. Két toposzt állít itt szembe, a

támadó, bajkeverő, viszálykodást szító és a békés, önmagában békét találó csoportot. A támadókat pogány mágikus anyaggal jellemzi, míg a másik egyfajta Jézus-alak köré csoportosuló figurákat elvont, antik esztétikai ideálokat idéző mozdulatvilággal jellemez. Erre a műre is magasfokú elvontság jellemző. Maga a történet is desztillált, hiszen igazán nem tudjuk konkrét szövegkörnyezetben elhelyezni. A *Pólusok* egy emberi drámát mutat be. Lezárása egyben negatív és pozitív kicsengésű: a Tanító alak magára marad, míg tanítványai a pogány tömegbe vegyülnek; saját mozdulati identitását és békességét viszont töretlenül őrzi.

A teljes mű Kricskovics legfőbb alapanyagát, a kör- és lánctáncokat használja kétféle vonatkozásban: mágikus és szakrális-processziós formában. A békés csoport teljes koreografius anyaga antik processziószerű formákban halad. Kartartásaik a minószi kultúrából ismert és a balkáni kultúrába is átöröklődött invokációs gesztus, és annak különféle madárszerű és más Kricskovics-művekből is ismert csavartan kulcsolt kéztartásokkal való kombinációiból alakulnak ki. Az invokációs gesztus a rosszindulatú mágiát idéző csoportnál is megtalálható, ott azonban időről időre lefelé fordul, az ég felé irányulásból a lenti irányba. A támadó csoport az alacsonyabb rendű rosszindulat és a rosszindulatú mágia toposza. Ez a csoport mágikus, míg a békés csoport szakrális utalású mozdulatvilággal rendelkezik. A fent említett kézhasználat rituális, illetve szakrális toposzokat tár elénk.

Sajátos kép, amikor a támadók táncai félreérthetetlenül a békés csoport tagjainak egymástól való izolációját, illetve a tagoknak saját csoportjuk mágikus mozgásvilágukba való bevonását célozzák meg; az egy fő Tanító kivételével sikeresen. Az izoláltság toposzát félreérthetetlen és megindító képben fogalmazza meg Kricskovics, az egymás felé nyúló kezű, ám egymástól elválasztott emberekkel.

A Balkán-félsziget folklórjára jellemzően a zárt kör és a nyílt láncforma gyökerei elhomályosultak, a XX. századra, a két forma hasonló táncanyagokkal, egyenrangú módon detektálható a gyűjtésekben. A kettő közül Kricskovics a nyílt láncformát választja e műben. E választás azért érdekes, mert a hozzá közelálló horvát, illetve bunyevác táncokra elsősorban a zárt körforma jellemző.

A támadó csoport a lánctáncokat mágikus értelemben használja: a már *Ruzsicsaló*ból is ismert előrehajló, egymás kezeit rázó, összláv mágiát idéző futó lánctánc is előfordul. Sőt ennek a negatívmágiát idéző hátra felé haladó változata is. Látható a valamit-valakit körbetáncoló *ható* mágia is. A két csoport közös táncainál két jellegzetes, a Balkánon elterjedt rituális eredetű formát használ fel Kricskovics, a koncentrikus köröket és a kolo tornyot.

Az antik processziós mozgású imakezeket csavartan és különböző szögekben hajlító, szemlélődő csoport az ima, a belső béke és a közösségi összetartás toposzát formálja meg. Bár a koreografikus anyag egyszerűbbnek tűnik a három *Reláció*nál, Kricskovics ebben a darabban is lecsupaszított és elvont toposzokat ábrázol. Ezek azonban közösségi toposzok, amelyeket szinte a teljes műben kör- és lánctáncformákkal ábrázol.

Zenéje buddhista lámaének és instrumentális zene. A nyitó kép békés, kontemplatív csoportja összhangban van a meditatív zenével, a továbbiakban azonban teljesen kiemeli a zenét eredeti szövegkörnyezetéből. Mind a mormoló ének, mind az erőteljes ütőszene az agresszív csoport félelmetes voltát támasztja alá, bármiféle meditatív jelleg nélkül. A szemlélődő fúvós zene ismét a kontemplatív csoport mellé társul, a záró ütőszenét azonban megint jellemzően ritmusszekcióként használja a koreográfus a támadó csoport dinamikus táncához. Úgy vélem, Kricskovics egyik legjobb, ugyanakkor nyomasztó kicsengésű művéről van szó.

(Kricskovics életműve a népzene-feldolgozás bartóki harmadik szintjének tükrében)
Bartók a népzenei anyag feldolgozásának három szintjét határozza meg.

A harmadik szint, a táncos anyanyelv szabad használata Kricskovicsnál a kör- és lánctánckincs örökség egyes fő attribútumainak használatában a legnyilvánvalóbb.

A harmadik szinten mindig új szövegkörnyezetbe helyezi a kör- és lánctáncanyagot. Ezeket keveri más, saját kialakítású mozdulatformákkal, és újfajta térformákba rendezi őket. A kezek kézfogás helyett a modern táncból vagy indiai ihletésből vett mozdulatokat formáznak, vagy a Kricskovics által kedvelt, többféle jelentéssel is felruházható jelentésű rázott kezek láthatók. A balkáni lépésanyagot nem csupán eltérő eredetű kézmozdulati világgal társítja, hanem a lépéseket is keveri, többféle balkáni lépésmotívumot köt össze a zene apropójának megfelelően. Máshol kitágítja a balkáni lépésanyagot messze, a kör mögé hátranyúló lábmozdulattal.

A harmadik szint egyik alappillére Kricskovicsnál az archaizmus, ami magának a balkáni kör- és lánctánckultúrának a sajátossága, amely a nyugat-európai tánckultúránál archaikusabb formákat őriz. Kricskovics e sajátosságot továbbfejleszti: törzsi jellegű táncanyagot, sőt vad, atavisztikus, egyes esetekben már-már állatvilági utalású anyagokat is használ, amely például a *Relációk* első két darabjában is megjelenik.

Az archaizmushoz kapcsolható a kezek különleges használata. A folklór lépésanyagához általában modern tánc ihletésű vagy expresszív kézmozdulatok társulnak. Gyakorta látunk különféle madáralakzatot formáló kezeket. Ezek lehetnek archaizmusok a kézmágia szerepére utalva, de utalhatnak Ailey- vagy Béjart-hatásra is. A rázott kezek a vízidéző termékenységi szertartások fröcskölőire emlékeztetve az életerőre utalnak. A *Relációk* harmadik darabjának végén az 5/8-os zenére járt, rázott kezekkel járt dinamikus kolo az életöröm tánca.

Továbbszövi a többetnikumú anyag használatát is koreográfusi eszköztárában: táncos anyanyelvétől távol álló tradicionális táncnyelvezeteket is integrál: török és zsidó folklórt és – különösen a *Relációk* első két darabjára jellemzően – indiai táncanyagot is feldolgoz.[29]

Mit jelent Kricskovicsnál a táncos anyanyelv „levegője"? Egyik ilyen jellemző az archaizmus, amelyet fentebb már tárgyaltunk. Ennél fontosabb azonban a kör- és lánctánckultúra egy fő jellemzőjének jelenléte, amely gyakorlatilag Kricskovics egész életművére rányomja a bélyegét: ez pedig a közösségi léttel való állandó és mélyértelmű foglalkozás. A kör- és lánctánckultúra a párostáncoknál sokkal erősebben viseli magán a közösségiség jegyeit kiterjedt taktilis kontaktusokkal járó táncformaként. Jól követhető a nyugat-európai társasági táncok fejlődésében a második évezred folyamán máig lezajló változás: a középkor végén még rendkívül divatos lánctánc párokra esik szét, majd a XX. század második fele hozza el a szolisztikus táncok divatját. A társasági táncformák fejlődési iránya feltehetően kapcsolatban áll az egyén izolációjának növekedésével a modernizálódó társadalmakban.[30] Az összetartást fejezi ki a *Relációk* harmadik darabjában a diverz táncanyag egységesre váltása kololépésanyag idézésével. A *Pólusok*ban a széttartás irányába mozdul a koreografikus anyag használata: a kézfogásos lánc- és körformák után az izoláció és izolált közösségi táncforma jelenik meg a mű vége felé.

A kör- és lánctánckultúra másik alapvető koreológiai és zenei jellemzője, amely a teljes életművön végigvonul: az aszimmetria mint formaalkotó erő. Az aszimmetria mindenhol megmarad a lépésstruktúrákban, előfordul a zenehasználatban. A balkáni aszimmetria különleges megnyilvánulása a *Relációk* három darabjában a három előadó választása. A három fő jó alkalmat ad az aszimmetriára, az aranymetszés alkalmazására, és még kör- és láncforma is képezhető belőle. Valójában a *Relációk* darabjainak háromfős tánca *a balkáni,* antik arányokat sem nélkülöző *kultúra pas de deux-je.* A három fő

koreografikus anyaga felel meg a klasszikus európai baletthagyomány *pas de deux*-jében kivitelezhető koreografikus és esztétikai jelentéseknek. A hármas csoporttal mindent ki lehet fejezni, ami az európai tánckultúra térformai sajátja: kör, lánc, párostáncok és szóló is képezhető belőle. A balkáni lánctánckultúra legérdekesebb és a kutatók részéről is sok kérdést felvető jelensége a szimultaneitás.[31] A zene és a tánc függetlensége, ugyanakkor szerves együttmozgása a balkáni táncjellegzetességéből ered. Kricskovics műveiben a jelenség úgy érhető tetten, hogy a zene és a tánc nem szerves és szoros összetartozásban egzisztál. A zeneválasztás a *Relációk*nál és a *Pólusok*nál inkább ürügy a mozdulati világ megteremtéséhez, mintsem elvághatatlan szálakkal kapcsolódó eleme a koreográfiának. Ugyancsak e jelenség kivetülése az idézett zenei anyag kontextustól eltérő koreológiai használata. A *Relációk* második darabjában az indiai zene ütős részeit eredeti közegétől eltérően, tulajdonképpen ritmus szekcióként használja, legtöbbször archaikus törzsi jellegű táncanyaggal párosítva. A *Pólusok* rituális buddhista zenéjére archaikus mágikus mozdulatvilágot teremt, eltérően annak eredeti jelentéstartalmától. Zene- és tánc periódusok széttartása a szimultaneitás az idézett és a feldolgozott anyagokban is sokszor feltűnik. Sőt, a balkáni folklórnak ez a jellegzetessége nagy szerepet játszhat abban, hogy Kricskovics egymástól távol álló táncanyagokat is plasztikus egységbe tud foglalni.

A balkáni ún. néma kolókból eredő örökség a csend tervezett használata. Ez a ritka koreográfusi eszköz a balkáni ún. néma kolohagyomány idézése, amely általában drámai erővel bír. A *Relációk*ban inkább művészi-strukturális jelentősége van.

Van egy nagyon fontos koreográfiai jellegzetesség, amely Kricskovics életművében a balkáni táncörökségből ered. Ez pedig a fejlett ugrástechnika. A puha és rendkívül ruganyos ugrások a déli szláv tánc folklór jellemzői, ahogy a nagyon apró rezgések is. Bármilyen furcsa, de a nagyszerű ugrástechnika továbbfejlesztése: a vetődéstechnika, az ugrásokból érkező gördülő vetődések a délszláv tánckultúra mozdulati ruganyosságának örökségét képezik mozdulati síkon. Vagyis ez a jellegzetesség olyan ugrástechnikai készséggé konvertálódik Kricskovics táncosainál, ami teljesen áthatja Kricskovics műveit akkor is, amikor a konkrét balkáni mozdulatanyag nincs jelen.

(Összefoglalás) Ha azt mondjuk, hogy Kricskovics egész életművében jelen van a kör- és lánctánckultúra, akkor a *Pólusok* az maga a kör- és lánctánc-koncentráció. Míg a *Relációk* darabjaiban az emberi viszonyulásokat desztillálja mozdulati művé többszörösen elvont szinten, addig a *Pólusok* a közösségi lét, a közösség és az egyén viszonyainak legalapvetőbb, a Bibliáig visszamenő archetípusait fogalmazza meg, önti esszenciális koreografikus archetípusokba. A közösségi viszonyulások absztrakt prototípusaihoz értelemszerűen életművének alaprétegét képező táncformát használ. A különböző jelentésrétegek a tradicionális kör- és lánctánckultúra eddig ismert minden szimbolikai és formai rétegét felhasználja. A körtánc mint *mágikus* tevékenység nagy hangsúllyal van jelen. A lánctánc kevésbé archaikus, kulturálisan fejlettebb, az antik kultúrából eredező szakrális és processzió fajtája, a szemlélődő csoport sajátja. A mágikus kör prototípusa, a *valamit körbetáncoló* forma mellett jelen vannak a Balkánon fellelhető rituális eredetű térformai változatok: a koncentrikus körök, a kolo torony és a kolo forgásirányának megváltoztatása. Utóbbi a tradicionális anyagtól eltérően *egy táncban* fordul elő.

A másik bartóki vonás párhuzamát a *Táncszvit*ben érhetjük tetten leginkább. A „népek testvérré válásának" gondolatára rímel[32] Kricskovics gondolata: „a […] tematikus koreográfiák alapgondolata az agresszivitás, a háború ellen irányult. Ez egyfajta lázadás volt mindaz ellen, amit erőszaknak nevezünk". Ezzel mindkét alkotó a háborúellenesség és a békés testvériség gondolata mellett teszi le a voksát.[33]

Nem véletlen talán, hogy Bartók a népek testvérré válásának gondolatát a tánchoz köti. A folklórkutatásban ismerünk példát arra, hogy a tánc meglévő etnikai ellentétek ellenére integratív szerepet tölthet be egyes földrajzi régiókban.[34] Emellett Bartók a rondóformát idézi a táncszvitben, amely múltja folytán a körtáncörökséghez kapcsolódik.[35] Tehát valójában Bartók az egyetemesség gondolatánál nem áll messze a tánc és szűkebben a körtánckultúra jelenségétől. Kricskovics a kör- és lánctánckultúra talaján állva a fenti hitvallást teljesíti ki műveiben bevallottan.

A *Pólusok*ban Kricskovics továbblép a testvériség utópisztikus mítoszán.[36] A *Pólusok* kicsengése a jézusi szenvedésértelemben vett való élet talaján áll. A belső béke és identitás megőrzése akkor is, ha ez a legvégső kínokkal jár együtt: a teljes izolációval és a társak teljes elveszítésével, végül is kitaszítottsággal. A három *Reláció* szenvtelenebb, strukturalista szemléletmódjával szemben kemény és nyomasztó képet fest elénk a koreográfus, amelyben a pozitív kicsengés az egyetlen végig kitartó személy belső békéjének megmaradása, ám ez rendkívüli kínnal, a közösség elvesztésével jár együtt.

Bartók a zenei stilizáció és modellalkotás virtuóza volt. Stilizációja a folklór hangulatát teremtette meg. A falusi zene narratív technikái átváltoztatták zenei gondolkodását.[37] Kricskovics koreográfusi gondolkodásában a balkáni tánc és zene szimultaneitása, integratív ereje, aszimmetrikus formaalkotó tendenciái, archaikus volta, ugrástechnikai rugalmassága és alapvetően közösségi jellege az, amely egész koreográfusi életművét alapjaiban alakítja.

Kricskovics egy olyan kulturális örökséget választ táncnyelvi alapjául, amelynek jelentőségéhez képest igen kis számú magas színvonalú színpadi feldolgozása van: a balkáni kör- és lánctáncörökséget. Ez a komoly esztétikai értékeket hordozó hagyomány nem igazán talált utat magas művészeti értékű koreográfiai feldolgozásokhoz. Bár idézetként vagy archaizálásként már a XIX. század óta lehet találkozni vele a táncszínpadokon, archaikus és rituális jellegű utalásokban is előfordul a XX. században (Nizsinszkij, Béjart), máig nagyon ritka az integratív szemléletű, magas művészi színvonalú és e kultúrát alapként kezelő koreográfiai ouvre. A balkáni országok sem tudták ezt a XX. és XXI. században termékenyen megvalósítani, bár voltak erre próbálkozások, és valahol a balkáni országok kortárs koreográfusainak nyelvezetében is megbúvik a Balkán táncörökségének ereje. Mégis a Kárpát-medence közepén elhelyezkedő, kulturális értékeinél, sajátosságainál és múltjánál fogva központi és közvetítő szerepben levő kulturális régióban elhelyezkedő magyar koreográfiai iskola az, ami egy ilyen kiemelkedő és összegző koreográfust tud adni ennek a tánckultúrának.

JEGYZETEK

1 Itt kell megjegyeznem, hogy a néptánc, tradicionális tánc kifejezéseket a bartóki parasztzene értelemben használom.

2 KAVECSÁNSZKI Máté: *Társastáncok a magyar paraszti közösségekben = Folkszemle,* 2010, 1. sz., https://folkradio.hu/folkszemle/kavecsanszki_tarsastancok/index.php (utolsó letöltés: 2019. 05. 28.).

3 МЛАДЕНОВИЋ, Оливера: *Коло у Јужних Словена.* Београд, Српска академија наука и уметности, 1973.

4 FELFÖLDI László – PESOVÁR Ernő: *A magyar nép és nemzetiségeinek tánchagyománya.* Bp., Planétás, 1997; IVANČAN, Ivan: *„Geografska podjela narodnih plesova u Jugoslaviji" = Narodna Umjetnost,* 1964, 1. sz., 17–38.

5 LAMOTHE, Kimerer: *Why We Dance – A Philosophy of Bodily Becoming.* New York, Columbia University Press, 2015, 1–16.

6 JAKABNÉ ZORÁNDI Mária: *A Magyar Iskola – DLA-disszertáció.* Bp., Színház- és Filmművészeti Egyetem, 2009.

7 KITANICS Máté: *A Magyarországra irányuló horvát migráció a 16–18. században – PhD-értekezés.* Pécs, Pécsi Tudományegyetem Földtudományok Doktori Iskola, 2014.
8 JAKABNÉ ZORÁNDI: *i. m.* (2009), 81.; MAÁCZ László: *Emlékeztető = A csend relációi.* Szerk. LUKÁCS István, Bp., Budapesti Horvát Önkormányzat – Bp., Fáklya Horvát Táncegyüttes, 1999, 37.
9 DÉKITY Márk: *Létezésem értelme az alkotás – interjú = A csend relációi.* Szerk. LUKÁCS István, Bp., Budapesti Horvát Önkormányzat – Bp., Fáklya Horvát Táncegyüttes, 1999, 12–13.
10 ANDRÁSFALVY Bertalan: *A tánc születése = Közösség és identitás.* Szerk. PÓCS Éva, Bp., L'Harmattan – Pécs, PTE Néprajz Tanszék, 79–84.; BÓLYA, Anna Mária: *Táncformák és közösségiség – A kör- és lánctánckultúra nézőpontjából = A szabadság jegyében.* Fiatal Filozófusok Konferenciája 7. Konferenciakötet. Bp., PTE FDI – MMA MMKI, 2019.
11 ANDRÁSFALVY: *i. m.,* 79–84.; BÓLYA Anna Mária: *Tánc a macedón szakrális hagyományban.* Doktori értekezés. Debrecen, Debreceni Egyetem, 2015, 31–58.
12 BÓLYA: *i. m.* (2015), 31–58.
13 PINTÉR Csilla: *Lényegszerű stílusjegyek Bartók ritmusrendszerében. Doktori értekezés.* Bp., Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 2010, 24.; SIPOS János: *Aszimmetrikus ritmusok = Folkmagazin,* 1996, 1. sz., 5–7.
14 BÓLYA: *i. m.* (2015), 31–58.
15 МЛАДЕНОВИЋ, Оливера: *Коло у Јужних Словена.* Београд, Српска академија наука и уметности, 1973, 114–115.
16 SÉCHAN, Louis: *La danse Grècque antique.* Paris, E. de Boccard, 1930, 46–48.
17 BÓLYA: *i. m.* (2015), 250–260.
18 Vö.: FOULKES, Julia L.: *Modern Bodies: Dance and American Modernism from Martha Graham to Alvin Ailey.* Chapel Hill, University of North Carolina Press, 2002; FUCHS Lívia: *Száz év tánc. Bevezetés a táncművészet XX. századi történetébe.* Bp., L'Harmattan, 2007, 268–269.
19 Vö. pl.: Béjart Bolerójának sajátos, törzsi kultúrát idéző képmozdulatai és a *Relációk I, II*-ben sajátosan használt archaizmusra utaló kezek.
20 BARTÓK Béla: *A népi zene hatása a mai műzenére = Bartók Béla írásai, 1.* Közreadja: TALLIÁN Tibor, Bp., Zeneműkiadó, 1989, 138–147. Az idézett részeket 141–142., 143., 144. Válogatta és ebben a formában közli: RICHTER Pál, http://real.mtak.hu/8695/1/Richter_Nepiharmonizalas.pdf (utolsó letöltés: 2019. 05. 22.).
21 KŐVÁGÓ: *i. m.* (1999), 26.; DÉKITY *i. m.* (1999), 15.
22 A kifejezetten macedón koreográfia esetében az „oro" szót használjuk.
23 KŐVÁGÓ Zsuzsa: *„Az emlékezés mestere – egy mester emlékezete. Kricskovics Antal: Szkopje 1963" = Macedón Tudományos és Kulturális Közlemények,* 2018, 2. sz., 24–25.
24 KŐVÁGÓ: *i. m.* (1999), 14.
25 FUCHS Lívia: *Kricskovics Antal: Relációk I–II = A csend relációi.* Szerk. LUKÁCS István, Bp., Budapesti Horvát Önkormányzat – Bp., Fáklya Horvát Táncegyüttes, 1999, 71–73.
26 KŐVÁGÓ: *i. m.* (1999), 24.
27 Uo.
28 Például az *Agnus Dei*ben.
29 KŐVÁGÓ Zsuzsa: *Egy pálya állomásai = A csend relációi.* Szerk. LUKÁCS István, Bp., Budapesti Horvát Önkormányzat – Bp., Fáklya Horvát Táncegyüttes, 1999, 25–30.; BÓLYA Anna Mária: *i. m.* (2015), 36–38.
30 BÓLYA: *i. m.* (2019).
31 ЈАНКОВИЋ, Љубица: Проблем и теорија појединачне аритмичнисти и ритмичности целине извођена орске игре и мелодије. Београд, Научно дело, 1957, 4–11.; ХАРАЛАМПИЕВ, Кирил – ДЖЕНЕВ, Кирил: *Теория за строежа на движенията в българската народна хореография.* София, Наука и изкуство, 1965, 242.; МИХАИЛО, Димовски: *Орската традиција во село Ињево (Радовишко).* Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков", 1974, 24–25.; IVANČAN, Ivan: *Geografska podjela narodnih plesova u Jugoslaviji = Narodna Umjetnost,* 1964, 1. sz., 31.
32 KÁRPÁTI János: *Bartók Béla és egy Dunavölgyi zenei intergáció lehetősége = Muzsika,* 2002, 3. sz., 8.
33 KOVÁCS, Sándor: *Bartók = Magyar Művészet: A Magyar Művészeti Akadémia elméleti folyóirata,* 2016, 1., 32–39.
34 RAKOCEVIC, Selena: *Dancing in the Danube Gorge: Geography, dance and interethnic perspectives = New Sound: International Magazine for Music,* 2015, 46. évf., 13. sz., 120–129.
35 BRUMMEL, Jillissa A.: *From Sin to Sensation: The Progression of Dance Music from the Medieval Period Through the Renaissance.* The Research and Scholarship Symposium, 2016, 13.
36 KOVÁCS: *i. m.* (2016), 32–39.
37 WINDHAGER Ákos: *Béla Bartók's Central European Counter-history = Voices of Identities: Vocal Music and De/con/struction of Communities in the Former Habsburg Areas.* Szerk. ENDER, Daniel, FLAMM, Christoph: Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing, 2018, 126–127.

LÁZÁR GYÖRGY

Bartók Béla: *A fából faragott királyfi*
Egy táncjáték sikeres bemutatójának hatása a magyar balettre

Az 1917-es évet a világtörténelem fontos dátumként jegyzi, mivel jelentős társadalmi változások indultak meg az év vége felé keleten. A vihar előszele már érezhető volt az Osztrák–Magyar Monarchiában is. A háború vége közeledett, egyfajta kiábrándultság volt jellemző a társadalmi életre. Emellett sok kulturális intézmény anyagi gondokkal küzdött, így volt ezzel a Magyar Királyi Operaház is. Felsőbb körökben felmerült, hogy talán nem is kellene állami kézben megtartani az intézményt. A Népopera (a mai Erkel Színház) ugyan eleve részvénytársaságként kezdett működni 1911 utolsó napjaiban, de a székesfőváros szigorú felügyelete mellett. Hamarosan kiderült, hogy a hatalmas vállalkozás anyagilag nem lehet sikeres, így 1915-ben a főváros átvette a színházat, amelyet 1916-ban már egy magánember bérelt. Ezen tanulmány témájának szempontjából az első évad nagyon meghatározónak látszik, mert ekkor látogatott el Budapestre Gyagilev orosz balett-társulata. Mivel a jegyárak a Népoperában alacsonyak voltak, egy másfajta, fiatalabb és kevésbé sznob közönségréteghez is eljutott a balett. Méghozzá a kortárs balett, hiszen Stravinsky *Tűzmadár* című táncjátékát láthatta a közönség.

A magyar balett ebben az időben még nem találta meg a saját útját. Az együttest egy Otto Zöbisch nevű nem túl tehetséges svéd (más források szerint lipcsei születésű) koreográfus vezeti egészen 1924-ig. Örökségül kapott egy, az olasz balett alapjain nevelkedett csoportot Nicola Guerrától és Cesare Smeralditól. A meghatározó zenei stílust Delibes muzsikája, valamint a bécsies és magyaros stílusban komponált művek jellemezték. Nézzünk bele a tízes évek repertoárjába: Jozef BAYER: *A babatündér*[1] (egy bécsi „import", manapság is színre kerül néha a császárvárosban), Léo DELIBES*: Coppelia* (koreográfia: Campilli)*, Sylvia* (Guerra), L. v. BEETHOVEN: *Prometheusz* (Guerra), W. A. MOZART: *Amor játéka* (Guerra), SZIKLA Adolf: *A törpe gránátos* (Guerra).

Ezek voltak a legnépszerűbb művek, ezeken nevelkedett a magyar közönség. Az 1916-1917-es évadban négy bemutatót tartottak az operaházban. Ez háborús körülmények között eléggé értékes teljesítmény. Három új opera[2] és egy táncjáték született ekkor. Bár a három opera egyike sem bizonyult maradandó remekműnek – vagy talán felfedezésre várnak –, mindenesetre figyelemre méltó tény, hogy mindegyik zeneszerző magyar származású. Vizsgáljuk meg most 40 év balett repertoárját[3] ahhoz, hogy megértsük, miért és milyen körülmények között kérték fel Bartók Bélát egy 1 órányi táncjáték komponálására. Bartók műve ugyanúgy, mint elődeié és utódaié is, más egyfelvonásos művekkel, többnyire operákkal került színre. Ha azt gondoljuk, hogy *A fából faragott királyfi* fényes üstökösként érkezett hozzánk, akkor nem tévedünk, de az üstökös érkezését számos kisebb és kevésbé fénylő üstökös előzte meg, illetve követte. Válasszunk ki (kissé önkényesen) 40 évet (1890–1930), amit megvizsgálva arra csodálkozhatunk rá, hogy az opera intendánsai bizony tudatosan törekedtek arra, hogy keressék a sajátos magyar stílust, egyre több lehetőséget adva magyar zeneszerzőknek arra, hogy a nemzeti karakter megtalálja magát a balettben, és egyedivé, érvényessé váljon. 1890 és 1930 között 50 balettet mutattak be, ezek közül 31 magyar zeneszerző műve. Vagyis a bemutatóknak több mint a fele! Ez mai szemmel nézve meglepő, hiszen a mai tendencia

éppen a balettműfaj internacionalitására helyezi a hangsúlyt, és e koncepciónak megfelelően alakítja nemcsak a repertoárt, hanem a társulatot (társulatokat) is. Kétségtelen, hogy stílusukban ezen művek nem mindegyike alapult magyar vagy akár magyaros zenén. Színvonalban is igen vegyes muzsikák lehettek, gondolunk például az S. Schack Manka nótaszerző hölgy műveiből összeállított produkcióra. Emeljünk ki most néhány fajsúlyosabb művet ebből a gazdag kínálatból: az első fontos kísérlet Szabados Károly *Viora* című balettje, amely egy Jókai-regény alapján Mazzantini Lajos koreográfiájával született meg. Nagyrészt erdélyi magyar táncok alapján készült, ami már feltételez egyfajta alkotói igényességet, valamint elkötelezettséget a magyar táncjáték megteremtésére. A *Viora* 1891–1901 között 46 alkalommal került színre. Népszerű szerző volt Máder Rezső a századfordulón. Muzsikája természetesen nem közelíti meg a bartóki minőséget, de több balettje is nagy sikerrel ment. Legnépszerűbb műve, *A piros cipő* 1897–1910 között 108 alkalommal került színre! *Mályvácska királykisasszony* (1921) című darabja pedig Péterfi István híres kritikus véleménye szerint egyértelműen Bartók sikerének hatására keletkezett[4], de a zene minősége most is elmaradt Bartók művétől. A koreográfia Brada Ede műve. Az édeskés zene egyértelmű visszalépés volt minden szempontból, viszont úgy látszik, hogy a tízes évek forradalmi újdonságai után a régi-új politikai berendezkedésben jól „elvolt" ez a darab, amelyet 1933-ig 68 alkalommal játszottak. Komoly kísérletnek számított az akkor még nagyon fiatal, huszonéves Radnai Miklós *Az infánsnő születésnapja* című táncjátéka (1918), amely zenei szempontból hozott ugyan újításokat, de mondanivalójával és dramaturgiájával nem tudta (vagy nem is akarta) bejárni a bartóki utat. Érdekes, hogy Radnai későbbi igazgatása alatt határozott fejlődésnek lehetünk tanúi úgy az opera, mint a balett szempontjából. Dohnányi Ernő *Pierette fátyola* című táncjátékát (1910) először Guerra koreografálta meg szép sikerrel, és zeneileg is egészen jó kritikákat kapott a mű. 1939-ig 56 előadást ért meg. A megvizsgált időszakba éppen beletartozik még Weiner Leó *Csongor és Tünde* című balettje (1930), amely jelentős mű. 31 magyar balettbemutató 40 év alatt igazán szép teljesítmény. Mi volt ennek a társadalmi-politikai háttere? Idézzük Bartókot: *„Még egy másik körülmény is döntő volt a fejlődésemre: ez időben indult meg Magyarországon az az ismert sovén politikai áramlat, amely a művészet terén is érezhetővé vált. Arról volt szó, hogy a zenében is valami specifikusan magyart kell teremteni."*[5]

De mi motiválta Bartókot egy táncjáték megírására a konkrét felkérésen kívül? Fontos számunkra, hogy operájának, *A kékszakállú herceg vára* elutasításának apropója adott neki lendületet. 1913-ban írja: *„Az Operaház egyáltalán nem akarja operámat előadni. Ellenben egyórányi balettet akarna tőlem, dacolva a hivatalos véleménnyel."*[6] *„Első operámat annyira szeretem, hogy mikor Balázs Bélától a táncjáték szövegét megkaptam, rögtön arra gondoltam, hogy a balett látványosságával, színes, gazdag, változatos történéseivel lehetővé fogja tenni, hogy a két művem egy estén kerüljön színre"* – mondta a bemutatón.[7] De mi is volt a hivatalos vélemény Bartókról 1913-ban? Erre gróf Bánffy Miklós intendánstól kapjuk meg a választ, akinek szavaira így emlékszik vissza Balázs Béla: *„Meht Bahtók nem kell senkinek."*[8] Bár Bánffy ezek szerint nem örült annyira, hogy Balázs Béla meséjét – amely a Nyugat karácsonyi számában jelent meg – Bartók zenésíti meg, a döntése azonban – miszerint mégis színre viszi a darabot – immár tánctörténeti és zenetörténeti jelentőségű. Mindegy, hogy igaz-e a legenda, hogy a meseszerű történetben nagy lehetőséget látott arra, hogy csillogtassa saját színházi látványtervezői tehetségét. *„Magyarosságra, meseszerűségre és lehetőleg annak kidomborítására törekedtem, hogy minél kevésbé valószerűnek hassanak a táncjáték alakjai."*[9] Tallián Tibor szerint Bánffy a Gyagilev-féle *Tűzmadár* előadása után határozta el, hogy mesebalettet

írat a „magyar Stravinskyval”. Bartók ellenben ragaszkodott az operájához, és csak egy évvel később adta be a derekát.[10] A darab lassan készült, a szerző 1914-ben már dolgozott rajta, de nem nagy kedvvel, inkább kényszerűségnek érezte a komponálást. Később félretette, majd 1916-ban vette elő újra. Hogy miért? Mert 1915-ben népdalgyűjtő útja során megismerkedett a fiatal Gombossy Klárával, aki iránt szerelmet táplált, és akinek 3 versét is megzenésítette. Sőt, a táncjáték utolsó kettősének témáját az egyik megzenésített versből ültette át.[11] Amikor a zongorakivonat elkészült, és a próbafolyamat megkezdődött, rögtön falakba ütköztek a szerzők. Otto Zöbisch kijelentette, hogy a darab nem táncolható, mert egyetlen melódia sincsen benne. A rendező sem vállalta fel a művet. A táncosok betanítását maga Balázs Béla kezdte meg, mindenféle táncosi előképzettség nélkül, igaz, Zöbischsel közösen végezték a munkát. *„Mert inkább hozzálátok és megtanulom a tánc mesterségét, semhogy egy hangot elengedjek ebből a muzsikából.”* Három hónap alatt 14 kilót fogyott. Képzeljük el a korrepetitort, midőn kezébe vette a zongorakivonatot! Mivel Bartók igen kiváló zongorista volt, technikailag is nagyon nehéz kivonatot készített a partitúrából. Megérthetjük a táncosokat is, akik ilyen zenét még nemigen hallottak, talán csak Stravinsky említett *Tűzmadár* című művét négy-öt évvel korábban. A zenekari hangzással a színpadi próbák megkezdéséig nem is találkozhattak. Képzeljük még el a zenekari művészeket, akik vélhetőleg ilyen modern zenét még nem játszottak. A kottába be is írta valaki, hogy hangolni nem kell és fölösleges!

A bemutató elsősorban zenetörténeti siker volt. Egisto Tango karmester felkészültségének és tehetségének köszönhetően kitűnő előadásban szólalt meg a darab. A próbákra is szokatlanul sok idő jutott, ez meghozta a nem várt eredményt. Mindenki biztosra vette ugyanis a bukást. A premier azonban olyan fergeteges sikert hozott, amilyen a *Pillangókisasszony* bemutatója óta nem volt. *„Egyetlen taps se, de egy pisszegés, egy fütty se hallatszott. Láthatatlan roppant mérleg ingott meg erre és arra… aztán a karzaton robbant ki a taps és ujjongás, és mint a lavina szakadt le a páholyokra, földszintre és magával sodorta a sajtósöpredéket is. Sok kritikát kellett azon az éjszakán átírni.”*[12] A kritikák a zenét, a színpadképet és a táncosok teljesítményét is kiemelkedőnek találták. A zene itt van velünk, a színpadképről is van rajzunk, de a koreográfiáról mit tudhatunk? Elismerően írnak Pallay Annáról, Nirschy Emíliáról, Harmat Boriskáról és Brada Edéről. Ha a táncosok technikai felkészültségét nem is kérdőjelezhetjük meg, bírálatot nem tudunk mondani mozgókép hiányában, azért egy tánchoz nem igazán értő szövegkönyvíró, rendező és egy szerény képességű koreográfus közös munkájából talán levonható az a következtetés, hogy a koreográfia akkor még nem tudott egyenrangú társa lenni a zeneműnek. A zene elemzéséről kötetnyi irodalom áll a rendelkezésünkre, egy kérdést emeljünk ki, ami fontos a tánctörténet szempontjából: mitől tánczene ez, valóban tánczene-e a mű? Klasszikus értelemben nem balett, hiszen nem követi a tradicionális balettek addig megszokott szerkezeti felépítését: például nincsenek benne nagy kettősök variációkkal, zárt számok, nagy kartáncok, vagy divertissement jellegű jelenetek. Ellenben van egy rendkívül koncentrált dramaturgia, amely nagyon következetesen vezeti a nézőt a cselekmény történetén végig. *„A táncjáték zenéje szimfonikusan kidolgozott muzsikaféle, szimfonikai költemény, amelyre táncolnak. Világosan megkülönböztethető benne három rész, amelyeken belül azonban kisebb tagozódások is vannak.”*[13] Nem meglepő Bartóktól a szigorú és következetes szerkesztés, amely megköti a koreográfus kezét, de azért szabadságot is ad neki. Furcsa dolog, de a színpadi műfajban nem meglepő, hogy a szövegkönyv és a zene drámaisága nincs szimbiózisban. A szöveg, vagy inkább a történet maga nem túlzottan drámai cselekmény. A mese nem teremt igazi drámai konfliktusokat. Bartók muzsikája pedig nagyon is drámai erejű, hatalmas, csillogó és minden figyelmet magára irányító. Tehát éppen ezért

nem tipikus balettzene, ahogy például Csajkovszkij balettjei sem azok. Bartók ezt a drámaiságot úgy tudta megteremteni, hogy Balázs szövegének csak a kereteit használta fel, és több helyen el is tér az eredeti cselekménytől. A jó koreográfus érzi ezt, és tudja, hogy a szabadságot kellő arányban használva, hogyan legyen méltó a zenéhez úgy, hogy a néző magában a táncban is megtalálja ugyanazt a szimfonikus drámai erőt, ami a zenében él. A legtöbb korszakos zseninek, így Bartóknak is várnia kellett erre a koreográfusra. Persze Bartók eredetileg a táncot mint műfajt csak ürügynek használta arra, hogy kedvenc operáját bemutathassa később, a siker után egy hatalmas koncepció kezdett kibontakozni az időközben már készülő *A csodálatos mandarin* című művel egyetemben. Nem véletlen, hogy három színpadi műve szorosan összetartozik, és egy időben való előadása hatalmas művészi vállalkozás.

De mi történt a magyar balettel a táncjáték (és egy évvel később *A kékszakállú herceg vára*) bemutatóinak frenetikus sikere után? Közbeszólt a történelem. A világháborús vereség (1918) évében az operaházban egyetlen új balettbemutatót tartottak: a már említett Radnai-mű, *Az infánsnő születésnapjá*t. Újszerű zene, bartóki hatást nemigen találunk benne, a sok karaktertánccal talán valamilyen szinten meg tudott birkózni Otto Zöbisch. Mégis érezhető a darabon, hogy új utakra akar lépni a magyar balett. A szándék már megvolt. Ugyanebben az évben, tehát 1918 őszén Bartók beszámol arról, hogy mivel Bródy Sándor nem küldte el neki a szöveget, Lengyel Menyhért szövegének megzenésítésébe fogott bele. Ez volt tehát a készülő *Mandarin*-zene. Ez a zene azonban még fényév távolságra volt ekkor attól, hogy megértsék. Sok gáncsoskodás miatt csak Bartók halála után sikerült bemutatni a művet a Magyar Állami Operaháznak, igaz akkor már egy sokkal magasabb szinten lévő balett-társulattal. Az 1919-es év is csak egyetlen koreográfiát hozott Zöbischtől: *A Rózsa lelke* azonban nem saját mű (Carl Maria von Weber zenéjére), hanem adaptáció: Vaclav Nizsinszkij lengyel származású világhírű táncos (orosz balett) egyik leghíresebb szerepe volt.

Eközben Balázs Béla tagja volt a Tanácsköztársaság Forradalmi Írók Direktóriumának, sőt vöröskatonaként a fronton is harcolt, ezért később emigrálnia kellett. Ez azt eredményezte, hogy hamarosan le is került a műsorról *A fából faragott királyfi.* Kodály, Bartók és Dohnányi is tagjai voltak a zenei direktóriumnak, de elsősorban szakmai meggyőződésből. Bartók, aki amúgy sem rajongott a városi életért, az egész 19-es történésekben csak a zűrzavart, a túl gyors változásokat látta. A politika olyannyira hatással volt a művészeti életre, hogy nemcsak a táncjáték és a *Kékszakállú* nem lehetett műsoron, hanem eltávolították a legprofesszionálisabb karmestert, Egisto Tangót is, aki túl sok zsidó és haladó szellemű művésznek adott lehetőséget az operában. Ez már Bartóknak nagyon sok volt. Komolyan foglalkozott az emigrálás gondolatával. Mivel a táncmű csak két szezonon át volt műsoron, a modern hangzás is eltűnt egy időre. Üdítő kivétel volt Stravinsky *Petruská*jának bemutatása 1926-ban Brada Ede koreográfiájával. Ekkor már Radnai Miklós volt az igazgató.

Bartók táncjátékának közvetlen megtermékenyítő erejéről látszólag nem beszélhetünk tehát, azonban a darabban minden megtalálható, ami a magyar balett jövőbeni fejlődését elősegítette: a zene határozott magyar karaktere, amely a népzenéből (és nem a műzenéből!) építkezik. A mozdulatoknak megfelelő zenei motívumok, amelyek a mű magyaros-szecessziós karakteréből adódóan különböznek az addig megszokott olaszos-franciás stílustól.

A nemzeti karakter a nagy ihlető és kortárs Stravinsky műveiben is a leglényegesebb elemek egyike. A szigorú háromrészes forma dramaturgiájának művészi szintjével egyetemlegessé lesz a mű.

A fából faragott királyfi későbbi visszatérésekor (1935) Jan Cieplinsky lengyel koreográfus, a magyar balettegyüttes akkori vezetője alkotta meg a táncot. A tehetséges művész munkája ugyan tetszett a zeneszerzőnek, de a kritikák nem voltak túl lelkesek a koreográfia irányában. Bartók a zenét „meghúzta", tehát lerövidítette, és így körülbelül 40 perces lett a darab. Ez jelentős rövidítés, és mai meglátásunk szerint értékes részek mentek veszendőbe. A közelmúltban Kovács János karmester irányításával bemutatásra került az eredeti zenei anyag, amelyre azóta több új koreográfia készült.

Az első zenéhez is méltó koreográfiát Harangozó Gyula alkotta meg 1939-ben. Harangozó nagy sikerrel táncolta Cieplinsky művében négy évvel azelőtt a fabáb szerepét, így alaposan megismerhette a művet. Bár *A csodálatos mandarin* bemutatóját akkoriban még meg tudták akadályozni, legalább *A fából faragott királyfi* színre kerülhetett újra. Később Seregi László ötvözte a néptáncot és a balettet a modernséggel Bartók zenéjére máig hatóan sikeresen. Az idő könyörtelen azokhoz a koreográfiákhoz, amelyek felszínesek vagy csak kiszolgálnak egy divatot, és nem tartalmaznak valamiféle örökérvényűséget. De sajnos így értékes zeneművek – amelyek a koreográfia lelkét adják – is elveszhetnek vagy eltűnhetnek hosszú időre. Ezek a művek is várnak a méltó társszerzőre, a jó koreográfusra. Ilyen például Weiner Leó *Csongor és Tünde* című egyfelvonásosa, amely az utóbbi években éledezik már. Sajnálatos módon elfeledettek Lajtha László balettjei, amelyek rendkívül igényesen és magas színvonalon megírt alkotások.[14] Bár történnek néha kísérletek a feltámasztásukra, úgy látszik, hogy kicsit még várnunk kell…

Bartók táncművei viszont élnek, és nem valamiféle Bartók iránti kötelező tiszteletből, hanem igazán megérdemelten világhírűek, mert olyan ihlető erő van a zenében, amely a koreográfusokra nagy hatással van, és mert óriási és megtisztelő kihívás újra és új formákban megtalálni, megalkotni a történetekbe ágyazott művek valódi mondanivalóit.

1890–1930 KÖZÖTT A MAGYAR KIRÁLYI OPERAHÁZBAN JÁTSZOTT, MAGYAR ZENESZERZŐK ÁLTAL ÍRT BALETTEK

Dohnányi Ernő: *Pierette fátyola*, koreográfia: N. Guerra, műsoron 1910–1939 / 56 alkalom
Gajáry István*: Árgyélus királyfi,* k.: Brada E., m.: 1924–1932 / 16
Hentschel Károly: *Afrodisia*, k.: O. Zöbisch, m.: 1923 / 2
Hűvös Iván: *A csodaváza*, k.: N. Guerra, m.: 1908–1912 / 34
Kerner István: *Az ércember,* k.: C. Smeraldi, m.: 1896–1898 / 16
Liszt Ferenc: *Hasis,* k.: Astafieva, m.: 1914 / 2
Liszt Ferenc: *Pesti karnevál*, k.: Brada E., m.: 1930–1944 / 90
Máder Rezső: *A bűvös bábú,* k.: ?, m.: 1924 / 2
Máder Rezső: *Mályvácska királykisasszony*, k.: Brada E., m.: 1921–1933 / 68
Máder Rezső: *A piros cipő*, k.: Hassreitter, m.: 1897–1910 / 108
Máder Rezső: *She*, k.: Gundlach Lajos, m.: 1898–1907 / 37
Máder Rezső: *Szerelmi kaland*, k.: N. Guerra, m.: 1902–1906 / 13
Poldini Ede: *Északi fény*, k.: L. Mazzantini, m.: 1894 / 3
Radnai Miklós: *Az infánsnő születésnapja*, k.: O. Zöbisch, m.: 1918–1920 / 13
Rieger Alfréd*: Nivita,* k.: L. Mazzantini, m.: 1891–1896 / 18
Schack Manka: *Pillangószerelem,* k.: O. Zöbisch, m.: 1923–1924 / 9
Siklós Albert: *A tükör*, k.: ?, m.: 1923–1938 / 14

Skofitz Ferenc: *Művészfurfang*, k.: N. Guerra, m.: 1903–1906 / 17
Stern Ármin: *Zulejka*, k.: C. Smeraldi, m.: 1900–1901 / 17
Steiger Lajos – **Sztojanovics Jenő**: *Új Rómeó*, k.: L. Mazzantini, m.: 1889–1890 / 22
Szabó X. Ferenc: *Dáriusz kincse*, k.: ?, m.: 1893–1894 / 5
Szabados Károly: *Viora*, k.: L. Mazzantini, m.: 1891–1901 / 46
Szikla Adolf: *Álom*, k.: N. Guerra, m.: 1905–1910 / 25
Szikla Adolf: *Magyar táncegyveleg* (összeállítás), k.: N. Guerra, m.: 1907–1912 / 29
Szikla Adolf: *A törpe gránátos*, k.: N. Guerra, m.: 1903–1936 / 85
Sztojanovics Jenő: *Csárdás,* k.: L. Mazzantini, m.: 1890–1899 / 51
Sztojanovics Jenő: *Tous le trois*, k.: L. Mazzantini, m.: 1892–1899 / 29
Tóth Lajos – **Metz Albert**: *A nappal és az éjjel*, k: N. Guerra, m.: 1895–1900 / 40
Vidal Pál: *Maladetta*, k.: N. Guerra, m.: 1905–1906 / 7
Weiner Leó: *Csongor és Tünde*, k.: J. Cieplinsky, m.: 1930–1933 / 16
Zichy Géza: *Gemma*, k.: N. Guerra, m.: 1904–1905 / 9

A listához hozzátartozhat még két név:
Berté Henrik (Bettelheim Henrik) galgóci születésű zsidó származású zeneszerző (*A három a kislány* című operett szerzője) *Velencei karnevál* című balettjét N. Guerra koreografálta meg, 1911–1912-ben 10 alkalommal játszották.
Karl Maria Widor magyar származású francia zeneszerző, orgonaművész maga vezényelte *Le Corrigane* című balettjét a bemutatón, amelyet 1893–1901 között 30 alkalommal adtak elő.

FELHASZNÁLT IRODALOM

A 75 éves Magyar Állami Operaház. 1884-1959 Bp., MÁO, 1959.
Bartók Béla családi levelei. Szerk. BARTÓK Béla ifj., Bp., Zeneműkiadó, 1981.
Bartók Béla levelei. Összegyűjtötte: DEMÉNY Iván, Bp., Művelt nép, 1951.
BARTÓK Béla, ifj.: *Bartók Béla műhelyében.* Bp., Szépirodalmi, 1985.
BARTÓK Béla: *Összegyűjtött írásai: A fából faragott királyfiról.* Közr. SZÖLLŐSY András, Bp., Zeneműkiadó, 1967.
Bartók breviárium (Levelek – írások – dokumentumok). Össz. UJFALUSSY József, szerk. LAMPERT Vera, Bp., Zeneműkiadó, 1980.
BERLÁSZ Melinda: *Lajtha László. https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/MuMaTu-a-mult-magyar-tudosai-1/lajtha-laszlo-3E97/* (utolsó letöltés: 2019. 05. 10.)
BREUER János: *Bródy Sándor nyilatkozata Bartókról és operájáról = Muzsika,*1970, 9. sz., 31–33.
DIENES Gedeon: *Balett Magyarországon. Magyar táncművészet.* Bp., Corvina, 1983.
F. DÓZSA Katalin: *Bánffy Miklós gróf a színházi látványtervező. https://library.hungaricana.hu/en/view/ORSZ_BPTM_TBM_25/?query=F.%20D%C3%B3zsa%20Katalin&pg* (utolsó letöltés: 2019. 05. 10.)
FASSETT, Agatha*: Bartók amerikai évei.* Ford. GOMBOS Imre, Bp., Zeneműkiadó, 1960.
KÁRPÁTI János: *Bartók Béla: A fából faragott királyfi – A hét zeneműve. 1978/2.* Bp., Zeneműkiadó, 1979.
KOEGLER, Horst*: Balettlexikon.* Ford. GELENCSÉR Ágnes, MANNHERZ Zoltán, SZENTPÁL Mária, Bp., Zeneműkiadó, 1977.
KÖRTVÉLYES Géza*: Budapesti balett.* Bp., Corvina, 1981.
KROÓ György: *Bartók-kalauz.* Bp., Zeneműkiadó, 1971.
PÉTERFI István: *Fél évszázad a magyar zenei életben – válogatott zenekritikák. 1917–1961.* Bp., Zeneműkiadó, 1962.
SZŐNYINÉ SZERZŐ Katalin*: A fából faragott királyfi szöveges dokumentumai – Zenetudományi dolgozatok 315.* Bp., MTA ZTI, 1980.
TALLIÁN Tibor*: Bartók Béla.* Bp., Rózsavölgyi, 2016.
UJFALUSSY József: *Bartók Béla.* Bp., Gondolat, 1976.

JEGYZETEK

1 *Babatündér* – balett, 1 felvonás. Írták: HASSREITTER és GAUL. Zeneszerző: BAYER. Első előadása a M. Kir. Operaházban 1888. dec. 13-án volt. Szereplők: Játékkereskedő: Smeraldi Caesar, Mindenes: Zolnai Loránd, Segédje: Revere Manó, Babatündér: Maruzzi F. Magyar Színművészeti Lexikon (1929–1931, szerk. SCHÖPLIN Aladár)

2 SCHMIDT Ferenc: *Nostredame,* 1916. december 14., GAJÁRY István: *A makrancos herceg,* 1917. március 17., SZTOJANOVICS Jenő: *Otelló meséi,* 1917. május 24. Forrás: *A Hetvenöt éves Magyar Állami Operaház.* Bp., 1959.

3 A teljes listát lásd a tanulmány végén.

4 PÉTERFI István: *Fél évszázad a magyar zenei életben.* Bp., Zeneműkiadó, 1962, 23–24.

5 BARTÓK Béla: *Önéletrajz*. Írások a zenéről. Bp., Egyetemi Nyomda, 1946.

6 UJFALUSSY József: *Bartók Béla.* Bp., Gondolat, 1976, 156.

7 Uo.

8 Uo., 168.

9 F. DÓZSA Katalin: *Bánffy Miklós gróf a színházi látványtervező. Tanulmányok Budapest múltjából (25.).* 1996, 134.

10 TALLIÁN Tibor: *Bartók Béla*. Bp., Rózsavölgyi 2016, 151.

11 Uo., 151–152.

12 Balázs Béla visszaemlékezése 30 évvel későbbről. *Zenetudományi tanulmányok VII.* Szerk. SZABOLCSI Bence – BARTHA Dénes, Bp., Akadémiai, 1959, 32–33.

13 *Bartók Béla összegyűjtött írásai I.* Közr. SZŐLLŐSY András, Bp., Zeneműkiadó 1967, 777–778.

14 *Lysistrata,* 1934; *Le bosquet des quatre dieux,* 1943; *Capriccio,* 1944.

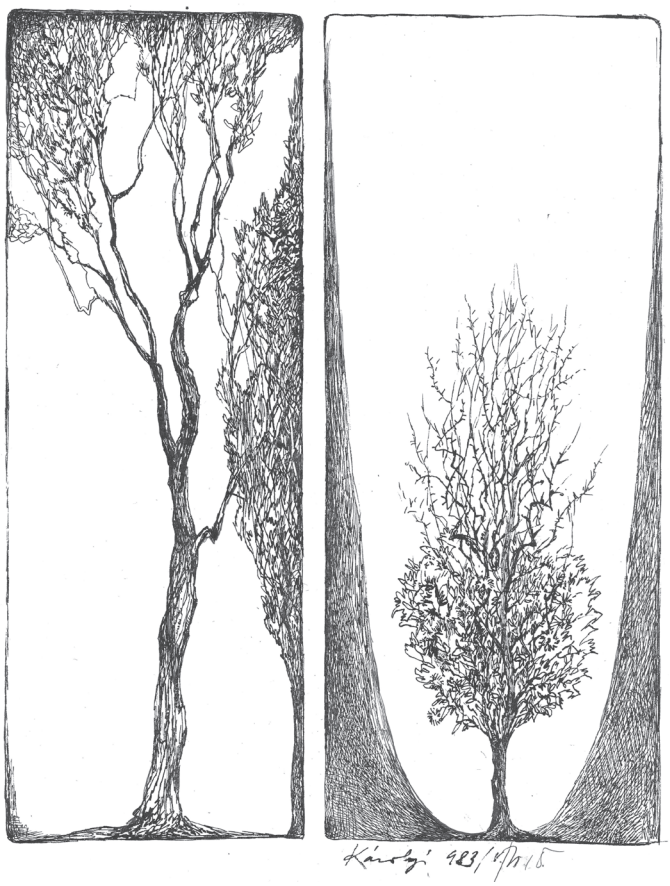

DR. KONCZ KATALIN

NAPLÓ

A népességfogyás megállításának lehetséges modellje: egy könyv margójára

Hazánk jelenlegi legfontosabb sorskérdése a nemzet fennmaradása. Minden egyéb társadalmi, gazdasági követelmény ebből származtatandó. A nemzetet alkotó népesség számának folyamatos csökkenése mellett ugyanis értelmüket vesztik növekedési, környezetvédelmi, kulturális és egyéb célok.

(Statisztikai tények: a demográfiai válság kialakulása) Népességünk 1981 óta folyamatosan csökken: 1980 és 2020 között 939 ezer fővel vagyunk kevesebben. Az elmúlt négy évtized legnagyobb mértékű népességcsökkenése 1980 és 1990 között következett be. Ugyancsak csökken az évenkénti élveszületések száma.[1] 1980-ban az 1000 lakosra jutó élveszületések száma még 13,9 volt, 2019-ben 9,1. A legnagyobb mértékű csökkenés az évi élveszületések számában (csak az elmúlt négy évtizedet tekintve) a rendszerváltást követő első évtizedben következett be. Míg 1990-ben 125 679 csecsemő született, 2000-ben már csak 97 597 (több mint 28 ezerrel kevesebb). Ezt a zuhanást azóta sem sikerült ellensúlyozni, jóllehet 2010 és 2019 között a korábbihoz képest lényegesen esett a csökkenés mértéke. 2019-ben 89 193 csecsemő született (1142-vel kevesebb, mint 2010-ben).

Az aggodalomra okot adó népességszám és élveszületési arányok mellett kedvező jelenségekről is számot lehet adni. Az ezer lakosra jutó halálozás az 1980. évi 13,6-ról, 2019-re 13,3-ra csökkent. A születéskor várható átlagos élettartam emelkedett. Bár 1980-hoz képest kevesebben kötöttek házasságot 2019-ben, 2010 óta nőtt a házasodási kedv. A korábban folyamatosan csökkenő trend megfordult, az 1000 lakosra jutó házasságkötések száma 3,6-ról 6,7-re emelkedett. Az 1000 lakosra jutó válások száma a korábbi évtizedekben 2,4 körül ingadozott, 2019-re a folyamatos csökkenés nyomán 1,8-ra esett vissza. A 100 élveszülésre jutó terhességmegszakítások száma 1980-hoz képest 2019-re csaknem a felére esett vissza (54,4-ről 28,9-re).[2]

Nem vigasz számunkra, hogy a kedvezőtlen népesedési viszonyok az Európai Unió legtöbb országára jellemző, a teljes termékenység nem éri el a népesség egyszerű újratermeléséhez szükséges értéket sem. A mutató 2019-ben Magyarországon – összehasonlítható adatok tükrében – az Európai Unió (27 tagállam) átlagát (1,53) meghaladja (1,55). A legmagasabb a mutató Franciaországban (1,86). Több európai ország, 1,4 alatti értékkel nálunk is veszélyeztettebb helyzetben van: Ciprus (1,33), Finnország (1,35), Görögország (1,34) Luxemburg (1,34), Málta (1,14), Olaszország (1,27), Spanyolország (1,23).[3]

A jelenlegi termékenységi szint megtartásával vagy csökkenésével hazánk egyre meredekebb demográfiai lejtőre kerül, amely hosszabb távon *gyors népességfogyás*sal és a korstruktúra radikális elöregedésével jár. A kormány nemzetközi viszonylatban is figyelemre méltó és hatékony családtámogató intézkedései ellenére az élveszületések számának 2016-ban elért csúcspontja (93 063) óta a továbbiakban csökken a megszületett csecsemők száma. Több évtizedes tapasztalat, hogy a gyermekvállalásra ható intézkedések átmeneti hatást váltanak ki, majd a rendszer visszaáll a korábbi szintre, és a csökkenés trendje folytatódik. Ennek megállításához azonnali, gyors és főként tartós változást eredményező további népesedéspolitikai intézkedésekre van szükség.

(Népesedéspolitikai fordulatra van szükség) Benda József és szerzőtársainak könyve a társadalom, a gazdaság, a kultúra, a tudomány és a civil szféra különböző területeit képviselő szakértőinek összefogásával olyan kordokumentum, amely a múlt és jelen legfontosabb összefüggéseinek elemzésére építve fogalmaz meg átfogó és megvalósítható javaslatokat a népességfogyás megállítására. Az alapos multidiszciplináris és történelmi mezőnybe helyezett elemzés rámutat, hogy a nemzetstratégia középpontjába állított népesedési stratégia hiányában a népességfogyás megállítása már a közeljövőben sem lesz lehetséges. A mégoly jelentős – európai viszonylatban is páratlan – kormányzati intézkedések ma már nem elégségesek. A szűken értelmezett családpolitikai intézkedéseken túl trendfordító stratégia mentén szükséges további intézkedések meghozatala. A szerzők megközelítésében a nemzet megmaradása az összetett folyamat és állapot komplex elemzését igényli, a nemzetet alkotó népesség szellemi, lelki, spirituális állapotától a gazdasági és létfeltételekig. A „demográfiai" témán túlmutatva, olyan *családi, társadalomlélektani, társadalom-szervezési, társadalompedagógiai, teleológiai, kulturális, gazdasági stb. viszonyrendszer*, amelyre fölépíthető egy sikeres népesedési stratégia.

Ahhoz hogy a demográfiai összeomlás ne váljon reális eséllyé trendfordító intézkedésekre, a *termékenységi politika* újragondolására van szükség, Az *időtényező* szerepe meghatározó a kedvezőtlen trend megfordításában. Csak a következő *egy-két évben van esély gyökeres* eredményt felmutató program megvalósítására – hívták fel a figyelmet 2019-ben a szerzők. 2018-ra ugyanis már átlépte a szülőképes kor felső határát az utolsó olyan népes korosztály, amely képes lehet egy nagyobb létszámú utódnemzedék elindítására. A korosztály női tagjainak létszáma számításaik szerint évente kb. 50.000 fővel csökken. Egyszerű becslés alapján – 75 év körüli átlagos életkort feltételezve, valamint azt, hogy évente azonos létszámban születnek gyerekek –, évi *130-140 ezer újszülöttre lenne szükség* a 9-10 milliós lakosság fenntartásához.

Olyan hosszú távú *mikro-, és makroszintű nemzetstratégia* kidolgozására van szükség, amelynek *középpontjában a népesség egészséges fizikai, szellemi és lelki állapotának megteremtése, fenntartása és fejlesztése áll*.[4] Amely tudományos megalapozottsága mellett széles politikai és társadalmi támogatást élvez. E komplex megközelítésben helyet kap a családi kohézió növelése, a szeretetkultúra újjáépítése, a közösségek támogató erejének felszabadítása, egy új családi életpálya modell kidolgozása is.

A stratégia megvalósításához nélkülözhetetlen a teendők időbeli ütemezése, a rövid- közép- és hosszú távú intézkedések megjelölése, a legfontosabb intézkedések kiválasztása, a széles politikai és társadalmi támogatás kiépítése, az intézményi háttér megteremtése.

(A könyv megszületésének története, az alkalmazott módszerek) A tudományos igényű munka felkészült szakértők széles körének közreműködésével, és bőséges szakirodalom feldolgozásával született. A tudományos közelítés fenntartása mellett minden olvasói réteg számára érthető és élvezhető stílusban szól a sokoldalú, sok szálon összefüggő népesedési kérdésről. Mind a politikai döntéshozók különböző szintjeit, mind a gazdasági vezetőket, mind a vázolt problémák iránt érdeklődő közönséget megszólítja a tudományosan igényes és a nemzet sorsa iránt elkötelezett elemzés.

Megközelítésének két sarkköve az érintett tudományágak ismereteinek bevonása és a problémakezelés aspektusának változtatása. A „Szakértői Műhely" több mint kétszáz önkéntes közreműködő részvételével csaknem minden, a népesedési probléma megvilágítására és megoldásának közelítésére alkalmas tudomány (*pszichológia, szociológia, szociálpszichológia, neveléstudomány, statisztika, demográfia, gazdaságtudomány*) is-

meretanyagát alkalmazva fogalmazza meg következtetéseit és javaslatait. *Új módszertani kultúrára épít*, a különböző tudományok szakértői és gyakorlati szakemberei együttműködésére alapozott több mint három éves intenzív műhelymunkára, a Humanisztikus Kooperatív Tanulás algoritmusait alkalmazza.[5] Bár az önkéntes szakértői Műhely a hivatalosan meghirdetett kormányzati célokat követi, sem szervezeti sem pénzügyi erőforrásokkal nem rendelkezik.

(A könyv alapvető értékei) A könyv hazánk népesedési helyzetének sokoldalú, multidiszciplináris elemzése, a helyzet, az okok, a következmények és javaslatok egymásra épülő komplex rendszere. Felkiáltójelek sokasága nemzetünk fennmaradásáért. Nagy létszámú, elismert tudósok, kutatók és gyakorlati szakemberek együttműködésével rövid-, közép- és hosszú távon megvalósítható javaslatokat fogalmaz meg, a javaslatok megvalósítása feltételrendszerének megjelölésével. A széleskörű szakirodalom feldolgozása mellett, konkrét felmérésre, és a gyakorlati szakemberek ismereteire alapoz.

A könyv alapvető érdeme, hogy a demográfusok többségének szemléletmódján túllépve, az okok mélyreható feltérképezésére vállalkozik. A népesedési folyamataink kedvezőtlen alakulásának okait vizsgálva a mai felnőtt generációk testi, lelki, szellemi egészségének vizsgálatára helyezi a hangsúlyt, amelyben a szocializáció folyamata döntő szerepet játszik. Idézhetők hazai és külföldi szerzők, akik a népesség csökkenését önmagában nem feltétlenül tekintik problémának, vagy ha igen, megoldásként a bevándorlás elősegítését szorgalmazzák. A könyv szerzői hazai feltételekre alapozva, a nemzet sorsát szem előtt tartva, társadalmi, gazdasági összefüggésbe ágyazva, szociológiai, kulturális, társadalomlélektani következményeket is mérlegelve, a gyermekvállalási kedv elősegítését és intézményi támogatását tartják indokoltnak.

A valós tények és lehetőségek feltérképezésére 2017-ben *reprezentatív vizsgálatra* építve elemezték a 35-44 éves korosztály gyermekvállalási hajlandóságát. Eszerint a korosztály negyede, *közel 400 ezer fő szívesen vállalt volna még gyermeket.* Szándékaik megvalósításával néhány év távlatában, a jelenleg várható születési létszámon felül *további 130 ezer újszülöttre lehetett volna* számítani. Szándékaik realizálásához elsősorban *az anyagi feltételek javulását, a stabil párkapcsolatot, és a munkahelyi problémák rendezését* várták. Úgy vélem, talán még be lehetne hozni a késlekedést.

(Okok és következmények: nemzedékek szocializációs folyamata, transzgenerációs hatások) A népességszám stabilizálása vagy jó esetben növelése mellett a szerzők a felnövekvő generációk életfeltételeinek javítására fektetnek hangsúlyt, ami a későbbiekben sokszorosan megtérül. A minőségi életfeltételek a megfelelő anyagi ellátottság mellett, a fogantatás pillanatától megvalósuló *anya-gyermek*, és az őket körülvevő *családi szeretet kapcsolatok erősítését* is jelentik. Hazai és nemzetközi kutatások szerint a szeretetteljes, testközeli anya-gyermek kapcsolat az alapja a felnövekvő gyermek szociális, érzelmi, utódgondozási, intellektuális, stb. fejlődésének. Nemzetközi vizsgálatok szerint azok a csecsemők, akik heti *20 óránál hosszabban vannak távol édesanyjuktól*, inkább mutatnak bizonytalan kötődési mintát, kevésbé tesznek eleget a felnőttek követelményeinek, és agresszívabbak kortársaikkal szemben, mint azok, akik szeretetteljes anyai közelségben nevelkednek. A szeretetteljes anya-gyermek kapcsolat a *transzgenerációs hatásokon* keresztül hosszú évtizedekre, akár évszázados intervallumra meghatározza a nemzet sorsát.

Mindezen hazai és nemzetközi tapasztalatokat figyelembe véve, a szerzők a népesedési folyamatok alakulásában jelentős szerepet játszó transzgenerációs hatásokat elemzik. A gyermeknemzést *két* egymást szerető, egymással harmóniában élő *egészséges*

felnőtt, egy férfi és egy nő feladatának tekintik. E kívánalom szellemében vizsgálják a napjainkban jellemző felnőtt párkapcsolatokat, és azok hátterében ható jelenségeket. Bemutatják azt a folyamatot, amelyben a szocializáció – és egyéb tényezők, mint a családok kohéziójának rombolása, a közösségi kapcsolatrendszer szétzilálása, gazdasági kényszerpályák működtetése – következményeként hogyan jött létre népességünk alacsony szintű utódgondozási késztetése, a negatív érzelmeket, a bizalmatlanságot hordozó lelkiség, a fenyegetettségben, a reménytelenségben és a félelemben élők nemzedéke.

Az eltérő történelmi, társadalmi, gazdasági körülmények között szocializálódott *nemzedékek három csoportját* különböztetik meg a szerzők. Vizsgálják a három nemzedék házasságának és termékenységének jellemzőit, nagy hangsúlyt fektetve a nemzedékek korai kapcsolati, biztonságos kötődési mintáira. Vizsgálataik szerint a gyermek és a nemzet jövője szempontjából egészségesebb *a családi keretben zajló személyre szóló nevelés.* A csecsemőkori intézményi ellátás, mint alternatív megoldás, a különböző élethelyzetek és igények miatt (gazdasági kényszer, női foglalkoztatás és karrierigény) elkerülhetetlen. Ez esetben olyan *bölcsődei rendszerre* van szükség, ahol *a gyermekek szükségleteinek* figyelembe vétele alapján minőségi ellátásban, nem pusztán fizikai gondozásban van részük.

A szerzők a fejlődés-lélektani eredményekre alapozott kutatást végeztek annak igazolására, hogy a transzgenerációs hatások következményeként a majdan szülővé váló nemzedékek a csecsemő- és kisgyermekkorban *megtapasztalt gondozási mintákat*, szülői bánásmódot, gondozási kultúrát *továbbörökíthetik* a következő generációra. A történelmi eseményekhez igazított *modern generációelméleteknek megfelelő* kategorizálást alkalmaztak. *Három,* mintegy *húszéves periódust* vizsgálva három nemzedék jellemzőit azonosították.

Az 1950–1969 között született *„csalódott" nemzedék* tagjai bölcsődékben nevelkedtek, nélkülözték a korai anya-gyermek kapcsolat intimitását. Az erőszakosan megszakított harmonikus anya-gyermek együttlét hiányában sérült a nemzedék. A kötődésromboló hatás megnyilvánul a *gyenge konfliktuskezelési képességükben,* minek következtében *nőtt a válások száma*, reprodukciós képességük gyengülése miatt *csökkent az utódjaik száma*. Nem rendelkeznek olyan egészséges kapcsolati mintákkal, ami a csecsemők gondozásához nélkülözhetetlenek.

A *„kötődési képességhiányos" nemzedék* tagjai az 1970–1989 között születettek. Szüleik többsége kereső munkát végzett. A családokban együtt töltött kevés idő is feszültséggel volt terhes, közös beszélgetésre nem adott lehetőséget. Főként a háztartást, és az élet fenntartását szolgálta. A fennmaradó időt a tévénézés és az önkizsákmányoló életmód részeként a háztáji, vagy a másod/harmadállás emésztette fel. A generáció sérüléseinek tömeges méretét *iskolai beilleszkedési zavarok* jelezték, megugrott a veszélyeztetettként nyilvántartott kiskorúak, és a fiatalkorú bűnelkövetők száma. Csökkent a házasodási kedv, már csak *51%-uk köt házasságot*, 400 ezren élnek ún. „látogató párkapcsolatban". *Nem tudták reprodukálni még a saját létszámukat sem.* A legnépesebb korcsoportban született 188 ezer gyermek mindössze 99 ezer utódot hozott eddig világra. A „kötődési képességhiányos" nemzedék kapcsolatépítési problémái az alacsony házasodási kedvben és a magas válási arányban jelennek meg.

A *„ne bízz senkiben" nemzedék* 1990–2010 között született. Nagy részük szülei és a nagyszülei is kapcsolatépítési problémákkal küzdött. Jelentős részük bölcsődékbe és családi napközibe járt. Magas volt a szülői válások aránya, környezetükben, már iskolás koruk kezdetén is, ritka volt a követésre érdemes, mintaadó kétszülős család. A *társadalom alapját képező család nem képezett védőhálót*, szétesett világban nőnek fel. Csökkent

a házasodási kedv. Nem vállalnak felelősséget, félnek a kötődéstől, világuk atomizált, bizonytalansággal terhelt. Az első gyermek születésekor csak *50%-uk házas*. A „ne bízz senkiben" nemzedéknél terjed a szingli lét és a gyermektelenség tudatos vállalása. A különböző generációk ezeket a mintákat adták/adják át a következő nemzedéknek, és ezáltal válik érthetővé az a történelmi, folyamat, ami napjainkra az alacsony gyermekvállalási késztetéshez vezet a népesség jelentős részében.

A szerzők messzemenő következtetést fogalmaznak meg a gyermekkori kötődés- és szeretethiányos környezetnek a *magyar nemzet lelki állapotá*ban megnyilvánuló kumulatív hatásairól. Az érzelmi közérzetet a negatív érzelmek: a szomorúság, a bizalmatlanság, a fenyegetettség, a reménytelenség és a félelem uralja. Gyér az emberek (szomszédok, rokonok), a generációk közötti kapcsolat. Múlt és a jelen nem fonódik össze, a jelenbeli problémák mögött elvesznek a múlt történései, a történelmi szemlélet hiányzik. Leépültek a közösségi értékek, az együttélési normák átértékelődtek. A gyenge életerő – érvelnek a szerzők – csak az énvédő mechanizmusok fenntartására elég, az újító szellem igénye ugyan megfogalmazódik, de erő már nincs a megvalósításra. Azt már én teszem hozzá, hogy tapasztalatom szerint ez a borús kép a covid-járvány alatt romlott. Nemzetközi vizsgálatok szerint a bezártság neurotizáló hatása egyértelműen megmutatkozik.

(A könyvben megfogalmazott javaslatok rendszere) A népesedési folyamatok mélyreható elemzése igazolta, hogy a kedvezőtlen trend megfordítása komplex intézkedéssorozatot igényel, amelynek vezérelve a „Nemzeti Népesedési Stratégia". A Népesedési Stratégia a népesség egészséges fizikai, szellemi és lelki állapotának megteremtését, fenntartását és fejlesztését célozza. Az elemzések igazolják, hogy a *nemzet megmaradásának, fizikai, lelki és szellemi épülésének alapja a csecsemőgondozás és gyermeknevelés minősége.*

A Stratégia megvalósításához szükséges intézkedéseket rövid-, közép- és hosszú távon megoldandó feladatokban jelölik meg. A célmegjelölés mellett vizsgálják a megjelölt célok gyakorlati megvalósításának részleteit, társadalmi hasznát. Hatáselemzést végeztek, és vázolták a megvalósítás anyagi és intézményi feltételrendszerének (mint a Család- és Közösség Fejlesztő Intézet, a Család és Közösségfejlesztő Szolgálat megyei hálózata, a Demográfiai Intézet) tervét. Rangsorolással választották ki a legkisebb befektetéssel, a legrövidebb idő alatt, a legnagyobb eredményességgel bevezethető javaslatot: a *Hivatásos Szülők Programot*, és a *Nemzeti Lakásprogramot*.

(Rövid távon lehetséges trendfordító: a Hivatásos Szülők Program) Részletesen kidolgozták a *„Hivatásos Szülők" életpálya-modellt,* amely *méltányos fizetést biztosít* a harmadik gyermek megszületésétől az egyik szülő számára, az ötödik gyermektől, mindkét szülő számára. A kis lépések taktikája helyett a javaslat olyan *komplex rendszert vázol, amely megfordíthatja a népességfogyás trendjét.* A minden részletében kidolgozott program azonnali alkalmazásra kész alternatívát kínál.

A javaslat arra a gyakorlati tapasztalatra épít, hogy a modern kori karrierorientációk részeként vannak olyan családok, amelyek a családgondozás elsődlegessége mellett döntenének (családi karrier), ha ezt tehetnék. Felmérések szerint ez a társadalmi réteg elsősorban anyagi megfontolásokból nem képes ezen igényének a kielégítésére. A jelenlegi társadalmi, gazdasági gyakorlat szegénységgel honorálja a nemzet fennmaradásáért munkálkodó családokat. Ezért munkaerőpiaci integrációjuk alapvető szükségleteik kielégítésének, életfeltételeik megteremtésének záloga. A program életpálya-modellként kínál választási lehetőséget. Fizetett munkaként

ismeri el a gyermek gondozását, oktatását, nevelését. Célcsoportja a 35–45 éves korosztály, az utolsó korosztály, amelyik megfelelően nagy létszámával realizálhatja gyermekvállalási szándékát. A korosztály élethelyzetének, motivációjának megismerésére végzett reprezentatív felmérés azt igazolja, hogy a még szülőképes korú nők és családjaik egynegyede megfelelő feltételek megléte mellett „nyitott a gyermekvállalásra".

A modell bevezetése biztosítja a kisgyermek-kori kötődés megteremtését célzó személyre szóló nevelést, a boldog gyermekkort, ami az egészséges személyiség kialakulásának, és ezáltal a társadalom működésének alapja. A részvétel feltételeit törvény szabályozná. A megfelelő színvonal biztosítása érdekében a feladatot vállalók képzésben vennének részt. A modell a munkaerő-piaci foglalkoztatással azonos feltételeket és módszereket tart kívánatosnak a kiválasztás, a teljesítményértékelés, a képzés, továbbképzés, újbóli munkaerő-piaci integráció terén. Az elemzés tartalmazza a program költségeinek becslését, a méltányos munkabér számítását, a résztvevők későbbi életpálya lehetőségeit. A modell költséghatékonyságát alátámasztja, hogy a működtetésére alkalmas állami intézményrendszer jelentős része ma is létezik, csupán célirányos funkcióbővítésre lenne szükség.

(Középtávon megoldandó feladatok) A könyvben javasolt közép- és hosszú távon megvalósítandó feladatok közül csupán szemezgetni lehet, a sokirányú és sokféle javaslat részletes kifejtése meghaladná a lehetséges terjedelmet. A *középtávon ható javaslatok* a bevezetést követő két-három év múlva hoznák meg a gyermekszületések számában a várt eredményt. Folytatható a kormányprogramban is szereplő adóösztönzők bővítése, a megkezdett és kedvezően fogadott lakásprogram. A „Szülőkötvény" a több gyermeket nevelő szülők nyugdíjának kiegészítését szolgálja. A számlán gyűlne a családi és gyermekszámtól függő állami befizetések, kamatokkal növelt összeg, amely nyugdíj kiegészítésre szolgálna. A „Társadalombiztosítási kötvény" az állásvesztés esetén felmerülő, a biztosítatlan időszak miatt keletkező társadalombiztosítási hátrányt kompenzálná.

(Hosszú távon megvalósítható feladatok) A *hosszú távú javaslatok* a gyermeknevelést középpontba állító nemzeti jövedelem újraelosztási elveit, a gyermek- és családközpontú gazdaság és társadalom megteremtését, a gyermekeket nevelő családok társadalmi, gazdasági hátrányának megszüntetését célozzák, ami a jövőkép biztonságát erősítheti számukra. A nagycsaládosok javára történő jövedelem-átcsoportosítás rendszere a nevelt gyermekek számával összefüggő szegénységkockázat csökkentését eredményezi. A nyugdíjrendszer átalakítására tett javaslat figyelembe veszi a felnevelt gyermekek számát. A bérek magas közterheinek csökkentése a sokirányú kedvezőtlen hatásaikat szüntethetné meg.

(Az áttekintést segítő és kiegészítő mellékletek) A javaslatok sokaságának kezelését segíti a „*Megoldások áttekintő táblázatának*" közreadása, amely a „problémákat, a kihívásokat, az elvi megoldásokat, a gyakorlati intézkedéseket és a becsült költségeket" foglalja össze. Az „*Összefoglalás és következtetések*" fejezet az elemzés sokirányú ismereteit, a koncepcionális alapelveket és a megvalósítás módszereit ismerteti. Legfőbb következtetése, hogy a *„jövőnk a csecsemőgondozás függvénye"*, ami egyúttal értékválasztás is, a családon belüli gondozás mellett foglal állást.

A *Mellékletek* az alapanyag ismereteinek kiegészítését, alátámasztását célzó nélkülözhetetlen információkat adja közre. Bemutatja résztvevő szakértőket, a záró konferencia előadóit, a résztanulmányokhoz és a konferencia előadásokhoz kapcsolódó szakértői

elemzéseket, az alkotás folyamatát, koncepcióját, módszertanát, szervezésének részleteit. A *Függelék* informatív statisztikai táblázatokat, konkrét programokat, esettanulmányokat és a műhelymunka kellékeit mutatja be.

(Benda József – Báger Gusztáv [szerk.]: Jövőnk a gyermek. Adalékok a népességgyarapodás társadalmi programjához I. Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, 2019, 430 p.)

JEGYZETEK

1 A Magyarországról történő kivándorlás és visszatelepülés népesedési helyzetünkre gyakorolt hatásával a rendelkezésre álló és megbízható adatok (ki- és hazatelepülők gyermekszáma, tartózkodásuk időtartama stb.) hiányában nem foglalkozom a tanulmányban.

2 Központi Statisztikai Hivatal (2021): Népesség, népmozgalom (1900–)(1/3). [web:] https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsd001a.html?down=659 (Letöltés: 2021-05-02). A legfrissebb adatokat közlöm.

3 Eurostat, (2021): Total fertility rate. [web:] https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00199/default/table?lang=en (Letöltés: 2021-05-07)

4 A rendkívül nagy ívű és inspiratív „Nemzeti fejlesztés 2030. Országos fejlesztési és területfejlesztési koncepció" (http://extwprlegs1.fao.org/docs/pdf/hun197284.pdf) célkitűzéseit, súlypontjait nagyra értékelem. Népesedéspolitikai szempontból azt hiányolom, hogy hiányzik a célfüggvény: a népesség fizikai, szellemi, lelki fejlődésének összehangolt rendszere.

5 Benda József által kialakított, és szabadalommal védett módszer. Leírása a könyvben megtalálható.

MÁRFAI MOLNÁR LÁSZLÓ

Bejárni a szavakból épült katedrálist

Új könyv jelent meg 2021-ben Magyarországon Dante Alighieriről és munkásságáról, Szabó Tibor tollából. Történelmi tapasztalat, hogy a válsághelyzet nem csökkenti a kultúra, a művészet iránti igényt, érdeklődést, sőt éppen ellenkezőleg, hiszen például Babits Mihály klasszikus *Isteni színjáték*-fordítása is egy évszázada, viharos történelmi időszakban jelent meg.

Az kétségtelen, hogy Dante alakja a világirodalom legnagyobbjai közé tartozik. Kínálkozik a párhuzam Shakespeare-rel, akinek művei szintén számtalan értelmezési lehetőséget nyújtanak. Mindkét alkotónál közös, hogy olvashatók úgy, mint a korabeli élet megkapó ábrázolásának egyedülálló példái, eszmék, víziók érzékletes megjelenítői, korok, sorsok ábrázolói, vagy – nem utolsósorban – olyan szerzők, akinek művei valódi jelentése mélységes ezotériát hordoz és csak a beavatottak számára tárható fel. A befogadásnak egy másik összefüggése is rokonítja őket: a mai napig kiterjedt kutatói hálózat méltatja és értelmezi műveiket, valamint, hogy alakjuk mélyen bevéződött a közgondolkodásba, még a populáris kultúrába is, hasonlóan, mint a festők közül például Leonardo, Caravaggio vagy Van Gogh alakja, a zenéből pedig Vivaldi, Bach, Mozart vagy Beethoven. Az itt említett alkotókról elmondható, hogy az emberiség alapműveltségnek részét alkotják, műveik kulcsművek, hatásuk nem csupán a magaskultúrára korlátozódik, mint ahogyan a maguk idejében a korabeli társadalom minden rétege ismerte és élvezte alkotásaikat. Mindez nem azt jelenti, hogy ma is folyamatos közérdeklődés övezi alakjukat és műveiket, hanem megfelelő eszközökkel könnyen előhívhatók a populáris kultúra regisztereiből is. Hogy a mai Magyarországon kiterjedt Dante-kultusz lenne, azt erős túlzás lenne állítani, de a mintegy másfél évszázada indult hazai Dante-kutatások – melyet olyan művészek, kutatók neve fémjelez, mint Péterfy Jenő, Fülep Lajos, Babits Mihály, majd Kardos Tibor, Bán Imre – az elmúlt két évtizedben is számos szerzőt foglalkoztattak (pl. Kaposi Márton, Kelemen János, Madarász Imre), és immár több, mint két évtizedes múltra tekinthet vissza a hazai dantisztika folyóirata, a Dante-füzetek is. Eközben két új fordítása is napvilágot látott az Isteni színjátéknak Baranyi Ferenc és Simon Gyula által 2012–2017 között, illetve Nádasdy Ádám jóvoltából 2016-ban. Ebben a közegben alkot Szabó Tibor, a Szegedi Tudományegyetem professzora is, akit túlzás nélkül a mai hazai dantisztika egyik legkiemelkedőbb képviselőjének tekinthetünk. Az elmúlt két évtizedben négy kötete is napvilágot látott a hányatott sorsú firenzei költőről és munkáiról.

Az ezen írás keretei között szemlézett kötet az ötödik e sorban, és már itt elöljáróban megjegyezhetjük, úgy tűnik, Dante sorsának és munkásságának olyasféle összefoglaló áttekintésére vállalkozik, amely nemcsak kutatók, hanem a szélesebb közönség számára is megnyithatja az utat Dante felé. Egyrészt azért, mert az itáliai költő egész életét bemutató kötet egy évszázada jelent meg itthon, másrészt maga a szerző vallja bevezetőjében, „olyan könyvet szeretnénk most közreadni, amely felkelti az érdeklődést iránta a szélesebb közvéleményben is. A dantisták pedig egy sajátos koncepciót fognak benne találni, amely finomítja a »középkori Dante« ma már elfogadottnak vélt koncepcióját.”

Szabó Tibor felismerte a kutató kettős feladatát: egyfelől munkájával árnyalnia kell egy-egy művészről, életműről, műről alkotott képet, hiszen a megértés hermeneutikai feladata soha nem zárul le, mert amit mások már megértettek, azt nekünk is újra

kell értelmeznünk a magunk számára. De másfelől minden új nemzedékkel is meg kell ismertetni a jelentősnek vélt alkotókat. Bármennyire is evidensnek tűnik jelentőségük, vagy bármennyire is beégett a róluk alkotott kép a köztudatba, ez a képmás is kopik, erodálódik, és a hermeneutika kihívásait a szélesebb közönség sem kerülheti meg, legfeljebb nekik annyival kényelmesebb, hogy jó esetben avatott vezetőjük is akad az értelmezés munkájában.

Éppen hétszáz esztendeje, hogy 1321. szeptember 14-én, 56 éves korában elhunyt Dante Alighieri Ravennában, amely város befogadta a száműzött költőt, és ahol a mai napig is nyugszik. Ez a hét évszázad óriási távolság a 21. század emberének, oly sok minden választja el a késő középkor Európájától. Ezért is megkerülhetetlen a feladat, amellyel Szabó Tibor is kötete első részében foglalkozik, hogy közelebb hozza Dantét és korának világát a mai emberhez. Ez különösen indokolt akkor, amikor főműve, az *Isteni színjáték* tele van az arra az időszakra jellemző utalásokkal, a csupán a kor viszonyainak valamelyest ismeretében érthető nyílt és rejtett célzásokkal. Ez ellentmondásnak tűnhet, hogy a világirodalom egyik legnagyobbnak tekintett alkotása ennyire rá van utalva a kor viszonyainak ismeretére, de ez csupán látszólagos. Az időbeli távolság mellett az oktatás hagyományai (gondolunk itt a középkor nem mindig kedvező szemléletű, elnagyolt bemutatására, mely gyakorlat a mai napig makacsul továbbél) és a művelődés folyamatai (az olvasáskultúra némi háttérbe szorulás az elmúlt két évtized fiatalabb nemzedékeiben) nemcsak hazai viszonylatban nehezítik meg a középkor világának alaposabb ismeretét, és befogadását. Mivel ennek taglalása messzire vezetne recenziónk témájától, ezért itt csupán azt szeretnénk kiemelni, hogy a kötet szerzője jó érzékkel vázolja fel, mutatja be azt könyvében, ami Dante életének, és a megelőző évtizedeknek a meglehetősen összetett európai és itáliai politikai, művelődési fejleményeiből nélkülözhetetlen ismerni a költő életéhez és munkásságához. Ennél talán nehezebb feladat magának Danténak a portréját megrajzolni, nem is elsősorban azért, mert a közben eltelt hétszáz év miatt nagyon keveset tudhatunk róla, hanem inkább azért, mert közlésmódja, az allegorikus beszéd alakzatainak preferálása már igen távol áll a mai ember önkifejezési módozataitól. Szabó Tibor ehhez kapcsolódóan kitér a dantei életmű egyes darabjainak tudományos kutatás övezte eltérő arányaira is, rámutatva, hogy Dante *Az új élet* és az *Isteni Színjáték* mellett számos fontos művet alkotott, amelyet önmagában, vagy a *Commedia* jobb megértése érdekében is érdemes lehet ismernünk. ilyen például a *Monarchia*, a *Vendégség (Convivio)* vagy a *De vulgare eloquentia*.

Ami már a kötetet olvasva kezdettől fogva feltűnik, hogy a kötet szerzője, Szabó Tibor Dante egész életművében meghatározó elemnek tartja a moralitás kérdését, amelyet a késő középkori szerző mind teológiai és filozófiai iskolázottság, mind érzelmi, lelki mélységek és az élet tapasztalatai által érlelt hitelességgel épít be műveibe, prózai szövegei mellett verseibe is. Ennek az időszaknak fő műve *Az új élet*, amelyben a költő emléket állít elvesztett szerelmének, de itt „Dante már egyenesen Beatrice angyali voltát idézi, mert Dante szerint is a szerelem isteni lényegű érzés, közvetítő ég és föld között, s a közvetítő személye pedig a Nő lett, Danténál egyértelműen az imádott Beatrice. A nyájas hölgy, a nemes donna már nem a régi, ifjúkori hús-vér hölgy, hanem csak a szerelmi érzés szimbóluma. Az egész mű már csak egy *látomás*.” (41.) Meghatározó rokon vonása enne a műnek a Commediával a szerző szerint, hogy a költő az események köntösében saját érzelmi útját, lelkének történetét írja meg benne.

Szabó Tibor kötetének második felét az *Isteni színjáték* bemutatására fordítja. Rámutat az értelmezés nehézségeire, mivel a mű egyik központi jelentésrétege az embernek a bűneitől való megtisztulásának útja. Magát Dantét idézi, aki szerint művének

jelentése és a tárgyalás módja is négyrétegű. „Dante főműve emiatt azután a világirodalom egyik legnehezebben értelmezhető, megfejthető alkotása, mert tele van allegóriával és ködös, megfejthetetlen utalásokkal." (131.) Ugyanakkor, ahogyan a műben a költőnek vannak kísérői, Vergilius, majd Beatrice égi alakja formájában, úgy maga Dante is segít az olvasónak műve megértésében. Pontos topográfiai helyeket és időpontokat ad meg, és érzékelteti az idő múlását is. Szabó Tibor jól követhetően bemutatja a Commedia szerkezeti felépítését, pontos belső tagolását, számszimbolikai alapon szerveződő struktúráját, ahol a nyelvi-stilisztikai, költői eszközök is rendkívüli gondossággal vannak megkomponálva, a művön belül elhelyezve. Szabó Tibor nagy hangsúlyt fektet a művben megjelenő morálfilozófiai kérdésekre, hiszen ezekről Dante más művei kapcsán is írt, és a magyar szerző egyik központi gondolata, hogy Dante egész életművét, gondolkodói habitusát átszövik a visszatérő és átgondolt morálfilozófiai elmélkedések, és az individuális reflexiók. „Ha a késői versek és Dante egész életművének ismeretében vizsgáljuk meg az *Isteni színjáték* erkölcsi vonatkozásait, akkor az eddigi eredményekhez képest is viszonylag újszerű megállapításokhoz juthatunk." (139.) Az *Isteni színjáték* újabb kettőssége tűnik itt fel: a többrétegű jelentés, a bonyolult számmisztikai kompozíció mellett a mű abból a szempontból is kettős, hogy egyfelől értelmezhető a középkori skolasztikus gondolkodás csúcsteljesítményének, amely Aquinói Tamás *Summa Theologiá*ja mellé állítható, de attól eltérően esztétikailag megformált vízió, Fülep Lajost parafrazeálva: szavakból épült katedrális. Ebben az értelemben a kárhozat és az üdvözülés eseményét, folyamatát bemutató alkotásban az emberi szándék és cselekedet semmilyen szerepet nem játszik, hiszen lelkünk halál utáni sorsa nem tőlünk függ, hanem csakis Isten kifürkészhetetlen akaratától. Ezzel párhuzamosan azonban a költő túlvilági vándorlása során víziójában a Pokol, a Purgatórium és a Paradicsom egyes színterein szenvedő vagy üdvözlésre váró lelkek e világon elkövetett morális vétségük szerint helyezkednek el. Tehát Dante ezzel az életművében is visszatérő gondolattal mintegy megelőlegezi a humanista gondolkodást, amely az ember sorsát saját felelősségére vezeti vissza. Ezért is válik a könyv olvastán egyre jobban igazolttá a Szabó Tibor által választott alcím: *Egy humanista a középkorból*. A huszadik század második felében George Kubler és mások kutatásai nyomán egyre világosabbá vált, hogy a művészeti, eszmei korszakhatárok pontos tételezése, szigorú elhatárolása egyre kevésbé igazolható, és bár az évszázadok távolából a korstílusok szép sorban egymást követni látszanak, azonban, ha közelről, a maga részleteiben vizsgálunk meg egy-egy szakaszt, életművet, alkotást, sokkal összetettebb kép alakul ki róla. Dante és műve sem kivétel ez alól, és így szemlélhetjük őt olyan középkori gondolkodóként és művészként, aki hatalmas műveltségével és tehetségével érzéki formába öntötte a skolasztika világértelmezését, de műveiben minduntalan felbukkan az a személy, aki a korai modern gondolkodás számtalan elemét előlegezi meg individuális, önreflexív, a világot és önmagát morális alapon szemlélő és megérteni próbáló szellemként.

Szabó Tibor kiváló, olvasmányos stílusban, a dantisták és a szélesebb közönség számára egyaránt jól követhető módon, az újabb kutatások figyelembevételével alkotta meg Dante alakjáról és munkásságáról készített könyvét, amelyet nagyon szívesen ajánlunk minden érdeklődő számára, aki az emberi szellem legkiemelkedőbb teljesítményeiről szeretne valóban igényes, jelenkori értelmezést kapni.

(Szabó Tibor: Dante. Egy humanista a középkorból. Budapest, 2021, Hungarovox kiadó, 232 p.)

Zanny Minton Beddoes

Fennakadás
Lelassul-e a zöldenergia-termelés fejlődése?

A zöld beruházások fellendülőben vannak, de alábecsülik a kínálati oldal problémáit

Ahogy éled újra a gazdaság, a hiányok és a drágulások hatással vannak mindenre a tajvani mikrochip-kínálattól a franciák reggelijéig. E szűk keresztmetszetek – akadályozó tényezők – közül figyelmet érdemelnek a kínálati oldal problémái, mint például egyes ipari fémek hiánya és a földterület szabta korlátok, amelyek a zöld energia fellendülésének kerékkötői lehetnek. Ezek nem átmeneti problémák: fennáll a veszély, hogy az elkövetkezendő években visszatérő jelleggel a világgazdasági folyamatok szűk keresztmetszetévé válhatnak, mert a tisztább energiarendszerekre való átállás még mindig gyerekcipőben jár. A kormányoknak reagálniuk kell ezekre a piaci jelzésekre, elősegítve a következő évtizedben a magánszektor hatalmas beruházási lendületét, amellyel megnövelhető lenne a teljesítmény. Ha nem így tesznek, akkor nem sok esélyük marad a nettó nulla kibocsátásra tett ígéreteik megvalósítására.

A tudósok és az aktivisták már évtizedek óta aggódnak a klímaváltozás miatt. Újabban a politikusok a nagyobb elköteleződés jelét adták: azok az országok, amelyek a világ GDP-jének és az üvegházhatású gázok termelésének 70 százalékáért felelősek, most a nettó nulla kibocsátást tűzték ki célul, többnyire 2050-re. A fosszilis üzemanyagok korának óriásai, mint például a Volkswagen és az ExxonMobil kénytelen volt beruházási tervét módosítani, míg a tiszta energia úttörői felpörgették a tőkekiadásokat. Az Orsted, a világ legnagyobb tengeri szélerőmű-társasága ebben az évben 30 százalékos emelkedést tervez; az elektromos autókat gyártó Tesla 62 százalékos ugrásra számít. Eközben 2021 első negyedévében kereken 178 milliárd dollár áramlott a zöld befektetési alapokba.

Ez a hirtelen változás feszültséget és megterhelést okoz az erőforrások elosztásában, mivel megnő a nyersanyagok iránti kereslet, és beindul a tülekedés a hatósági jóváhagyással rendelkező projektekért. Számításaink szerint az elektromos autókban és a villamosenergia-hálózatokban használt öt „konfliktus-ásvány” ára 139 százalékkal emelkedett az elmúlt évben. Az ecuadori erdőket faipari maffiák járják be, és a szélturbinák lapátjaihoz használt balsafa után kutatnak. Februárban egy a tengeri szélerőmű-cégek tengerfenék-jog-aukciójával foglalkozó brit cégnek legalább 12 milliárd dollár nyereség ütötte a markát, mert az energiaipari cégek alig várták, hogy bármi áron bemutatkozzanak a nyilvánosság előtt. A hiányosságok a finanszírozást is érintik: mivel néhány megújuló energiákkal foglalkozó céghez dől a pénz, az értékelésekkel járó munka is jóval több lett. Bár a megújuló energiákra épülő ipar súlya még mindig nem számottevő a fogyasztói árindexekben, egyes finanszírozók attól tartanak, hogy az évek során tapasztalható kínálati hiány végül az infláció növekedését eredményezheti.

A túlterheltség e jelei azért olyan szembeszökőek, mert akkor is megmutatkoznak, amikor az energia-átmenet kevesebb mint 10 százalék erejéig valósult meg (a 2050-ig szükséges, már megvalósult halmozott energia-beruházások részesedésével mérve). Igaz, hogy még csak születőben vannak egyes technológiák, amelyek kellenek majd, azaz nem lehet beruházást építeni rájuk. Ezért van szükség annyi kutatásra és fejlesztésre. Más területeken azonban nagyrészt befejeződött az agymunka – így a

2020-as éveket az izommunka kell jellemezze, hatalmas tőkekiadásokkal felpörgetve a bevett technológiákat.

A közelgő évtized számadatai nagy összpontosítást kívánnak meg. Hogy ne térjünk le a nettó nullához vezető útról, 2030-ra tízszer annyi elektromos járművet kell előállítanunk, mint tavaly, és 31-szer több töltőállomásnak kell lennie az utakon. A megújuló energiatermelés telepített bázisainak háromszorosára kell emelkedniük. A világ bányacégei akár 500 százalékkal is megnövelhetik a kritikus fontosságú ásványi anyagok éves kitermelését. Előfordulhat, hogy Amerika földjének 2 százalékát szélturbinák és napelemek borítják majd be.

Mindehhez hatalmas befektetésekre lesz szükség: mintegy 35 trillió dollárra a következő évtizedben, ami a globális alapkezelő üzletág eszközeinek harmadával egyenlő. A legjobban felszerelt rendszer ennek véghezvitelére a határokon átnyúló ellátási láncok és tőkepiacok hálózata, amely az 1990-es évek óta forradalmasította a világot. De még ez a rendszer is alulteljesít, az energia-beruházások a szükséges szintnek körülbelül a felét teszik ki, és néhány gazdag ország, valamint Kína irányában hajlanak el. Például, a bányászati cégek a fémek csillagászati árainak ellenére is óvakodnak a kínálat növelésétől.

A beruházások elégtelensége mögött az áll, hogy túl sokáig tart a projektek jóváhagyása, és várható kockázataik és hozamuk még mindig áttekinthetetlenek. A kormányok tovább rontanak a helyzeten azáltal, hogy a klímapolitikát más politikai célkitűzéseik motorjaként használják. Az Európai Unió az akkumulátorok terén stratégiai autonómiára törekszik, zöld programja pedig költségvetésének egy részét a hátrányos helyzetű területekre irányítja. Kína azt fontolgatja, hogy következő ötéves tervében belföldi ársapka-szabályozást vezet be az árucikkekre. Hasonlóképpen, Joe Biden születőben lévő zöld tervezetei kiemelten kezelik a szakszervezeti álláshelyeket és a helyi vállalkozókat. A homályos céloknak és a puha protekcionizmusnak ez a keveréke akadályozza a szükséges beruházásokat.

A kormányoknak józanabbnak kellene lenniük. Egy aktívan cselekvő államnak fontos támogató szerepet kell játszania az olyan alapvető infrastruktúra kiépítésében, mint például a közlekedési útvonalak, valamint a kutatásban és a fejlesztésben. De mindenképpen annak kell lennie az elsőrendű feladatnak, hogy minél nagyobb mértékben növeljék a magánberuházásokat, mégpedig kétféle módon.

Először is, a tervezési szabályok könnyítése révén. Az átlagos világszintű bányászati projekteknél 16 évig kell várni a jóváhagyásra; Amerikában egy szélerőmű-projektnél több mint egy évtizedig is eltarthat a bérleti jóváhagyások és engedélyek beszerzése, amely egyik oka annak, hogy tengeri szélerőmű-kapacitása kevesebb mint 1 százaléka az európainak. A sebesség központosított döntéshozatalt kíván, és gyakran nem tetszik a helybéli „nimbyknek”[1] – a „csak ne nálam” típusú tiltakozóknak – és a környezetvédőknek.

A tökéletes a jó ellensége[2]

Másodszor, a kormányok segíthetnének a cégeknek és a beruházóknak a kockázatkezelésben. Biztonságot nyújthatnának egyes területeken: például az áramtermelés minimálárainak garantálásával. A nyugati kormányoknak az is feladata lenne, hogy olcsó finanszírozást biztosítsanak a szegényebb országokba történő beruházások fellendítéséhez. A legfontosabb azonban a szén-dioxid-árak bevezetése, amely piaci jelzéseket integrálna a mindennapi kereskedelmi döntésekbe, és hosszú távon nagyobb láthatóságot biztosítana a vállalkozóknak és a befektetőknek. Ma a világ üvegházhatásúgáz-kibocsátásának csak 22 százalékát fedezik árképzési rendszerek, és ezek a rendszerek nincsenek egyesítve. A zöld szűk keresztmetszetek azt jelzik, hogy a szén-dioxid-mentesítés végre elméleti elgondolásból valósággá válik. Egy jól irányzott lökésre van csak szükség, hogy megvalósuljon a forradalmi változás.

(The Economist)

1 Nimby: not in my backyard („ne az én hátsó udvaromban”) kifejezés rövidítése.

2 Voltaire nyomán. Jelentése: ha valaki addig akar foglalkozni egy feladattal, amíg azt tökéletesen meg tudja oldani, akkor sosem fog végezni. A projekt ahelyett, hogy jól végződne, nem végződik sehogy sem. (Wikipédia)

Carsten Stormer

Jézus most orosz és a szibériai erdőkben lakik követőivel. Találkoztunk vele

Azt mondja, hogy állítólag ő az újjászületett Krisztus. Hívek ezrei követték a szibériai tajgára, még Nyugat-Európából is.

2020 szeptemberében orosz rendőrségi helikopterek szállnak le a Szuhaja ('Száraz')-hegyen, állig felfegyverzett, maszkos tisztek ugranak ki belőle és rohamozzák meg a „Napvárost". Az a feladatuk, hogy letartóztassák Jézust. Percekkel később elvezetik azt az embert, aki Isten Fiának vallja magát. Kezei kábelkötelekkel vannak összekötve. Szürke melegítőt visel, ősz haját szanaszét fújja a szél. Jézus nem tűnik boldognak. *Az Utolsó Testamentum* jóslataiban nem szerepel ilyesmi.

Pontosan egy évvel korábban, egy csillagfényes, késő nyári estén két férfi ül a pislákoló gyertya mellett egy fakunyhóban a szibériai tajgán és a közelgő apokalipszisről beszélget. A világvége hitük szerves részét képezi, ahogy az újjászületés is.

A magas termetű, hullámos hajú, hófehér szakállú Siegfried Werning 75 éves, és számítástechnikai szakemberként dolgozott Hamburgban; számára egyértelmű a kérdés: „Csak a tiszta hitűek születnek újjá." Az emberiség többi része… nos, hát azok nem. Az alacsony, kopasz és csupaszra borotvált 74 éves Herrmann Friedinger kevésbé dogmatikus véleményt vall: „Azok az emberek is újjászületnek, akik nem hisznek, csak új testben és egy jobb világra." Siegfried ujjaival végigsimítja a szakállát, megcsóválja a fejét és ellenkezik: „Akikben nincs meg a jó szándék az új világ építésére, azok nem lehetnek ott. Az a célom, hogy újjászülessek, egészen világosan fogalmazva."

Nem kis munka ennek a célnak az elérése, hisz nem kevesebbről van itt szó, mint az emberiség megmentéséről. A használati utasítás abban a vaskos könyvben található, amely Siegfried és Herrmann előtt fekszik az asztalon, és arany dombornyomásos borítója ott csillog a gyertyafényben: *Az Utolsó Testamentum*. Ez Megváltójuk evangéliuma, akit a két férfi csak „a Tanítónak" hív; az Ó- és Újszövetség folytatása. A szerző Visszarionnak nevezi magát, és azt állítja, hogy ő maga az újjászületett Jézus Krisztus.

Tehát Jézus él? Siegfried és Herrmann igenlően bólintanak.

A *Visszarion* név lefordítva így hangzik: „Aki az erdőből származik". És épp oda, a szibériai erdőkbe követte őt Siegfried, Herrmann és további négyezer híve. Többségük orosz. A Szovjetunió összeomlása után közülük sokan lelki válságba kerültek, és ezoterikusokhoz, hitszónokokhoz fordultak vagy szektákhoz csatlakoztak. De számos bolgár, közel két tucat német és egy kubai is él ma az „Utolsó Testamentum temploma" településein – amely egy Belgium nagyságú terület Novoszibirszk és a Bajkáltó között –, a saját időszámításukat követve, amely Visszarion 1961-es születésével kezdődik. Jelenleg a V. u. 58. esztendőt írjuk [a Kr. u. mintájára].

Az „Utolsó Testamentum Egyháza" a legnagyobb önellátó projekt a világon. Hívei önmagukat úgy hívják, hogy az „Egységes család". A közösség alapelve, hogy segítsünk egymásnak és jobb emberekké váljunk. Céljuk egy új társadalom létrehozása a földön. Csak e törekvés révén tudják kiérdemelni, hogy újjászülessenek egy jobb világban.

Siegfried már 19 évvel ezelőtt meghallotta Visszarion lelki hívását, és Guljajevszka falucskába költözött a Kazir folyó partjára, háromórás autóútra Abakántól, az oroszországi Hakasz Köztársaság fővárosától. Feleségével, Petra Methfessellel él egy saját maguk építette faházban; Petra a festői Goslar városkából származó, szakképzett lakberendező. A ház mögött burgonya, spenót, sárgarépa, alma és gyógynövények teremnek. Az üvegházban káposzta és a saláta nő.

„A kétezer négyzetmétert kétkezi munkával művelem, eke, traktor, ló nélkül, ehhez jön még az örök fagy", meséli Petra. Az 59 éves nő összeköti a haját, leszed egy érett almát, kitép egy gyomot az ágyásból, és így

folytatja: „Húsz évvel ezelőtt irányvesztett voltam, ma megtaláltam az életem értelmét.” Míg felesége a kertben dolgozik, addig Sigfried felkap két vödröt és lemegy a folyóhoz, amely a ház mellett folyik el, hogy ivóvizet hozzon. Nem túl jó ötlet talajvízzel mosni vagy főzni – mondja. – Valamennyien pottyantós árnyékszéket használunk.”

Siegfried először húsz évvel ezelőtt találkozott Visszarionnal. Az önjelölt megváltó akkoriban Németországban utazgatott. „Világos volt számomra, hogy nem folytathatom úgy, mint addig; ha Visszarion tényleg Jézus, nem küldhetem el valami olcsó kifogással, és élhetek úgy, mint előtte” – mondja. Elvégre az emberiség már 2000 éve várja az Istenfia visszatérését.

Ezért hamburgi polgári életét a földművelő kemény életmódjára cserélte a szibériai tajgában. „Úgy gondolom, hogy Visszarion felkészít minket arra az új társadalmi formára, amely felváltja a pénz és a hatalom uralta korszakot, amelyben jelenleg élünk.” Siegfried „keresztény szocializmusnak” nevezi az új rendszert.

Az eredetileg protestáns férfi sok mindent kipróbált már életében: a kereszténységet, a Flower Power hippi-mozgalmat, a távol-keleti meditációt, indiai gurukat. A lelkesedés mindig csak rövid ideig tartott. Az egy életen át tartó spirituális útkeresés először Visszarion tanításainak köszönhetően ért véget.

Az Utolsó Testamentum szektában mindenkit szívesen fogadnak, aki teljesíti a feltételeket. Az ideális hívő naponta ötször imádkozik, vegetáriánus, ellátja magát, bőségesen gondoskodik utódokról, továbbá le kell mondania az alkoholról és a pénzről. A jövedelemmel rendelkezők 10 százalékot adnak az egyháznak, 18 százalékot pedig a faluközösségnek. A hívek hetente kétszer jönnek össze reggelenként a gyülekezeti házban. Ott zajlik a feladatok kiosztása.

Az összejövetelek mindig fél hétkor kezdődnek. Ottjártunkkor az év csúcspontját, a nyárünnepet tervezték. Minden augusztus 18-án arra emlékeznek, hogy ezen a napon tartotta Visszarion első nyilvános prédikációját. Ezen a héten Siegfried és Herrmann tartja a találkozókat. Egyikük imához csenget, a másik megadja a hangot a csoportnak a közös énekléshez. Végül kézenfogva közösen imádkoznak és zsoltárokat énekelnek az *Utolsó Testamentum*ból.

Siegfriedhez hasonlóan Herrmannt is Visszarion egy németországi útja során érte a megvilágosodás élménye. 2001-t írtak. A volt építőmérnök annyira el volt bűvölve, hogy meghívta Visszarionot az otthonába. „Éreztem szeretetét, és számomra egyértelmű volt: csak Jézus tud így szeretni.” Nem sokkal később összecsomagolt és kivándorolt Szibériába.

Háborúk, politikai zűrzavar és az éghajlatváltozás idején úgy tűnik, Visszarion tanítása beteljesíti a vágyat egy jobb társadalom iránt, ahol békében, harmóniában és szeretetben lehet élni. A reggeli összejövetelen Siegfried azt mondta: „Aki csak kicsit is elgondolkodik, az tudja, hogy az úgynevezett civilizált világ már nem létezhet tovább ebben a formájában. Nem lehetséges a fejlődés és a föld vég nélküli kizsákmányolása.” Számára egyértelmű: Visszarion azért jött, hogy előkészítse az „új civilizációra való áttérést, és ha lehetséges, végre is hajtsa azt”.

A férfi, aki négyezer embert készít fel egy új korszakra, a faházakból álló, úgynevezett Napvárosban lakik a Szuhaja-hegyen, a vallási közösség szellemi központjában, kétórás autóútra Werning házától. Csak néhány választott hívő kiváltsága, hogy Visszarion közelében lakjon. Jézus szereti kéretni magát. Az újságíróknak előre be kell nyújtaniuk kérdéseiket. Ha a kérdések és a kérdéseket feltevők méltónak találtatnak, Visszarion a Whatsapp-on vagy Facebookon keresztül megüzeni a találkozó időpontját és helyszínét: 11 órakor, szerdán apostolának, Vagyimnak a kertjében a Szuhaja-hegyen.

Vagyim Redkin 63 éves, régebben táncdalénekes volt. Ő Visszarion állandó kísérője, titkára és életrajzírója. Visszarion minden szavát feljegyzi az utókor számára, mintegy web 2.0 típusú Bibliaként, amelyet folyamatosan bővül.

Az apostol kertje gyönyörű hely, a távolban a Tiberkul-tó ragyog a napfényben, a felhőtlen égen pedig egy sas köröz. Egy óra múlva

megjelenik egy férfi, aki pontosan úgy néz ki, ahogy Jézust elképzeljük: földig érő fehér köntöst visel, jóságos tekintetű, szelíden mosolyog és hosszú ősz haja van. Jóképű ember. Leül egy székre, és egy dolgot azonnal világossá tesz: „Nem mindenki hívő, aki annak nevezi magát." Némelyek közülük jó emberek, és szeretnének hinni, de még nem állnak készen erre.

Az 58 éves Visszariont korábban Szergej Anatoljevics Toropnak hívták, közlekedési rendőrként dolgozott és szabadidejében szentképeket festett. 31 éves korában érte a megvilágosodás, hogy ő az Isten fia. Ez úgy esett – mint azt Vagyim krónikás is megörökítette –, hogy „épp egy tévéműsort nézett az oroszországi temetőkben megrongált és meggyalázott síremlékekről".

Szergej szívét elöntötte a bánat, és érezte, „miként nőtt, ébredt fel és hatalmasodott el benne valami nagyszerű dolog – áll Vagyim jegyzeteiben –, majd Belsejéből kitört az erő, és megsemmisítette azt a burkot, amely korábban visszatartotta ezt a tüzet. Az Emberfia arcát könnyek áztatták. A megvilágosodásról szóló jóslat beteljesedett!"

Visszarion első nyilvános prédikációját 1991. augusztus 18-án, a Szovjetunió széthullásának napján tartotta. Letűnt egy világrend, Visszarion tanításai pedig támogatást ajánlottak. A jövő azonban 28 évnyi fáradhatatlan prédikáció után sem kecsegtet még semmi jóval.

„Több információt közöltem az emberiséggel, mint amennyihez valaha hozzájutott" – mondta Visszarion. De túl kevesen követték tanítását. „Nehéz lesz, nagyon nehéz, egyfajta apokalipszis előtt állunk." De senki nem vesz észre semmit, mert az emberek túlságosan el vannak foglalva önmagukkal. „Valami meg akarja akadályozni, hogy az emberek észrevegyék." Ezen még Jézus sem tud változtatni.

Visszarion már többször megjósolta a világvégét. Szerencsére a nap újból és újból későbbre tolódik. A jövő továbbra is bizonytalan marad. Emiatt a múlt is tovább él a jelenben, például a nőkről alkotott képben. Visszarion azt mondja: „Egy feleségnek állandóan a férjét kell követnie, nem szabad, hogy a pénzkeresés foglalkoztassa, mert csak gondokkal terhelné magát." Ha ezt nem szívleli meg az asszony, soha nem jöhet létre a nemek közti harmónia.

Ezekkel a szavakkal Visszarion búcsút is vesz, lassú léptekkel felsétál a hegyen, majd eltűnik egy bokor mögött.

2002 óta az Utolsó Testamentum Egyháza hivatalosan bejegyzett vallási szervezet Oroszországban. Visszarion elhessegeti a szektát kivizsgáló tisztviselők abbéli aggodalmait, hogy a beharangozott világvége tömeges öngyilkosságokhoz vezet, mint például az 1978-as jonestown-i mészárlás során, ahol Jim Jones szektavezető 909 követője végzett magával Guyana dzsungelében.

„Nem szenvedünk vallási tébolyban" – mondja a kölni Anais Spätgens, aki férjével és három gyermekével a kis Petropavlovka faluban él: van itt egy kávézó, egy kis bolt, templom, közösségi ház, ahol hetente háromszor salsát lehet táncolni, továbbá van még két iskola. Szinte kizárólag Visszarion követői élnek itt. Anais (36) szép, karcsú nő; szeplős arcán barátságos mosoly ül.

„1998-ban jártam először az „Egységes családnál" édesanyámmal; akkoriban 15 éves voltam, és azt hittem, hogy ez egy álom. Itt mindenki egy célért dolgozik: hogy lelki melegséget sugározzon. És határozottan hiszem, hogy ha mindannyian annyi meleget adunk, akkor ez egy csodálatos bolygó lesz. Igen, erre az egymáshoz tartozásra találtam rá itt" – mondja. Úgy döntött, hogy abbahagyja az iskolát és Szibériába költözik.

A gyámügyi hivatal tudomást szerzett terveiről. A reptéren rendőrök fogták le és visszahozták. Ennek ellenére gyűjtötte a pénzt, és leérettségizett egy Waldorf-iskolában. 19 évesen kivándorolt Szibériába. „Tudom, hogy helyesen tettem, Az emberek itt szeretetet sugároznak, mindannyian ugyanazért a célért dolgozunk, Visszarion üzenete pedig így hangzik: Legyetek jó emberek."

Minden lelki jóság ellenére nem könnyű az önellátó élet. Nyáron elviselhetetlen a hőség, milliónyi szúnyog és kullancs van. Télen akár mínusz 40 Celsius fokos csikorgó hideg is lehet. Itt minden úgy folyik, mint száz évvel ezelőtt: a gyermeknevelés, a zöldségtermesztés és

a gyomlálás is. A házimunka a nők dolga. Anais elmondja, hogy a férje végül ajándékozott neki egy mosógépet, és ez kissé megkönnyíti az életet. Amikor van egy kis szabadideje, mint ma délután, meglátogatja legjobb barátnőjét, Christine Büttnert, aki eredetileg a brandenburgi Neuruppinból származik.

Christine 2009-ben jött Szibériába, két gyermekével együtt egy kis faházban él a szomszédos Guljajevka faluban, ahol zöldségeket termeszt és kecskét tart. Orosz férje, egy köztörvényes bűnöző, aki 20 évig ült a börtönben és ott tért meg, a fakitermelésben dolgozik az erdőben. A faluban szóbeszéd terjeng Christine férjéről, mert kizárták a „Családból". Senki nem akar további részleteket megosztani, csak ennyit: Christine-nek állítólag nincs könnyű dolga a férfival.

Barátságuk, a közös nyelv és kultúra támaszt jelent a két nőnek az orosz tajgában. „Még a férfiakról is fecseghetünk – mondja Christine, és komolyan hozzáteszi: Ha nem lenne Anais, akkor már nem lennék itt." A két barát a délutánt a folyó partján tölti, könyveket, és recepteket cserélnek, falusi pletykákat vitatnak meg, figyelik Christine gyermekeit, ahogy azok pancsolnak, és az évközelgő fénypontjáról, a Napvárosban készülő ünnepségről beszélgetnek.

Augusztus 18-án reggel Anais felveszi barátait, Siegfriedet és Petrát, hogy együtt menjenek a nyárünnepre, és végre újra láthassák Visszarionti. Összepréselődve ülnek a Szuhaja-hegy felé tartó terepjáró hátsó ülésén. Mindhárman fogják egymás kezét, és sokat nevetnek. „Akár a lányunk is lehetne" – mondja Siegfried, akinek két felnőtt gyermeke van Németországban. Még soha nem látogatták meg, és amikor erről beszél, szomorúság érezhető a hangjában. „Jó lenne látni őket, de megvan a saját életük. Úgy gondolom azonban, hogy bizonyos mértékben tiszteletben tartják a döntéseimet."

Két és fél óra sóderes úton való zötykölődés után elérkeznek a Napvárosba. A réteken ünneplőbe öltözött emberek ezrei táncolnak salsára és orosz népdalokra, és tapsolnak a zene ütemére. Van balettelőadás, de operaáriákat, népdalokat és táncdalokat is lehet hallgatni. A hívők között sok színész, festő, énekes és művész van.

Vagyim, az apostol és krónikás előadja néhány régi slágerét, a tömeg el van ragadtatva. Mindannyian lázasan várják a nagy pillanatot, amikor este Visszarion szól majd hozzájuk.

A sötétség beállta után hívők és papok hosszú menetben vonulnak felfelé a hegyre a rétről, ahol az ünneplés zajlott, míg egy erdei tisztásra nem érnek. A papok rituális tevékenységeket végeznek, vallási szertartást mutatnak be, gyertyát gyújtanak, imádkoznak. Egy kórus liturgikus énekeket énekel. A lejtőn egy baldachin alatt kivilágított trón áll, ahonnan egy út vezet egészen Visszarion házáig. Siegfried és Petra áhítatosan figyelnek, és gyertyát tartanak a kezükben.

Hirtelen elhallgat a tömeg. Visszarion alakja tűnik elő az erdő sötétségéből, talpig fehérben lassan halad a trón felé, karját felemeli, mintha áldást adna, majd megkezdődik az úgynevezett összeolvadásos rituálé. Egyfajta meditáció során a hívek megpróbálják felvenni azt a pozitív energiát, amelyről úgy gondolják, hogy mesterükből árad. Ebben a pillanatban teljes csend honol; sem mormolás, sem éneklés, sem suttogó ima nem töri meg. Csak a szél zúgása hallatszik a fenyőerdőn át.

Az emberek szemüket lehunyva hallgatják, néhányan kézen fogva vagy egymást átölelve hallgatják, vagy áhítattal hátrahajtják a fejüket. A mester végül leül a trónjára és 45 percen át olvas az időről, szörnyű lényekről, akiket le kellene győzni, és arról, hogy nehéz lesz tanításait megvalósítani. Végül biztosítja őket szeretetéről, majd elbúcsúzik.

Siegfried teljesen feltöltődött: „Soha nem bántam meg, hogy idejöttem. Soha nem kételkedtem benne. Mindig újra és újra megerősítette a viselkedésével, hogy csak Krisztus tud így cselekedni". Majd kéz a kézben lebotorkál feleségével, Petra asszonnyal a hegyről. Már majdnem éjfél van.

De ennek a boldog, gondtalan időnek vége szakadt. Maga Visszarion 2020 ősze óta Novoszibirszk börtönének sivár cellájában ül, és világi bűncselekményekért kell felelnie.

Csalással és egy illegális szervezet alapításával vádolják, amely állítólag pénzt csikart ki tagjaitól, sőt bántalmazta is őket.

Nem sokkal a letartóztatás után Siegfried Werning ezt írta: „Pocsék a helyzet. Visszarion néhány társával együtt lefogták, és katonai helikopterekkel vitték el Novoszibirszkbe. Rajtaütés volt. Akárcsak egy csapat gonosztevőre. Felfoghatatlan! Fogalmam sincs, ki állhat mögötte."

Egyesek azt gyanítják, hogy a pravoszláv egyház áll mögötte, és megpróbál szabadulni egy kellemetlen kultuszvezértől. Vagy befolyásos üzletemberek, mivel aranyat találtak a környék erdőiben. Függetlenül attól, hogy a vádak igazak-e, az önjelölt Megváltó most sajátos keresztútját járja.

A világvége pedig, amelyet már oly gyakran megjósoltak, úgy tűnik, még mindig várat magára.

(Neue Zürcher Zeitung)

Megan Specia

Az írországi anyaotthonok borzalmai

Egy kormánybizottság magas halálozási arányt, etikátlan oltóanyag-kísérleteket és megrázó életkörülményeket talált abban a 18 otthonban, ahol leányanyákat szállásoltak el az 1990-es évekig

Írországban egy nemrégiben kiadott kormányzati megbízásból készített jelentés megdöbbentő számú halálesetre és széles körben elterjedt visszaélésekre derített fényt a leányanyák és gyermekeik számára fenntartott egyházi intézményekben. A túlélők szerint a dokumentum egy apró lépést jelent az elszámoltatás felé a szörnyűségekkel teli évtizedek után.

A hat évig tartó vizsgálat csúcspontjának tekinthető jelentés 9000 gyermek halálát vizsgálta az ország ún. anya- és csecsemőotthonaiban és négy megyei otthonban több évtizedre visszamenőleg; halálozási arány itt sokkal magasabb, mint a népesség fennmaradó részében. A jelentés úgy találta, hogy az intézmények, ahová az egyedülálló nőket és lányokat küldték, hogy titokban megszüljenek, majd kényszerítették őket, hogy lemondjanak gyermekeikről és örökbe adják őket, szintén felelősek voltak az etikátlan oltóanyag-kísérletekért és a traumát okozó érzelmi bántalmazásokért.

Az ezekről a helyekről és az itt zajló szörnyűségekről szóló történeteket évtizedeken keresztül többnyire elhallgatták, annak ellenére, hogy a később az elhanyagolás és a bántalmazás történeteit megosztó anyák – akik a négy fal közt gyakorlatilag fogollyá váltak –, és azok a gyerekek, akik itt töltötték első életéveiket, szorgalmazták a nyilvánosságra hozatalt.

Ahogy azonban az ország egyre inkább lépéseket tett, hogy számot vessen az állam alapításával mélyen összefüggő, konzervatív római katolikus gyökereinek árnyékosabb vonatkozásaival, nemrégiben több olyan pillanat is akadt, amikor a rendszerszintű visszaélésekre derült fény.

Ezek egyike következett el 2021 januárjában. Írország vezetője, azaz a Taoiseach ('kormányfő'), Micheal Martin egy sajtótájékoztatón elmondta, hogy a jelentés az ország múltjának „sötét, nehéz és szégyenteljes fejezetét" ismertette, elismervén az állam, a társadalom és az egyház által elkövetett súlyos hibákat.

„Ez bepillantást engedett az Írországban több évtizede uralkodó, mélységesen nőgyűlölő kultúrára, ahol súlyos és rendszeres diszkrimináció éri a nőket, főként azokat, akik házasságon kívül szülik meg gyermekeiket – mondta. – Ezt mi tettük saját magunkkal, mint társadalom."

Az otthonok túlélői azonnali intézkedéseket követelnek az államtól, és sokak szerint még teljesebb elszámoltatásra kellene bírni az otthonokat működtető római katolikus egyházat. Az Anya- és Csecsemőotthonok Szövetsége azt nyilatkozta, hogy csalódtak a zárójelentés „alapvetően hiányos" jellege miatt.

Az egyház a múltban hallgatott a dologról, de 2021 januárjában Eamon Martin, Armagh érseke és az ír katolikus egyház feje bocsánatkérést adott ki. Az egyház, mint elmondta, nyilvánvalóan része volt egy olyan kultúrának, amelyben az

embereket „gyakran megbélyegezték, elítélték és elutasították”. „Ezért, és az ebből fakadó tartós szenvedésért és érzelmi sérülésekért őszintén bocsánatot kérek a túlélőktől” – mondta az érsek. Eamon Martin és az ország ifjúsági minisztere, Roderic O’Gorman videokonferencián beszéltek a túlélőkkel, hogy megvitassák a jelentés tartalmát, amely több mint 3000 oldalt tesz ki. Martin azt mondta, hogy hivatalos állami bocsánatkérést fog kiadni a Parlament előtt, O’Gorman pedig ígéretet tett, hogy a kormány elkötelezi magát a túlélőkkel való együttműködés mellett.

Az anya- és csecsemőotthonokat az 1920-as évektől kezdve szerzetesrendek működtették, és az ír kormány finanszírozta őket. Mindazonáltal ezek az intézmények, ahová a fiatal nők jellemzően akaratuk ellenére kerültek, nem egy rég letűnt korszakot jelentenek Írország történelmében. Az utolsó ilyen létesítményt 1998-ban zárták be.

A bizottság 18 intézményt vizsgált 1922 és 1998 között; akkor állították fel, amikor jelentések láttak napvilágot arról, hogy körülbelül 800 csecsemő és gyermek maradványaira bukkantak egy jelöletlen tömegsírban egy apácák által működtetett otthon mellett a Galway megyei Tuam városában.

Eredetileg Catherine Corless helyi amatőr történész kutatásai hívták fel a figyelmet ezekre az állapotokra, aki összeillesztette a feljegyzéseket, amelyek több tucat csecsemő és gyermek haláláról szóltak, akik gyanús körülmények közt hunytak el a St. Mary anya- és csecsemőotthonban, de nem lehetett megtalálni a sírhelyeiket. Martin érsek személyesen köszönte meg a történésznő munkáját, és a „méltóság és igazság fáradhatatlan harcosának” nevezte.

Tuam elveszett gyermekei

Írország felejteni akart. De a holtak néha forognak sírjukban. „Hosszú utazás volt, és nem volt könnyű” – mondta el Corless asszony egy interjúban. Ahogy az évek folyamán szaporodtak a bizonyítékok, úgy érezte, hogy kénytelen nyomást gyakorolni a kormányra, hogy figyeljen fel a történtekre. – „Ennyit tudtam tenni: nem hallgattam, én voltam azoknak az embereknek a hangja, akik nem tudták hallatni a hangjukat.”

Corless munkája nyomán a kormány kénytelen volt figyelmet fordítani az ügyre, és 2015-ben létrehozta a bizottságot. 2017-ben jelentős mennyiségben tártak fel emberi maradványokat a tuami helyszínen.

Corless asszony elismerte, hogy a túlélők számára sokat jelentett a bocsánatkérés, de hozzátette, hogy a bocsánatkérés az állam részéről egyszerűen nem elég. Szerinte a Bon Secours rend apácáit kell felelősségre vonni, akik a tuami intézményt működtették, illetve a felügyelő szerzetesrendeket.

A szörnyűségek nem csak Tuamban játszódtak le. A jelentésben szereplő 18 ház az ország számos helyén megtalálható volt, és különféle apácaközösségek üzemeltették őket. Az otthonokat az egyház működtette, de az újonnan alapított ír állam együttműködött vele, így sok hatékony állami intézmény csak nevében volt az.

A jelentés részletesen leírta, hogy miképpen alakult az 56 000 leányanya és körülbelül 57 000 gyermek sorsa a bizottság által vizsgált otthonokban egy 76 éves időszak alatt. A vizsgálat megpróbált különbséget tenni az otthon legkorábbi évei és a későbbi évek között.

„Az 1960 előtti években az anya- és csecsemőotthonok nem törekedtek a »törvénytelen« gyerekek életének megmentésére; valójában jelentős mértékben csökkentették azok életesélyeit”, derül ki a jelentésből, hozzátéve, hogy a nőknek és gyermekeknek „egyáltalán nem is kellett volna ezekben az intézményekben tartózkodniuk”.

Ugyanakkor azt is megállapítja a jelentés, hogy „nincs bizonyíték olyasfajta súlyos visszaélésekre, mint amely az ipari iskolákban zajlott”, és hogy az állam vagy az egyház nem kényszerítette az említett nőket arra, hogy ezekhez az otthonokhoz forduljanak, igaz, nem sok egyéb lehetőségük maradt – e második kijelentést erősen vitatják a túlélők.

Az otthonok pusztán csak egy részét képezték egy nagyobb rendszernek, amely országszerte kizsákmányolta és elnyomta a legkiszolgáltatottabb nőket és lányokat. „Bukott nőnek” tekintették őket, a társadalom peremére taszították őket, még akkor is, ha nem zárták őket anya- és csecsemőotthonokba. Gyakran arra kényszerítették őket, hogy gyanús örökbefogadási ügyletek során mondjanak le újszülött gyermekükről.

Philomena Lee évekig várt erre a pillanatra; ő talán a legismertebb az otthonok túlélői közül – miután egy díjnyertes könyv és film elmesélte annak történetét, hogy miként próbált fia nyomára bukkanni, akit kénytelen volt örökbe adni.

Egy nyilatkozatban leírta, hogyan hurcolták el egy ilyen intézménybe Tipperary megyébe, ahol fiát erőszakkal elvették és Amerikába küldték örökbefogadásra. Mire Philomena felfedezte, ki is valójában a fia – Michael Hess néven nőtt fel, és a Bush- és Reagan-kormányok jogi tanácsadója volt –, addigra az már nem volt az élők sorában. Az asszony szerint a nyomozás és a zárójelentés körüli titkolódzás csak fokozta a túlélők fájdalmát.

Miután az ír *Sunday Independent* hírlap az idő tájt részleteket közölt a jelentésből, a túlélőket képviselő KRW Law Human Rights ügyvédi iroda azt mondta, hogy a kiszivárgás még inkább aláásta a bizalmat a bizottság munkájában. O'Gorman úgy nyilatkozott, hogy a kormány már írt az érintett szerzetesrendeknek egy találkozót szorgalmazva, ahol bocsánatot kérnek és módokat keresnek a túlélők kártérítésére.

Az elmúlt évtizedek tele voltak fájdalommal, és a jelentés épp csak a felszínen mozgott, mondta el Marie Arbuckle, az egyik dublini otthon túlélője, aki 1981-ben itt adott életet egy fiúgyermeknek. „Hogy lehetséges nem bántalmazásnak nevezni azt, amikor egy anyától elveszik a gyermekét? Mindegy, miféle bocsánatkérés hangzik is el, azt nem lehet visszaadni, amit már elvettek tőlünk, legfeljebb csak beismerhetik a vétküket" – mondta.

(The New York Times)

Jennifer Nalewicki

Olimpia – másként

Az alaszkai Fairbanksben megrendezett Eszkimóolimpián olyan számokban próbálják ki magukat a sportolók, mint a takaródobás, a csülökugrás és a fülhúzás

Az Alaszka állambeli Fairbanks ad otthont minden nyáron az alaszkai őslakosok legfontosabb kulturális eseményének, az Eszkimóolimpiának (*WEIO*, azaz *World Eskimo-Indian Olympics*). A négynapos rendezvény 1961 óta vonzza ide az őslakos felmenőkkel bíró sportolókat az állam legtávolabbi részeiből és a világ minden tájáról, hogy számos olyan különféle versenyszámokban mérjék össze tudásukat, amelyek mind a túléléshez és a közösségeikben mélyen gyökerező kulturális hagyományokhoz kapcsolódnak.

Az idei esemény különösen figyelemre méltó, tekintve, hogy a tavalyit a covid–19 járvány miatt törölték, ami az Eszkimóolimpia 60 éves fennállása óta az első alkalom volt, amikor elmaradt. Míg a WEIO története viszonylag rövid az állam számos alaszkai bennszülött közösségének történelméhez képest, amelyek közé az alábbiak tartoznak a teljesség igénye nélkül: az inuit, az iñupiat, a yupik és az athabaszkai ('fövenyparti') népcsoportok, elsősorban a különböző kultúrák gazdag palettája vezetett a WEIO megalapításának gondolatához.

1961-ben Bill English és Tom Richards Sr., a már megszűnt Wien Air Alaska kereskedelmi légitársaság pilótái voltak, akik az állam külterületein élőket szállították ingajáratokon. E látogatások során megfigyelték az alaszkai bennszülöttek táncait és egyéb testedzési tevékenységeit, például a takaródobást: az eseményen harmincan vagy még annál is többen tartanak egy bőrből készült takarót, amelyen a levegőbe dobnak egy embert. A cél az, hogy az ember megtartsa az egyensúlyát, és a talpára érkezzen. (Az esemény az iñupiat észak-alaszkai őslakos csoporttól ered, amelynek tagjai takaró segítségével vadászokat dobtak a levegőbe, hogy azok vadászat közben kémlelhessék a látóhatárt.)

„A pilótáknak nagyon tetszett, amit láttak, és tudták, hogy ezt az állam többi részein lakók is szívesen látnák a saját szemükkel, hogy jobban megértsék az Alaszka nagyvárosain kívül fennmaradt hagyományok értékét" – mondja a szintén koyukon athabaszkai Gina Kalloch, a WEIO igazgatóságának elnöke.

Azon a nyáron Fairbanks városa a Fairbanks Kereskedelmi Kamara és a Wien Air Alaska támogatásával otthont adott az első Eszkimóolimpiának, amelyet akkor egyszerűen csak eszkimó világ-olimpiának neveztek. A. E. Hagberg „Bud" és Frank Whaley, a légitársaság két alkalmazottja tekinthetők az Eszkimóolimpia alapítóinak. A légitársaság azt is felajánlotta, hogy sportolókat szállít falvaikból a városba, hogy különféle számokban versenyezzenek, amelyek közül sok az őslakos kultúrában élő hagyományokat mutatja be. Mindent összevéve, négy eszkimó tánccsoport, két indián tánccsoport, valamint magasrúgásban, takaródobásban és a fókanyúzásban versenyzők vettek részt. A legelső játékokon a Miss Eskimo olimpiai szépségkirálynő-választásra is sor került.

Ugorjunk előre az időben napjainking, amikor már nézők ezrei figyelik, ahogy több száz sportoló mérkőzik majdnem kéttucatnyi versenyszámban, amelyek mind hagyományos játékok régről, az Eszkimóolimpia előtti időkből. A „csülökugrás" a versenyzők állóképességét teszi próbára, amikor fekvőtámasz helyzetben „ugranak előre", és csak a lábfejük és a lábujjak érintik a padlót. A négyfős cipelőverseny a sportolók erejét és abbéli képességét teszteli, hogy hosszabb ideig tudjanak nehéz terheket hordozni, hasonlóan az állatok húsának hazacipeléséhez egy sikeres vadászat után. És végül az indián bothúzás azokat a készségeket utánozza, amelyek ahhoz szükségesek, hogy egy halat kiragadjanak a vízből, de ebben az esetben két versenyző megpróbálja kiszedni a másik kezéből a bezsírozott, kb. 30 cm hosszú hengeres rudat. A WEIO honlapja a hírhedt fülhúzást „állóképességi játékként" írja le, amelyben két ember vesz részt, mindkét fülük mögé egy darab ín van hurkolva; a kötélhúzás-szerű játékban minden erejükkel azon vannak, hogy letépjék az inat az ellenfél füléről.

„A fülhúzási verseny kifejezetten a fájdalom elviselésére van tervezve – mondja Kalloch. – A fájdalom olyan, mint amilyennek a fagyási sérülést tapasztaljuk, és megtanítja az embereket arra, hogy legyűrjék a fájdalmat. Egyszer kipróbáltam, de soha többé nem fogom; a lányom azonban aranyérmes lett benne."

Kalloch azonban aranyérmet nyert alaszkai magasrúgásban, egy olyan versenyszámban, ahol a sportoló a földön egyensúlyoz az egyik kezén, miközben egyik lábát kinyújtja, hogy megrúgjon egy felfüggesztett tárgyat a levegőben, például egy labdát. Kalloch számos erőnléti versenyszámban vett részt, például az eszkimó bothúzásban, ahol két sportoló ül a földön, miközben szorosan markolnak egy botot a kezükkel, és húzzák azzal a céllal, hogy az ellenfelet átbillentsék. Az utóbbi sportesemény hasonló képességeket tesztel, mint amilyenek ahhoz kellenek, hogy egy fókát kihúzhassanak a lékből egy téli vadászat során, míg az előbbi az iñupiat népcsoport körében gyakori időtöltés a téli hideg napokban.

Kallochtól megtudjuk, hogy az olimpia legnépszerűbb számai az egylábas magasrúgás és a kétlábas magasrúgás: a sportolónak fel kell ugrania és egy felfüggesztett tárgyba kell rúgnia, miközben talpra kell visszaérkeznie. Ez a két – az alaszkai magasrúgástól különböző – versenyszám a kommunikáció egy formájára vezethető vissza, amelyet a parti halászfalvak lakosai használtak a walkie talkie és a mobiltelefon kora előtt.

„Alaszka északi területei nagyon laposak, és kilométerekre ellátni – mondja. – A vadászatok során a vadászok egyike különböző típusú rúgásokkal jelezte a falunak, ha valaki megsérült, vagy ha sikeres volt a vadászat, és több emberre volt szükség a [zsákmány] hazacipeléséhez. Ez a kommunikációs forma lehetővé tenné számukra, hogy bármit elmondjanak, amit telefonon vagy távirattal akartak közölni."

Amber Applebee, aki szintén Athabaszkai, már évek óta indul az Eszkimóolimpián olyan versenyszámokban, mint az eszkimó bothúzás, karhúzás (ahol két földön ülő sportoló könyökben összehurkolja a karjait és megpróbálja felfelé húzni ellenfelét) és a bezsírozott póznán járás (egyensúlyozási játék, ahol a versenyzők mezítláb járnak egy zsírral bekent farönkön). Több mint két évtizedig edzőként is tevékenykedett, gyakran kelt versenyre az általa kiképzett sportolókkal. Mivel a versenyszámok nem korcsoportonként oszlanak meg, nem ritka, hogy tizenévesek és fiatal felnőttek küzdenek

egymás ellen. Az Eszkimóolimpia által alkalmazott egyetlen csoportosítás nemek alapján történik. A sportolóknak legalább 12 évesnek kell lenniük, hogy indulhassanak a versenyen.

„Az [alaszkai bennszülöttek] között hagyomány a tanítás – mondja Applebee. – A gyerekek gyakran ezen a programon nőnek fel, és látják, hogy szüleik és nagyszüleik is versenyeznek. Mindig örömmel várjuk, hogy részt vegyünk az Eszkimóolimpián, mert találkozhatunk olyan rokonokkal, akiket ritkán látunk. Olyan ez, mint egy nagy családi találkozó."

Applebee, akinek három gyermeke van – és mindegyikük érmet nyert –, azt mondja, hogy a bajtársiasság kulcsfontosságú része a játékoknak, és nem ritka, hogy a versenyzők vetélytársuknak szurkolnak.

„Amikor a lányom 13 éves volt és először versenyzett [az Eszkimóolimpián], véletlenül egymás ellen játszottunk az indián bothúzásban – mondja Applebee. – Jobb volt nálam, aranyat kapott; én pedig ezüstöt."

Ma, több mint egy évtizeddel később, Amber Applebee lánya bíróként működik.

„Nagyon fontos számomra, hogy ezeket a hagyományokat nemzedékről nemzedékre átadjam – mondja Applebee. – Szeretném, ha gyermekeim tudnák, kik vagyunk és mit csinált a népünk, és erre az Eszkimóolimpia a legjobb módszer."

A WEIO Alaszka egyik legnagyobb szervezete, amely ápolja ezeket a bennszülött hagyományokat a jövő generációi számára, de nincsenek egyedül. A NYO Games Alaska évente megrendezett sportversenyek saját versenyszámaikat kínálják, amely kifejezetten fiatal sportolók számára készült, annak érdekében, hogy kiskoruktól kezdve bevonják őket a kulturális hagyományokba. Ezenkívül mindkét szervezet felajánlja az alaszkai őslakosok számára a lehetőséget, hogy továbbra is gyakorolhassák őseik hagyományait, ami különösen fontos azok számára, akik városi közegben élnek, ahol kevésbé valószínű, hogy rendszeresen kapcsolatba kerülnek örökségük bizonyos vonatkozásaival.

„Az Eszkimóolimpia évről évre egyre fontosabbá válik, mivel népünkből sokan elvesztették a kapcsolatot földünkkel és nyelveinkkel – mondja Kalloch. – Az élet változik, és emiatt az emberek városra költöznek, hogy munkát kapjanak. Bizonyos értelemben ez a fejlődés, de az őslakosok szemében ez mindig veszteséggel is jár. Az olimpia lehetőséget ad az embereknek arra, hogy kapcsolatba lépjenek az előttük élő nemzedékekkel, és esélyt teremt arra, hogy azt tehessék, ami őseik. Nagyon fontosnak tartjuk, hogy ragaszkodjunk ahhoz, amire képesek vagyunk, és ez az, amely azzá tesz bennünket, akik vagyunk."

(Smithsonian Magazine)

Terry W. Hartle

A műkincsrabló Napóleon szeme előtt hazája dicsősége lebegett

Cynthia Saltzman: *Plunder: Napoleon's Theft of Veronese's Feast ('A zsákmány: Hogyan lopta el Napóleon Veronese Kánai menyegzőjét?'*, Farrar, Straus and Giroux, 2021, 336 oldal) című könyvének recenziója

A Plunder (A zsákmány) szerzője mélyen beleássa magát a leigázott Európában összeharácsolt műkincsek történetébe: Napóleon célja a Louvre gazdagítása és a francia erőfölény megszilárdítása volt.

Amikor Bonaparte Napóleon seregeivel Európa nagy részét leigázta, kielégíthetetlen vágyat érzett a műgyűjtésre. Itt nem rajtaütésszerű fosztogatásról volt szó. Cynthia Saltzman csodálatos könyve, A zsákmány: Hogyan lopta el Napóleon Veronese Kánai menyegzőjét? szerint szakértők tanácsát kérte ki azzal kapcsolatban, hogy mely műkincseket szállítsák el Párizsba. Napóleon ki akarta bővíteni a Louvre-palota művészeti gyűjteményét. Ezért írt Franciaország direktóriumának – az országot kormányzó öttagú igazgatótanácsnak –, hogy „küldjön három-négy ismert művészt" a legjobb festmények és szobrok kiválasztásához.

A békeszerződések, amelyeket Napóleon a legyőzött ellenségekre kényszerített, általában műalkotások elkobzását követelték meg. Egy VI. Piusz pápával kötött, 1796-os szerződés például így szólt: „A pápának száz festményt, mellszobrot, vázát és szobrot kell a Francia Köztársaságba szállítania a Rómába küldendő biztosok választása alapján." Egyszer így dicsekedett a direktóriumnak: „minden itáliai műalkotás a birtokunkban van, kivéve néhány torinói és nápolyi műtárgyat".

A franciák nemcsak a hadizsákmány részeként tekintették indokoltnak ezt a tolvajlást, hanem ily módon kívánták megmutatni a Francia Köztársaság erőfölényét Európa új katonai, politikai és kulturális rendjében – írja Saltzman. Ezeknek a tárgyaknak a birtoklása „a tudásszomjukat, a történelem iránti tiszteletüket, az alaposságukat, racionalitásukat és a képzőművészetek terén való jártasságukat" volt hivatott bizonyítani.

Saltzman úgy meséli el ezt a történetet, hogy közben egyetlen mestermű sorsára összpontosít: Paolo Veronese *Kánai menyegző* című festményére. A velencei San Giorgio Maggiore kolostor számára 1563-ban festett kép Jézus első csodáját meséli el, amikor a vizet borrá változtatta. Az óriási vászon 6,7 méter magas és 10 méter széles; 130 életnagyságú alak van monumentális elrendezésben, gazdagon színezve és gyönyörűen megfestve.

A fosztogatás azonban zavaros üzlet, a sérülékeny festményeknek pedig könnyen bajuk eshet. Saltzman elmeséli, hogy a franciák majdnem tönkretették a remekművet, miközben szedték le a falról. Majd tovább károsodott, amikor nem sikerült vigyázniuk rá azalatt a tíz hónap alatt, ameddig a Louvre-ba eljutott, és még több bajt okoztak, amikor megkísérelték kijavítani az okozott károkat. Mindenképpen trigger warningként – tartalmi figyelmeztetésként – kell szóljon a művészet szerelmesei számára, ahogy a szerző leírja azt a durva bánásmódot, amely ennek a remekműnek kijutott.

Napóleon seregei még a következő évtizedben is folytatták a hadjáratokat, és bármerre mentek, rátették a kezüket a műkincsekre. Spanyolország, Portugália, Németalföld, Olaszország és Németország mind ki lett fosztva, majd a zsákmányt Párizsba vitték. Végül, a francia hadvezér túl messzire ment, és 1815-ben vereséget szenvedett Waterloo-nál a szövetségesektől. Miközben azok Európa helyreállításán dolgoztak, figyelmük a Napóleon által ellopott műkincsek felé fordult.

Sok műtárgyat visszaadtak, de voltak kivételek. Az egyik a *Kánai menyegző* volt. A sors iróniája, hogy a Louvre kurátorainak sikerült meggyőzni az olaszokat arról, hogy a vászon olyan rossz állapotban van, hogy Velencébe utaztatása akár tönkre is teheti azt. Cserébe a franciák Charles Le Brun egy viszonylag csekély értékű festményét ajánlották fel. Ez nem volt tisztességes alku. Folytak azonban a mindenre kiterjedő, szélesebb körű tárgyalások, és a műkincsek visszaszolgáltatása nem bírt akkora jelentőséggel. Így a Le Brun-festmény Velencébe került, Veronese alkotása pedig Párizsban maradt.

A történet lebilincselő, Saltzman pedig jól adja elő. Könnyedén mozog a Napóleon felemelkedését és bukását bemutató, tágabb témát felölelő elbeszélés és egy fenséges festmény sorsa között, és egy olyan történetet mesél el, amely minden művészettörténet iránt érdeklődő olvasót magával ragad. A könyv megírását szakszerű és kimerítő kutatás előzte meg, és legalább olyan letehetetlen, mint egy thriller.

A műben sok gazember szerepel, és kevesen vannak a hősök. Iróniát jócskán találunk benne. Richard Hamilton brit diplomata akkoriban erőteljesen érvelt az elrabolt műkincsek visszaadása mellett. Tíz évvel Napóleon veresége előtt azonban ugyanez a Hamilton segített, hogy Thomas Bruce, ismertebb nevén Lord Elgin[3] a Parthenón frízének jelentős részeit a British

3 A híres Elgin-márványok az athéni Akropolisz épületeinek azon márványból készült szobrai és domborművei, amelyeket 1801–1812 között Lord Elgin vásárolt meg a Görögországban akkor uralkodó töröktől és szállított Londonba. 1816-ban a brit kormány vásárolta meg ezeket és ajándékozta a British Museumnak, amelynek napjainkban is büszkeségei… Továbbra is vita kérdése a műkincsek felvásárlásának és elszállításának jogossága. Görögország a visszaszolgáltatásukért küzd. (Wikipédia)

Museumba szállítsa át. A franciák abbéli félelme, hogy a *Kánai menyegző* elszállítása árthat a festménynek, nem akadályozta meg őket abban, hogy számtalanszor összetekerjék a vásznat és elvigyék a helyéről a francia–porosz háború, illetve a második világháború idején.

Nehéz a könyvet úgy olvasni, hogy ne jutnának eszünkbe a második világháború idején a nácik által végrehajtott szervezett műkincsrablások. Napóleon tettei sem horderejükben, sem erőszakosságukban nem voltak ehhez mérhetők. Ugyanakkor az átgondolt közelítés, az érzés, hogy fel vannak jogosítva minderre, és a meggyőződés, miszerint a zsákmányolt művek jó fényt vetnek arra a kultúrára, amely birtokba vette őket, már több mint egy évszázaddal a nácik hatalomra kerülése előtt is látható.

A *Kánai menyegző* mindig is a nyugati civilizáció egyik művészeti kincse marad, amely állandó vitákat fog kiváltani. Az 1990-es években történt restaurációja során súlyos károkat szenvedett el, amikor is a vászon lezuhant a falról. 2010-ben egy velencei tisztviselő levelet írt Carla Bruninak, az akkori francia elnök, Nicolas Sarkozy feleségének, és a festmény visszaszolgáltatását szorgalmazta.

A műalkotás azonban továbbra is a Louvre-ban maradt. A San Giorgio Maggiore-ba látogatók mindössze egy másolatot látnak. Jelenleg úgy tűnik, hogy a műkincsrabló Napóleon ennek a mesterműnek az esetében sikerrel járt.

(Christian Science Monitor)

E SZÁMUNK SZERZŐI:

András Hanga, a BCE Szociológia és Kommunikációtudomány Doktori Iskola, Kommunikációtudomány Doktori Program doktorjelöltje, Budapest

Bíró Béla, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem irodalom–esztétika szakos professor emeritusa, Magyarvista

Bólya Anna Mária, az MMA Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet tudományos munkatársa, a Magyar Táncművészeti Egyetem egyetemi docense, Budapest

dr. Dani Erzsébet, tanszékvezető egyetemi docens, Debreceni Egyetem

Győri Szabó Róbert egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem, Győr

Kakuk Gabriella doktorjelölt, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Közigazgatástudományi Doktori Iskola, Budapest

dr. Koncz Katalin, ny. egyetemi tanár, a közgazdaságtudomány kandidátusa, Budapest

Lázár György, a Budapesti Operettszínház munkatársa, (korábban: a Magyar Nemzeti Balett korrepetitora), Üröm

Márfai Molnár László művészetfilozófus, a Soproni Egyetem docense, Sopron

Pónyai Györgyi táncelmélet szakíró, Budapest

Surányi Dezső történeti ökológus, botanikus, Cegléd

Trembeczki István egyetemi adjunktus, Debrecen

TARTALOMJEGYZÉK

Trembeczki István: A Nagy Történelem, vagy az apró különbségek és kritikus fordulatok. A globális és lokális dilemmái történetfilozófiai szempontból. 1

SZÁZADOK

Surányi Dezső: A nomád vándorlásból a fejlett kertkultúrába A magyarság kezdetektől való, vándorlás során átvett és megörökölt ismeretei a Kárpát-medencében 13

Győri Szabó Róbert: Katalónia a Franco-diktatúra első időszakában (1939–1959) 23

MŰHELY

András Hanga: Székelyföld retrospektív – egy közösség identitásának alakulása 43

Bíró Béla: Terminusok és sorskérdések 58

Kakuk Gabriella: Humanitárius vízum 71

Az idő küszöbén – A magyar balett története 80

Bólya Anna Mária – Pónyai Györgyi – Dani Erzsébet: AranyVáRy-projekt – Tánctörténet és virtuális valóság 81

Bólya Anna Mária: Táncnyelvi crossover és bartóki egység A délszláv folklóranyag táncszínházi feldolgozási tipológiája Kricskovics Antal életművében 89

Lázár György: Bartók Béla: A fából faragott királyfi Egy táncjáték sikeres bemutatójának hatása a magyar balettre 99

NAPLÓ

Dr. Koncz Katalin: A népességfogyás megállításának lehetséges modellje: egy könyv margójára 106

Márfai Molnár László: Bejárni a szavakból épült katedrálist 113

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

Zanny Minton Beddoes: Fennakadás. Lelassul-e a zöldenergia-termelés fejlődése? (116) *Carsten Stormer:* Jézus most orosz és a szibériai erdőkben lakik követőivel. Találkoztunk vele (118) *Megan Specia:* Az írországi anyaotthonok borzalmai (122) *Jennifer Nalewicki:* Olimpia – másként (124) *Terry W. Hartle:* A műkincsrabló Napóleon szeme előtt hazája dicsősége lebegett (126)

KÉPEK

Károlyi András grafikái (12, 79, 105)

Cikkpályázati felhívás doktoranduszok számára

A fiatal kutatók jelentik a jövő ígéretét a tudományban és a tudománykommunikációt frissítő munkában. A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat (TIT) és a Doktoranduszok Országos Szövetsége (DOSZ) ezért ismeretterjesztő cikkpályázatot hirdet a doktori tanulmányaikat határainkon belül, valamint külföldön jelenleg folytató, tudományos fokozattal még nem rendelkező fiatal kutatóknak. A pályázat célja, hogy a doktoranduszok saját kutatásaikat, illetve azok tudományos hátterét és összefüggéseit közérthető módon közkinccsé tegyék.

A pályázatot három kategóriában lehet benyújtani:

1.) *Élet és Tudomány* kategória: a pályázók ebben a kategóriában a széles nagyközönség számára írott, figyelemfelkeltő, az Élet és Tudomány stílusában készülő népszerűsítő cikkel pályázhatnak. A cikk terjedelme: 10-12 ezer n (szóközökkel). Ehhez 4-6 színes kép vagy ábra, grafikon, illusztráció is csatolandó.

2.) *Természet Világa* kategória: a pályázók ebben a kategóriában a természettudományok és a műszaki tudományok iránt érdeklődő olvasók számára írott, figyelemfelkeltő, a Természet Világa stílusában készülő ismeretterjesztő közleménnyel pályázhatnak. A cikk terjedelme: 15-18 ezer n (szóközökkel), amihez 5-7 színes illusztráció vagy magyarázó ábra is csatolandó.

3.) *Valóság* kategória: a pályázók ebben a kategóriában a társadalomtudományokhoz kapcsolódó, figyelemfelkeltő, a Valóság stílusában készülő cikkel pályázhatnak. A cikk terjedelme: 35-40 ezer n (szóközökkel).

Pályázni csak eredeti, máshol még nem közölt, illetve máshova közlésre be nem küldött, egyszerzős cikkel lehet.

A pályaművek elkészítésének segítése érdekében a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat online pályázati felkészítő tájékoztatót tart *2021. október 7-én 14 órától*, amelyre jelentkezni a titlap@titnet.hu e-mail-címen lehet (a tárgymezőben kérjük feltüntetni: *TIT–DOSZ pályázati tájékoztató*).

A pályaműveket a *www.termvil.hu* oldalon található pályázati felületre kell feltölteni. A pályázat feltétele az ott található Pályázói adatlap hiánytalan kitöltése.
A pályázatok beérkezési határideje: *2021. november 8.*

A pályaműveket a három lap szerkesztősége, a TIT, valamint a DOSZ által felkért zsűri bírálja el. Mindhárom kategória első három helyezettje pénzdíjazásban részesül a Magyar Tudomány Ünnepe rendezvénysorozat keretében szervezendő díjátadó minikonferencián.

A szerkesztőségek a díjazott és a díjazásban nem részesült, de közlésre alkalmas cikkeket – a szerzőikkel egyeztetett szerkesztés után – ellenszolgáltatás nélkül megjelentetik. A pályázat beküldői a pályázaton való részvétellel egyben hozzájárulnak cikkük online közzétételéhez is a lapok internetes változatában.

Szerkesztőség

A 2017. évi és az azelőtti lapszámaink kedvezményesen, 250 forintos áron vásárolhatók meg a szerkesztőségben.

Ára: 870 Ft • Előfizetéssel: 785 Ft

MAGYAR MŰVÉSZETI AKADÉMIA

Nemzeti Kulturális Alap

9 770324 722322 21010